

АНАЛИ

ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА У БЕОГРАДУ

ДВОМЕСЕЧНИ ЧАСОПИС
ЗА ПРАВНЕ И ДРУШТВЕНЕ НАУКЕ

UDK 34

АПФ

6

БЕОГРАД, 1988.

Најстарији југословенски живи часопис из области права „Архив за правне и друштвене науке“ од свог покретања 1906. године до краја 1945. године био је гласило Правног факултета у Београду. У том периоду његови уредници били су: Коста Кумануди и Драгољуб Аранђеловић (1906—1911), Коста Кумануди (1911—1912), Чедомиљ Митровић и Коста Кумануди (1912—1914), Чедомиљ Митровић (1920—1933), Михаило Илић (1933—1940), Ђорђе Тасић (1940—1941) и Јован Ђорђевић (1945). Почев од 1946. „Архив“ је наставио да излази као орган Савеза удружења правника Југославије, а његово место на Правном факултету у Београду попунили су „Анали“, настављајући тако један континуитет започет 1906. год.

ДОСАДАШЊИ ГЛАВНИ И ОДГОВОРНИ УРЕДНИЦИ „Анала“: др Михаило Константиновић (1953—1960), др Милан Бартош, заменик др Борислав Т. Благојевић (1960—1966), др Војислав Бакић (1966—1978), др Војислав Симовић (1978—1982).

УРЕЂИВАЧКИ ОДБОР

Главни и одговорни уредник: др Обрен Станковић. Заменик главног и одговорног уредника: др Ратко Марковић. Чланови: др Љубиша Лазаревић, др Предраг Шулејић, др Обрад Станојевић, др Војин Димитријевић, др Стеван Врачар, др Радослав Стојановић, др Дејан Поповић, др Мирјана Тодоровић, др Ђорђе Игњатовић, др Гашо Кнежевић (секретар Уређивачког одбора) и Војислав Станимировић.

ИЗДАВАЧКИ САВЕТ

Председник: Радосав Ђосић. Заменик председника: др Обрад Станојевић. Чланови: Драгослав Ђекић, Радивоје Јевтић, др Љубиша Лазаревић, Драгутин Милићевић, Михаило Младеновић, Гордана Симеуновић и др Обрен Станковић.

Лектор:
Бранислава Марковић

АНАЛИ

ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА У БЕОГРАДУ

Година XXXVI

новембар-децембар

Број 6

YU-ISSN 003—2563

ИЗВОРНИ ЧЛАНЦИ

UDK — 347.2(091)(497.16)

др Јелена Даниловић,
редовни професор Правног факултета
у Београду, у пензији

СТО ГОДИНА ОПШТЕГ ИМОВИНСКОГ ЗАКОНИКА ЗА ЦРНУ ГОРУ

I. Један од најлепших правних споменика у нас, Општи имовински законик за Црну Гору, проглашен је Указом који је књаз Никола прочитао окупљеном народу и главарима на Цетињу 25. марта 1888. године. Чин проглашења озваничен је објављивањем Указа у „службеном дијелу земаљских новина”, а Законик је ступио на снагу 1. јула 1888. године.

Појава црногорског Законика изазвала је велику пажњу у европској јавности. Већ током маја европска штампа (између осталих лондонски *Times* и париски *Matin*) доносе вести о Црној Гори и проглашењу модерног кодекса грађанског права, а прва стручна рецензија објављена је у Паризу 16. маја (1). Истог месеца одржан је скуп у француској академији наука посвећен ОИЗ на коме је познати правник и правни историчар R. Dareste поднео уводни реферат, што је имало даљег одјека у штампи и стручним часописима, а реферат је преведен на немачки и неке словенске језике, наравно и на српски. У Богишићевом архиву у Цавтату сачувано је пет фасцикла с исечцима из штампе, часописа и других публикација, укупно 226 библиографских јединица из периода до краја прошлог века. Ту се налази и песма Јована Јовановића *Змаја Законик црногорски*. За првих десет година свога постојања Законик је преведен на пет језика: француски, немачки, италијански, шпански и руски. Одржан је већи број скупова у научним друштвима и академијама наука широм Европе, од Париза и Тулузе до Берлина, Петрограда и Москве, а у нас у Загребу, Љубљани и Београду.

Између два рата број аутора који су се бавили Закоником није велики, али се међу њима налазе велика имена: Константиновић, Тасић,

(1) G. Ardent: *Une nouvelle methode de codification du droit civil*, у часопису „La reforme sociale”, Bulletin de la Société d'économie sociale. Nr. 58. 16. маја 1888. Саставак у Institut de France, на коме је Dareste поднео свој реферат који је доцније објављен као студија, одржан је четири дана раније.

Перић, Соловјев и Пољак Боровски. Од пре три деценије је појачано интересовање за изучавање Богишића и ОИЗ. Написане су две значајне монографије (2), изашла три издања Законика (3), објављени изузетно значајна архивска грађа и низ радова, и одржана три скупа посвећена Богишићу или само Имовинском законiku у академијама наука у Београду, и на Цетињу, где је одржан скуп посвећен стогодишњици ОИЗ у организацији ЦАНУ. Осим релативно малобројних негативних рецензија (4), свуда се истиче његова оригиналност и велика научна вредност. За разлику од других грађанских кодекса, које су радиле комисије на основу богатог припремног материјала, у срединама са развијеном правничком културом, ОИЗ је Богишић морао да ради сам, у средини где није било ни школованих правника нити икаквих радова о дотадашњем црногорском праву, па је утолико више оправдано што се Законик, чији су квалитетни резултат Богишићевих стваралачких напора, популарно назива Богишићев законик.

II. Научни рад Валтазара Богишића довољно је познат. Он је сав свој живот посветио самопрегорном раду. Био је страствени истраживач и велики мислилац, и није налазио времена за друге животне вредности. Да је био само добар правник, а не и етнолог, социолог и историчар, ОИЗ би сигурно изгледао другачије. Законик је синтеза Богишићевих научних концепција, а начин на који је радио на Законiku илуструје методологију његовог рада уопште. За њега су најважнији изворни подаци, било да се ради о прошлости или савременом животу, те је зато, у овом другом случају, почињао прво с „аутопсијом“, прикупљањем података на терену, и то у што ширем захвату, па је тек онда прелазио на све остале радње — анализу података, постављање проблема, проучавање литературе итд. Богишић је приближно дванаест година ефективног рада на Законiku провео обилазећи села и брда по Црној Гори, путујући по Европи од Берлина, где је радила немачка комисија за кодекс цивилног права, до Мадрида и Лондона, да би највише времена провео у Паризу, по његовим библиотекама и за својим радним столом.

Док се Богишићево име свуда истиче када је реч о ОИЗ, улога књаза Николе остала је занемарена, нарочито у послератној литератури (5). Као да се заборавило да без њега и његове жеље да унапреди и правни систем у земљи не би било ни Законика. Књаз Никола је идејни зачетник његов, он је одабрао и довео Богишића, а имао је, иако без икаквог правничког

(2) Др Нико Мартиновић, *Валтазар Богишић и историја кодификације црногорског имовинског права*, Цетинје, 1958. и W. Zimmermann, *Валтазар Богишић, 1834—1908*, ein Beitrag zur südslavischen Geistes- und Rechtsgeschichte im 19. Jahrhundert, Franz Steiner Verlag, Wiesbaden, 1962.

(3) У: *Зборник грађанских законика старе Југославије*, приредио М. Ступар, Титоград, 1960.; Фототипско издање, приредио Т. Никчевић, Форум, Нови Сад, 1980.; *Класици југословенског права Валтазар Богишић, Изабрана дела и Општи имовински законик за Црну Гору*, „Службени лист“, Београд, 1986.

(4) Негативних рецензија је било неколико у прошлом веку; две потичу из Италије (Mario d'Amelio у листу „Rassegna napoletana“, која има чисто памфлетски карактер, и анонимус у „L'Osservatore Romano“), једна је из Аустрије, такође анонимус у бечким дневним новинама („Die Presse“ у 6 наставака) и реферат Јеврејнове на састанку Правничког друштва у Москви, посвећеном ОИЗ. У новије време критикује се у неким радовима (Леградић, Богетић и други) ОИЗ јер је наводно кодификовањем обичајног права законично друштвени развој Црне Горе.

(5) Изузетак су две наведене монографије, у којима је изведен простор на одговарајућим местима посвећен и књазу Николи, док се у првим рецензијама објављеним после промуглачања Законика, а нарочито у дневној штампи редовно полази од Црне Горе и њеног књаза.

образовања, визију Законика блиску Богишићевој. У писму руском конзулу Јонину у коме моли да му буде упућен Богишић, стоји да будући законик треба саставити „сходно потребама, околностима, осјећајима, традицијама и обичајима постојећим у овој Књажевини” и да би законик „помоћу својих установа” требало да „најприродније дјелује на духовни и материјални развитак народа” (6). Од не мањег значаја је и подршка коју је давао Богишићу и помоћ коју му је указивао у току његовог рада, што му је обећао још у писму од јануара 1873. у коме изражава наду да ће Богишић прихватити позив да дође у Црну Гору (7). Књаз је Богишићу омогућио истраживања на терену у Црној Гори и давао пуну подршку његовим замислима; поред осталог, пристао је да се првобитно широко замишљени земаљски законик сузи прво на грађански кодекс, а затим на кодекс имовинског права. Никола је активно учествовао у читањима предлога законодавног текста и давао корисне примедбе (8). На крају је изашао у сусрет Богишићевој жељи да Законик буде штампан у Паризу, што је за сиромашну Црну Гору сигурно било сувишно финансијско оптерећење, тим пре, што на корицама првог издања пише да је Законик штампан у државној штампарији у Цетињу, па се види о како се великом уступку ради.

С обзиром на удео који му припада у стварању Законика, књаз Никола би можда и заслужио да се Законик зове „Николин законик”, као што је то већ било уобичајено у Црној Гори да се закони називају према владарима, и што није само црногорски обичај — сетимо се само Јустинијанове кодификације и Наполеоновог кодекса. Међутим, у овом случају, владара је надмашио творац дела високим дометом који је постигао, па је ОИЗ спонтано и с правом везан за Богишићево име.

III. Још није довољно истражено како је дошло до тога да књаз Никола одабере управо Богишића. Из писма Богишићевог пријатеља Ника Пуцића Великог, написаног у јулу 1872. у коме га обавештава да ће бити позван у Црну Гору и поздравља га као „црногорског Ликурга”, произлази да се Књаз оглушио да га позове „по савету неких пријатеља” (9). Богишић о томе није ништа знао, нити се обазирао на ово обавештење, јер је у јесен те године тражио одсуство да би почетком наредне године обишао неке словенске земље у циљу прикупљања материјала за своју историју славенских права; и када му је позив био уручен, Богишић га није без колебања прихватио (10).

Богишић и књаз Никола морали су се знати већ самим тим што су обојици били активни чланови Уједињене омладине српске. Међу потписницима писма славенофила из Одесе, у коме честитају Књазу рођење првог сина, налази се и Богишићево име (11). Несумњиво је да је основна спона у њиховим односима, који су се изродили у пријатељство одмах по Богишићевом доласку у Црну Гору, била заједничка приврженост идејама

(6) Писмо Јонину објавио је у целини Н. Мартиновић, *нав. дело*, стр. 55.

(7) Писмо је од 15/27. јануара, оригинал се налази у Богишићевој збирци у Цавтату под А XV, 30.

(8) Упор.: Н. Мартиновић, *нав. дело*, стр. 220—228 и чланак Ј. Бојовић, *Рад Одбора за усвајање Општег имовинског законика за Књажевину Црну Гору* (у штампи).

(9) Писмо, које се чува у Богишићевом архиву у Цавтату, репродукује А. Соловјев, *О животу и раду Ватзара Богишића*, Библиотека Народног универзитета, књ. 4, стр. 8, Шабац, 1935.

(10) У децембру 1872. Богишић пише Јагићу да је примио званичан позив да у циљу писања закона пође у Црну Гору, али се није дефинитивно одлучио, па хоће пре свега да види шта хоће књаз. Писмо препричава Zimmermann, *нав. дело*, примедба на стр. 465 (13. 6).

(11) Писмо је објавио Д. Вуксан у *Записима XVII*, Цетиње, јануар 1937, стр. 853—54.

славенофила и Уједињене омладине. Књаз Никола је био активан члан Омладине. Приликом крштења престолонаследника одржан је у сенци великих свечаности Трећи састанак Уједињене омладине српске, на коме је донет статут „Дружине за ослобођење и уједињење српско“, писан руком Лазе Костића (12). Приближно у исто време књаз је постао почасни члан друштва „Светих Ђирила и Методија“ у Одеси (13).

Разлика између њих двојице била је у томе што је Богишић своја патриотска осећања испољавао кроз друштвени и научни рад, истичући по времену да се он не бави политиком већ науком. Књаз Никола је морао да се бави политиком. И док се у младим данима одрекао круне у корист кнеза Михајла у случају да дође до српског уједињења, он је ту изјаву повукао одмах после Михајловог убиства и тада је дошло до одређеног захлађења односа са Србијом.

Богишић је, напротив, био постојан у својим опредељењима и до краја живота остао веран идејама стеченим у раној младости у круту дубровачких Илира. Када је крајем прошлог века југословенски покрет пролазио кроз кризни период, он се и даље залагао за јединство Срба и Хрвата, па је на писмо загребачке академске омладине које му је било упућено марта 1897. године опширно одговорио, рекавши, између осталог, и то да је одувек заступао мишљење да су Срби и Хрвати један народ са два имена (14). Вероватно је због тога често писао ћирилицом. Има и других примера који показују колико је Богишић био доследан својим идејама и до краја живота веран пријатељима стеченим у младости (15). У вези са изразом ОИЗ пажљиво је проучавао примену СГЗ у пракси, при чему је жалио што Србија није добила бољи кодекс грађанског права, а значајно је и то што се из његових бележака и радова може закључити да је састављајући Законик мислио и на ширу југословенску заједницу (16).

Пријатељство између Књаза и Богишића остало је непомућено и после проглашења ОИЗ. И у току другог Богишићевог боравка у Црној Гори њихов однос није био однос апсолутистичког монарха са својим министром правде, већ однос узајамног поштовања и сарадње. Када је после

(12) Н. Мартиновић, *нав. дело*, стр. 23.

(13) *Исто*, стр. 22.

(14) Вероватно је последица тог промењеног односа према Србији и познати став књажев према Милић Јубибићу, када је 1875. дошао из Србије у Невесине да води херцеговачки устанак. Богишић, доследан својим уверењима, ризиковао је љутњу књаза Николе и написао, врло брзо, Нацрт Закона за херцеговачке усташе. Упор.: А. Соловјев, *Богишићев нацрт закона за херцеговачке усташе*, Споменик Српске краљевске академије, 91, 1939, стр. 118—136.

(15) Писмо које је упућено Богишићу налази се у његовом архиву у Цавтату, ББ А ХХ, 9, 10. Одговор Богишићев објављен је у збирци *Народна мисао. За уједињењу хрватску и српску академску омладину*, Загреб, 1897, стр. 321—324.

(16) Богишић је 1874. изradio руску стипендију Вуковом једином упуку Јанку Вукомановићу. Zimmermann, *нав. дело*, стр. 168. Познато је да је до краја живота остао веран својим пријатељима из младости, Стојану Новаковићу, Рачком, Кости Војновићу итд. О његовим везама са Уједињеном омладином в.: Нико Мартиновић, *Валтазар Богишић и Уједињена омладина српска*, Зборник Матице српске, одељ. друштвених наука бр. 9. Нови Сад, 1954.

(16) На такав закључак упућује неколико Богишићевих мисли забележених у његовој недовршеној монографији коју је скоро осам деценија после његове смрти објавио Т. Никчевић, *Метод и систем кодификације имовинског права у Црној Гори*, Београд, 1967, САНУ, посебна издања, књ. СДХ, Одељење друштвених наука, књ. 60. Тако, на стр. 75 ишче, „Ми већ на другом месту наговестимо да правна веза која Србе спаја, ма у којој они држави живели, јест право обичаја, а што их највише раздваја, пошто живе у неколиким државама, то су управо писани закони.“ Ова мисао се може разумети на више начина, али можда и као идеја, коју није, додуше, нигде изричито исказао, да би се, ако до уједињења дође, његов Законик могао примењивати у новој држави, уместо СГЗ-а или неког трећег законика.

објављивања другог издања ОИЗ Богишић коначно напустио Црну Гору, Књаз му је упутио лепо писмо захвалности и одредио му црногорску пензију, независну од оне коју је примао од Русије тада већ скоро десет година.

IV. Богишићево дело је с правом изазвало велико интересовање у свим научним круговима у Европи, а код нас и других словенских народа и одушевљење. Велико интересовање у свету је првобитно било због земље у којој је законик донет, и због у научним круговима добро познатог и високо цењеног аутора кодекса. Када је ускоро затим постала позната садржина Законика, пажња стручних и научних кругова усмерила се готово искључиво на његову оригиналност и квалитете са гледишта правне науке и законодавне технике.

Црна Гора је у време промуглације Законика била тек једва десет година међународно призната као независна држава, имала је одскора удвостручену, али још увек малу територију, неколико градова и варошица, и само око 350.000 становника. Становништво је — са малим изузецима у новоприпојеним градовима — живело у друштвеној организацији са јаким печатом родовско-племенског уређења као земљорадничко-сточарски народ, што и поред релативно брзог привредног и културног успона почевши од седамдесетих година прошлог века још увек није било друштво коме је било потребно савремено грађанско право. Кодификације грађанског права, које чине једно од основних обележја европске правне историје XIX века, вршене су у државама са у већој или мањој мери развијеним капиталистичким односима и јаком буржоазијом, а циљ им је био да се реципирано римско право, којим су били регулисани пре свега приватна својина и тржишна привреда, замени националним закоником који на целовит начин уређују приватноправне односе буржоаског друштва. Појава модерног кодекса имовинског права у земљи као што је тада била Црна Гора, за многе на западу „егзотична“ земља, морала је да привуче пажњу. Теоријски, та кодификација је могла да се састоји или у озакоњењу обичајног права, што би било сувишно и штетно, или у стварању модерног кодекса попут већ постојећих, што би опет значило наметање црногорском друштву новог и неразумљивог права, чија би га насилна примена гурала превремено у нове друштвене односе за које још није постојала економска основа. У оба случаја целисходност кодекса била би у најмању руку крајње проблематична.

Захваљујући Богишићу, избегнуте су обе могуће варијанте и направљен кодекс који је истовремено и модеран кодекс са гледишта грађанско-правне науке и кодекс који није стран црногорском друштву, јер полази од у њему постојећих друштвених односа и важећег обичајног права. Обичајно право је поступком инкорпорације кодификовано у мери и обиму који спречавају насилно деловање на постојеће друштво и правна схватања, на начин који не спутава даљи развој. Све остало су правила и установе класичног грађанског права, кодификованог применом најсавременије законодавне технике.

Појавом ОИЗ-а учињен је значајан, ако не и одлучујући корак на путу уласка Црне Горе у европску културну заједницу и, са становишта упоредног права, у породицу континентално-европских правних система. ОИЗ је пружио правне оквире за економско отварање Црне Горе према

Европи, пружајући странцима правну сигурност и извесност у односима са Црногорцима. Истовремено, створени су правни оквири за развој капиталистичких односа и тржишне привреде у самој Црној Гори. Да би такав законик био направљен, требало је одиста много умећа, много нових идеја и самопрегорног рада.

V. Нове концепције, од којих су неке већ биле наговештене у теорији али не и примењене у законодавству, и нове законодавне поступке примењене при изради Законика, објаснио је сам Богишић, сажето у чланку под насловом *Поводом црногорског грађанског законика, неколико речи о принципима и методи примењеним при кодификацији грађанског права у Црној Гори, Писмо једном пријатељу* (17), објављеним скоро истовремено са појавом Законика, што је много олакшало његово разумевање. У многим својим радовима, објављеним и пре завршене кодификације и касније, Богишић је разрађивао и објашњавао своје научне погледе које је уградио у ОИЗ, а за историчаре је данас свакако за разумевање законика најкориснија много деценија после Богишићеве смрти објављена монографија о методологији његовог рада и систему ОИЗ-а (18). То све је свакако допринело да се Законик боље разуме, али и без Богишићевих радова и објашњења су његове особине, и посебно његова оригиналност, лако уочљиви, а дужим дружењем са њиме откривају се нове појединости које га одликују.

Карактеристике ОИЗ-а су више или мање познате. Већина основних карактеристика резултат су Богишићевих напора да се Законик прилагоди потребама земље и људи којима је намењен, те да са једне стране буде у складу са друштвеним односима и начином живота у ондашњој Црној Гори, а са друге да се у области имовинских односа црногорско право уздигне на ниво европских права, другим речима — да то буде савремен кодекс грађанског права. Сумарни преглед тих карактеристика даћемо сврставајући их према овом двоструком циљу који је Богишић имао пред собом.

1. Елементи у структури Законика и законодавни поступци којима је постигнуто усклађивање и прилагођавање Законика са степеном развоја на коме се тада налазило црногорског друштво.

а) Поштовање основних норми обичајног права којима су били регулисани имовински односи и друштвена структура већине становништва Црне Горе, и то на тај начин што је један њихов део остављен да се и даље примењује као обичајно право, а други је, на основу пажљивог одабирања, кодификован. Озакоњење обичајног права извршено је инкорпорацијом у систем и институције класичног грађанског права, тако да је понекад тешко утврдити порекло неких правила. За онај део обичајног права који није унет у Законик прописано је у чл. 2, 779. и 780. да ће и даље остати у

(17) В. Богишић, *A propos du Code civil du Montenegro. Quelques mots sur les principes et la méthode suivis dans la codification du droit civil au Montenegro. Lettre à un ami, Paris, 1886.* Ово прво издање Богишић је повукао из дистрибуције, па га је поново објавио у „Bulletin de la Société de législation comparée“, 17, 1887/88, стр. 483—497.

(18) Поред овде напред цитиране монографије то су његови радови о значају правних обичаја, три рада о техничким терминима у законодавству, о инкоштацији и о положају породице и наследства у правној системи, који су поново објављени у шп. књизи В. Богишић, *Изabrana дела и Општи имовински законик за Црну Гору*, у серији „Класични југословенског права“, Београд, 1986. Овоме треба додати и чланак В. Богишића, *L'historique d'une codification*, *Revue de droit international et de législation comparée*, 33, Bruxelles, 1901, стр. 548—562.

важности, мада је формулација другојачија: речено је само да ако нема правила у Законику, треба се владати по правилима који у добрим обичајима живе. Јасно је да формулација у једном кодексу и није могла бити другојачија, већ и стога што је низ правила обичајног права законом укинут, или измењен и допуњен у тој мери да је створена установа која се у ствари битно разликује од оне која је постојала у обичајном праву.

О величини удела кодификованог обичајног права и о примењеном методу инкорпорације биће речи нешто доцније.

б) Значајне области обичајног права које су остале изван Законика су унутарњи односи у породици (а тиме и брачно право) и наследно право. За ово је Богишић имао убедљиве разлоге са гледишта теорије грађанског права уопште и посебне разлоге који су проистицали из прилика у Црној Гори.

Теоријске аргументе за закључак да породично право не може бити саставни део грађанског права, јер по својој природи представља хетерогену материју, Богишић је изнео у неколико својих радова, указујући уједно и на неподесност назива „грађанско право“ (19). Ова Богишићева концепција (20), реализована у Законику, имала је великог одјека у теорији грађанског права, а његов пример имао је и својих следбеника у законодавству неких земаља. Прво је поступљено на сличан начин код Јапанског грађанског кодекса (21), а у новије време породично и наследно право изостављени су из грађанских законика неких исламских земаља које су модернизовале своје имовинско право према европским узорима, као што су то Египат и Алжир.

Поред тога, постојали су и непосредни практични разлози да се овако поступи. У Црној Гори су поред преовлађујуће задружне породице и инокоштине постојали и варошка породица и породица у муслимана, регулисана правилима шеријатског права. Појединости и разлике у обичајима према географским подручјима нису биле довољно изучене. Породица на селу је почивала не само на обичајима, већ и на јаким елементима чисто моралне природе, које је тешко преточити у законске норме. С обзиром на релативно брз развој привреде и јачи продор робноновчаних односа у време кодификације, обухватање породичног права без посебних студија како да се то учини, могло би да заочи спонтани развој породице, па је и због тога Богишић предвидео да се може евентуално нешто доцније донети закон о породичним односима. И најзад, за закон о имовинским односима, који је намењен тржишној привреди и регулисању приватне својине, било је сасвим довољно да се из породичног права узму само тзв. *externa*, односи породице са спољним светом, што је и учињено. Регулисани су поред осталог, „кућа“ као

(19) Поред аргумената заснованих на правној историји и правној теорији, Богишић у књизи *Метод и систем*... на страни 54 каже да се „избавио од хаотичног назива грађански законик“; иначе с обзиром да су у Црној Гори „грађани“ само Никшићани, било би шале да су само они добили законик, или да се нишпики законик протегао на целу Црну Гору.

(20) То није оригинално Богишићево схватање, већ је постојало и раније у теорији, што и сам Богишић подвлачи. Он цитира прво Монтескјеа, затим из немачке теорије Канта, Хуга и Сома: *Метод и систем*, стр. 68 и даље.

(21) Као што је познато, то је учињено Богишићевом заслугом. За време светске изложбе у Паризу 1878. Богишића је позвао јапански помоћник министра финансија у јапанску амбасаду, где су обављене вишечасовне консултације у вези са радом на јапанском грађанском законнику и тада им је Богишић предложио да изоставе породично и наследно право. За трочасовни разговор и корисне савете није никада добио ни морално ни материјално признање. Zimmermann, *нав. дело*, стр. 184—185.

носилац права, старатељство, одговорност за дугове које чланови породице имају радећи изван и мимо породице, положај удовице и друго.

И наследно право је, због његове тесне везе са породичним правом, било готово немогуће издвојити и унети у кодекс, као што је то уобичајено у кодексима грађанског права (21a). Оно је имало дубоке корене у народним обичајима и његовом кодификацијом, поготову ако је она *contra morem*, не би се постигло ништа. За тачност Божишићевих запажања о снази обичаја у случајевима када норме закона не одговарају народним схватањима може да послужи и пример данашњег односа Црногораца према постојећим правилима о законском наследном реду: није ретко да се после очеве или мајчине смрти сестре одричу свог наследног дела у корист браће.

в) Прилагођавање Законика ондашњем стању у судству и правничком образовању, а пре свега циљу да Законик буде народу разумљив и тиме лакше и боље прихватљив, постигнуто је на неколико начина.

— То је, пре свега, систем Законика. Са једне стране у Законик је унет шести део, „објашњења, одређења, допуње“, а са друге извршена значајна одступања од уобичајених система грађанског права и у редоследу којим је распоређена материја у првих пет делова.

Шестим делом кодекса, као што се из његовог наслова види, постигнута су два циља: допуњена су правила и институти из првих пет делова, који су тамо дати сажето и често непотпуно, како би кориснику Законика били приступачнији, и пружена су објашњења. Дobar пример употпуњавања датих правила пружа државна; 8 чланова I дела (чл. 18—25) посвећених „држини“ допуњени су овде са још 19 чланова (чл. 811—830). Допуна су такође раздио VI (докази) и раздио VII (рачунање времена).

Кроз објашњења у Законик су у ствари, унети основни теорије грађанског права, и зато се за тај део и каже да је дидактички. Објашњени су и дефинисани основни институти класичног грађанског права и низ апстрактних појмова. Тако су објашњени појмови *аналогија* (чл. 781, у ствари „подобје“), *bona fides* („правила благонравија... и поштења“, чл. 785) и суђење на основу правде и правде (чл. 782). С изванредним педагошким умећем, на примерима, објашњене су у члановима 870. и 871, који заузимају више од две стране, разлике између стварног и облигационог права, које Законик назива „дуговинска права“. У тим члановима су на крају сваког члана набројана стварна права и извори облигационог односа. Овај део садржи и низ дефиниција, иако је Божишић био у принципу против дефиниција (22), као што је био и присталица концизности, што је било овде тешко остварити. Дефинисани су не само апстрактни појмови, као што је појам уговора (чл. 905), већ и поједине установе, па и оне узете из обичајног права, на пример, супона (чл. 892) и спрега (чл. 893).

(21a) Божишић је у својој *Иноконституи* објаснио ту везу: после смрти старешине задруге (или оца просте сеоске породице) други га замењује, и то је све, јер деоба имања не зависи ни од чије смрти; функционисање породице наставља се даље, (В. Божишић, *Избрана дела*, стр. 224—225).

(22) Он о томе говори на неколико места у поглављу „Језик и слог“, на странама 119—128 у књизи *Метод и систем* цит.

Овај VI дио заузима готово трећину Законика (108 од укупно 244 страница колико их има прво издање (23). У њему је поштован редослед првих пет делова, што је исказано у насловима првих пет раздела овог дела, с тим што се често врше узајамна упућивања на одговарајуће чланове. Исти редослед постоји и код правних изрека у последњем разделу, који у наслову објашњава њихову улогу: „Неке законачке (правничке) изреке и поставке које, и ако не могу законика ни преиначити ни замјенити, могу му, ипак, објаснити разум и смисао.” Иако је уобичајено да се овај део назива дидактичким, нама он доста личи на коментар Законика.

— Систематизација првих пет делова Законика, са којима се према мишљењу његовог аутора и завршава законски текст (24), такође се разликује од уобичајене систематизације грађанског права, како у глобалном распореду материје по деловима, тако и, у мањој мери, њеним распоредом унутар појединих области. Новине у глобалном распореду су у томе што је општи део облигационог права стављен после појединих уговора, а статусно право је нашло места на крају, у V делу. Разлози су не само посебне природе везани за постулат приступачности законика, већ и чисто теоријске: Богишић је био велики противник природноправне школе и у погледу систематизације истицао своје неслагање да треба поћи од човека, па затим наводити његова права (25). Имајући у виду приступачност закона, Богишић је поставио већ познато правило од конкретнoг ка апстрактном и од познатог ка мање познатом, уз избегавање апстракција када је год то могуће (26). Тако је усвојен следећи „распоред наређења”. После уводних одредаба првог дела прелази се у II делу одмах на својину, као најважнију правну установу сваког друштва, а, према Богишићу, поготову земљорадничког, где су облигациони односи ретки. Раздио се завршава опширним правилима о хипотеци, установи готово непознатој дотадашњем црногорском праву. Трећи део почиње купопродајом, као најчешћим и најпознатијим уговором, затим долазе трампа („промјена”), зајам, послута, закуп, и тако даље, с тим што су међу класичне уговоре уметнути и они из обичајног права, на одговарајућим местима према сродности. Четврти део почиње закључењем уговора, јер је Богишић сматрао да је довољно да уговор буде „апстракција највишег реда”, па је избегао да у општем делу облигација пође од појма облигационог односа и за њега везује правила заједничка свим облигацијама. У први раздио овог дела, под насловом *О постајању уговора* унео је и правила о субјектима и предмету облигационог односа, а у раздио III о последицама неизвршења не обавеза, већ уговора. Међутим, у разделу VII је реч о „пренашању дугова”, што обухвата цесију потраживања и преузимање туђег дуга, а у VIII разделу VIII уместо *престанак облигација* речено је *престајање дугова*. Тиме је на вешт начин избегнут појам облигације. У петом делу редослед је уобичајен: правна способност, пословна способност и правна лица, с тим што тај термин није прихваћен, већ је једноставно речено „имаоник” или имаоничко право”. У односе на остале

(23) Према фототипском издању Законика из 1980. године.

(24) *Метод и систем...*, стр. 110.

(25) *Метод и систем...*, стр. 111.

(26) *Исто*, стр. 110.

кодексе велика новина је свакако то што је имаоник кућа, а у погледу комуница и племе и братство.

— Веома важно средство којим је Законик приближен народу су језик и терминологија. Богишић је добар следбеник Вука, тежећи да се што више приближи народном језику, тако да понекад данас Законик звучи архаично. У Законнику нема ни оног строгог наредбодавног стила којим су у неким кодексима грађанског права (БГБ, на пример) писане и оне одредбе, где, нарочито због њихове диспозитивности, то ни најмање није било потребно. Да би Законик био што јаснији, често је жртвована концизност, иако је Богишић био мишљења да правила треба исказивати кратко и сажето (27).

Правна терминологија представљала је тежак проблем због неизграђености домаће терминологије. Богишић је у три своја рада изнео те проблеме и начине на које их је решавао (28), а решења су у многим случајевима заиста успешна. Богишићу и Имовинском законнику дугујемо многе правне термине које данас користимо и не знајући да потичу од њега: одржај, штетник, оштећени, опроштај дуга, подзакуп, незван вршилац туђег посла, место пребивања, доцња ништав (уговор), послужно добро, рушљив (уговор), послужно добро — и већи број других. Штета је што нисмо више узели од Богишића, на пример његов термин „посјед” или „држина”, или удруга, односно друштво уместо ортаклук, реч коју Богишић критикује у самом законском тексту (чл. 885).

— Не без значаја за прилагођавање Законика средини којој је намењен је и то што су уобичајени називи за одељке кодекса *књига* и *глава* (што потиче још од Римљана: *liber* и *caput*) замењени са *дио* и *раздио*. Богишић у својим објашњењима каже да за просечног Црногорца књига значи „посебно свеску”, у овом случају цео законик, а глава нешто што је главно, битно. Из истих разлога изостављени су и параграфи, као нешто за народ онога доба потпуно неразумљиво (30).

2. Особине Законика као модерног кодекса који уређује односе засноване на приватној својини и тржишној привреди.

а) ОИЗ садржи све основне институције и правила класичног грађанског права, суженог на имовинскоправне односе, у обиму и по форми који одговарају свим захтевима правне теорије и законодавне технике. Установе преузете из обичајног права формулисане су и распоређене у Законнику тако да с осталим установама чине хармоничну целину, а њихово порекло се може утврдити само по њиховој садржини. Примењена су најновија учења, начела и правила, изграђена у правној науци онога доба и обогаћена Богишићевим властитим концепцијама, што даје посебну вредност Законнику.

(27) У суштини, Богишићев став према апстракцијама није само последица његове жеље да законик буде разумљив људима без правничког образовања, већ и крајње критичког односа према природноправној школи. Њему се свиђа англосаксонски систем, цитира Савињџа да у предавањима треба одмах ићи на конкретан случај, са задовољством констатује да је и Кант у својој књизи *Metaphysische Anfangsgründe der Rechtslehre* ставио југа *personarum* на крај књиге. *Method и систем...* на неколико места, посебно стр. III.

(28) *Method и систем...*, стр. 123. Као пример „простоте, краткоће и језгровитости” наводи Закон XII таблица, а за Законик каже да где није „могућа била лаконичност ... ми се не устручавасмо амплификације”.

(29) В. сва три рада у цитираној збирци *Валтазар Богишић, Изабрана дела и ОИЗ*. Међутим, он се филозофским студијама почео бавити још почетком септадесетих година, пре него што је позван у Црну Гору, а први рад је објавио када је проблем правне терминологије већ постао за њега актуелан, 1876. године.

(30) *Method и систем...*, стр. 100.

И поред учињених инверзија у систематизацији облигационог права и месту које је дато статусном праву, што се све може оценити само као позитивне новине нарочито с обзиром на услове који су морали бити задовољени, систем Законика у суштини следи уобичајене систематизације грађанског права у теорији и законодавству, нарочито унутар појединих области.

Као и сви други, тако и овај кодекс почиње уводом који садржи одредбе о изворима права, основна правила о субјектима права и о имовини, и завршава са основним правилима о државини. Богишић је био против тзв. општег дела грађанског права, који је у претераној тежњи ка апстраховању у систем грађанског права увела немачка пандектистика XIX века (31), а у законодавство га је први увео саксонски грађански законик и затим немачки БГБ.

Поред закона, извор права је обичајно право, што је по концепцији и значају који му даје Богишић значајна новина. Остали супсидијерни извори су тумачење путем аналогije и правда и правда. Правила о тумачењу закона и о тумачењу уговора су јединствено спроведена и показују да је одбачено нормативистичко схватање, а доследно спроведен принцип циљног и систематског тумачења (32). У уводном делу истакнута су начела једнакости пред законом без обзира на веру и имовно стање и принцип неприкосновености приватне својине.

У стварном праву осавремењен је начин преноса својине на непокретностима, уз обавезну писмену форму; при томе је морало бити задржано право прече куповине, дубоко укорено у дотадашњем обичајном праву, али је и оно нешто измењено у односу на правила која је садржавао Данилов Законик. За пренос својине на покретним стварима предвиђена је римска традиција, регулисана на класичан начин. Предвиђени су сви у римском праву познати оригинарни начини стицања својине. Садржина права својине дата је у чл. 93, у коме је народним језиком садржина описана као право држања ствари, употребе, прибирања плодова и располагања — дакле *ius possidendi, usus, fructus* и *abusus*. Постављено је правило да припадак дели судбину главне ствари (чл. 95) и *superficies solo cedit* (чл. 96). За заштиту својине предвиђена су виндикациона („власнички преузам“, чл. 97—102 и публицитанска тужба. Од стварних права на туђим стварима највећу новину представља увођење хипотеке, која је детаљно регулисана (33).

У материји облигационог права изостављени су уговори привредног права и они за које је Богишић сматрао да још дуго неће наћи примену

(31) То је и главна замерка систему који он назива Heise-Savigny и саксонском грађанском закоником. Иако он то не каже, овакав став је у складу са његовим противљењем суштински апстракцијама, као и, у случају ОИЗ-а, жељи да се он чита лако, „директно“ издају поступно и да материја буде „хомогено“ уређена, повезана по сродности.

(32) Упор.: Д. Вукчевић, *О једној законачкој изреци (анализа чл. 993. ОИЗ-а)*, Зборник радова о стогодишњици ОИЗ ЦАНУ (у штампи).

(33) „Застава“ је „свакако једна од најглавнијих и најзаматнијих новости која се закоником уводи“, каже Богишић (*Метод и систем...*, стр. 89). Њеним увођењем Богишић се, поред осталог, надао да ће помоћи да се снизе камате које су у његово време прелазиле 20%. Основни циљ је, наравно, био осавремењавање црногорског права. С обзиром да се ради о новој установи, регулисана је у потпуности сразмерно великим бројем чланова — од чл. 193. до 221. и чл. 865, 867, 869. у VI делу, с тим што су правила овде изнета заједно са правилима (одн. објашњењем) и залог на покретним стварима. Велика новина су и хипокарне књиге, за које је предвидео да ће бити вођене у посебном одљењу суда, с обзиром на стање земљишних књига у Црној Гори онога доба, а за те књиге предвидео је посебан закон.

у црногорском друштву, наводећи као пример уговор о издавању књига. Са друге стране, додати су тзв. „тежачки” уговори, преузети из обичајног права. Велику новину представљају правила о недостацима сагласности воља, у које спада и пијанство (чл. 522). *Metus, dolus malus* и *error* дефинисани су на класичан начин. Новина за црногорско право је и увођење правила о застаревању потраживања. За разлику од заблуде, која је била практично непозната у црногорском праву, застарелост је уведена насупрот постојећим обичајима.

У материји накнаде штете, у складу са тада најновијом теоријом, у Законику је предвиђена одговорност за накнаду штете по основу правичности (чл. 575) и дати су одмах и основни критеријуми за судску оцену када ће штетник „незрела или нездрава ума” морати да сам намири штету коју је учинио, јер то захтева правичност. Међутим, није предвиђена накнада неимовинске штете. У области уговорног права нема правила о установама које су изграђене у теорије полазећи од начела еквивалентности код двостраних уговора, као што су раскид уговора због промењених околности и ништавост или рушљивост зеленашких уговора. Било би корисно проучити да ли је разлог томе то што у Богишићево време оне и нису биле довољно разрађене у теорији, или је Богишић сматрао да их из одређених разлога не треба озакоњити. Нема ни правила о стечају, што је замерено у неким западноевропским кривичама с краја прошлог века. Обогаћење без основа регулисано је по узору на римске кондикције, а доста детаљно регулисано и незвано вршење туђих послова. Општи део облигационог права завршава се одредбама о гашењу облигација. Поред исплате дуга предвиђени су пребијање, *confusio*, опроштај дуга, новација („прометнуће”), нескривљена пропаст дуговане ствари и застарелост.

б) ОИЗ садржи и одредбе из међународног приватног права, што је уобичајено, али је њихов број знатно већи од оног у другим кодексима грађанског права (34). То је било нужно пре свега зато што је један од циљева Законика био и да пружи правне оквире за економске односе с иностранством, да уопште олакша правни саобраћај са другим земљама а никаквих прописа из области међународног приватног права није било. Црна Гора се тек у то време почела отварати према Европи и није имала међудржавних уговора који би обухватили и ову материју.

Као основно, усвојено је начело реципроцитета (чл. 7. и чл. 9), а изричито је речено да се инострани закони не могу примењивати ако су противни црногорским законима и јавном поретку (чл. 8). Сукоб надлежности и држављанство регулисани су у шестом делу Законика. Иако су странци у правним односима са Црногорцима равноправни, они према чл. 64. не могу имати у Црној Гори својину на непокретним стварима (чл. 64); не схватајући да је у питању старо обичајно право, везано за друштвено-економске односе, и посебно за комунице и право прече куповине, члан 64. је лоше оцењен у већем броју рецензија из краја прошлог века, јер се сматрало да је то последица непријатељског става према странцима.

(34) Богишић сам наводи да у *Codé Napoléon* има само један члан о међународном приватном праву (чл. 3), у АОГЗ 6 или 7, а да је за Црну Гору нужно да та материја буде подробније регулисана и због тога, што су раније спорови били решавани на станку, средњовековном мешовитом поротном суду о коме постоје детаљни прописи у Дубровачком статуту, а Богишић им је посветио један од својих радова.

Посебну вредност Законику дају нека правила и суптилна решења која су последица Богишићевог хуманизма и осећаја правичности. То су, пре свега, одредбе квалификоване у неким радовима као „социјалне“, а односе се на права и обавезе указивања узајамне помоћи, пре свега помоћи која се указује бесплатним радом. То су обичаји патријархалног друштва које је Богишић озаконио у члановима 341—347, сврстаним у раздео под насловом „О радњи и помоћи на узајмницу и без узајмнице“. Нарочито је запажен чл. 347. који се односи на бесплатну помоћ радом, која се по договору села или братства указује „удовици, сироти, погорелцу или другоме потребнику“. Можда ови добри обичаји нису ни морали бити кодификовани, и могуће је да је при одлуци да их уврсти у текст закона од одређеног значаја био и Богишићев хуманизам. Он је дошао до израза и у низу конкретних, на изглед ситних решења у оквиру законског уобличавања неких класичних правних институција. Простор нам овде, на жалост, не допушта да се задржавамо на конкретним примерима који би ова запажања илустровали.

Правичност као један од значајних елемената Законика заслужује да буде предмет посебне студије. Правда и правичност су, пре свега, супсидијарни извор права, а поред тога у већем броју чланова остављено је судији да своју одлуку донесе у целини или делимично заснивајући је на разлозима правичности. Суђење применом мерила правичности подробно је објашњено у познатом члану 782. С друге стране, и без изричитог позивања на правичност, она провејава из низа усвојених правила и решења као један од мотива или једини мотив.

VI. За ОИЗ се неретко каже да је то кодификација обичајног права и да је Законик само то. Ако су то само мишљења оних који Законик не познају, ако се ради о оценама заснованим на површној представи о Богишићу као научнику оријентисаном првенствено на сакупљање и обраду обичајног права, онда се она могу и занемарити. Међутим, на Законик се тако гледа и у озбиљним научним радовима (35), а у неким од њих се на таквом мишљењу заснива негативна критика Законика, јер је наводно кодификовањем обичајног права заочен развој капиталистичких односа у Црној Гори (36). Због тога, а још више у циљу целовитијег познавања Законика, требало би истраживати колики је простор дат озакоњеним правилима обичајног права и каква је природа материје која се тиме регулише. Такво истраживање захтевало би да се проучи анкета коју је Богишић спровео при доласку у Црну Гору, а евентуално и његов Зборник правних обичаја, и да се изврше упоређења с одговарајућим одредбама Законика, па да се потом утврди тачан однос између озакоњених правила обичајног права, унетих у Законик с изменама или без њих и осталих његових делова који садрже правила и установе модерног гра-

(35) По С. Вукосављевићу ОИЗ је „највернији и најпотпунији снимак народног права...“, *Корени Богишићевог имовинског Законика*, Анали Правног факултета у Београду, април—јуни 1958, стр. 142. Н. Павковић сматра да је ОИЗ састављен „на основу чистог обичајног права“ — *Право прече куповине у праву Срба и Хрвата*, Београд, 1972, стр. 13.

(36) Негативан став према ОИЗ као кодификацији обичајног права којом се заочно друштвени развитак, везујући ауторитетом закона црногорског друштва за дању прошлост, доследно је заступао Марко Констренчић, па је то ушло и у неколико енциклопедија, укључујући и *Енциклопедију Југославије*, т. I, Загреб, 1955, стр. 635, 636. Упор. и његов чланак *Обичајно право*, Зборник Правног факултета у Загребу, април 1948. Љ. Ђирић-Богетић сматра да је заочен ауторитетом закона процес претварања колективне земљишне својине у индивидуалну — *Комунице у Црној Гори*, Титоград, 1966. Слично и Ж. Булајић, *Аграрни односи у Црној Гори 1878—1912*, Титоград, 1959. П. Леградић пише да Законику недостаје грађанско право које уређује елементе распадања задруга — *Дјело и поглед на свијет В. Богишића*, Историјски записи бр. 5, 1952, стр. 200—220.

банског права. На овом месту изнећемо само неке аргументе који говоре против схватања да је ОИЗ кодификација обичајног права, или само претежно то.

Пре свега, треба имати у виду да је Богишић у току својих дугогодишњих проучавања правних обичаја еволуирао у својим схватањима. Он је почео да скупља правне обичаје као добар ђак историјскоправне школе и Варшавске школе права, као патриота који хоће да открије особине свога народа које чине његов национални идентитет. Ускоро је одбацио многа учења Савињијеве школе, пре свега учење о „народном духу”. Истраживања на Кавказу показала су му да се исти правни обичаји јављају код различитих народа на приближно истом степену развоја. То су му потврдила доцније и проучавања породице Кабила у Алжиру. Када је приступио изради Законика, и у току његове израде, он је већ посматрао обичаје у ширем контексту друштвено-економских односа и постао присталица француске социолошке школе права и правног позитивизма (37).

Као што показује извршена анкета из 1873. године, Богишића су пре свега интересовали породица и племе, као основни облици друштвене организације сеоског становништва — дакле већине, а затим правни обичаји у области имовинског права, за које је питања систематизовао према гранама грађанског права. Поред тога, питања се односе и на привреду, финансије, државну организацију, судове и судски поступак (38). Из архивског материјала се види да је проучавао црногорску историју, географију Црне Горе, свакодневни живот на селу, да је разговарао са народом и присуствовао суђењима. Њега није интересовало само обичајно право, већ је настојао да добије целовиту слику друштва коме ће писати законик.

Према томе, за Богишића као законодавца обичајно право није више нешто што треба аргументовано кодификовати зато што је израз „народног духа” или идентитета народа, већ је оно незаобилазан извор за кодификацију као саставни део постојећег правног поретка који мора бити полазна тачка било које кодификације, или чак било ког закона. За кодекс грађанског права од непосредног значаја је право које уређује друштвену структуру и својинске односе који из ње произлазе, дакле — уређење које у Црној Гори тога доба почива на још увек јаким родовско-племенским заједницама; није довољно узети у обзир само обичајно право које регулише свакодневне односе у привређивању и размени добара. Само заснивањем кодекса на постојећој друштвено-економској структури може се постићи да законик не остане мртво слово на папиру, чекајући да буде примењен у будућности, када се стекну за то потребни услови, када привредним и друштвеним развојем буду остварене радикалне промене.

На постулат да Законик мора да одговара укупном степену развоја црногорског друштва, укључивши ту и народна схватања и народну кул-

(37) — Упор. Б. Недељковић, Werner Zimmermann, Valtazar Bogišić (1834—1908), прикаж у Историјском часопису, књ. 16—17, Београд, 1970, стр. 310—314. Живојин Перих записује свој критички осврт на ОИЗ констатацијом да је Богишић био у теорији једно (што репензент не одобрава), а при изради законика друго, тада се показао као позитивиста који је написао добар законик: *Метод В. Богишића код израде Имовинског законика за Црну Гору*, Бранич, бр. 161931, стр. 83—90.

(38) Упор. Валтазар Богишић, *Правни обичаји у Црној Гори, Херцеговини и Албанији*, приредио Т. Никчевић, Титоград, 1984, стр. 205—371.

туру, упућивала су Богишића његова новија сазнања и погледи на обичајно право. Интуитивно то је осећао и књаз Никола, те је то исказао на посредан и упрошћен начин у писму конзүлу Јонину.

Међутим, циљ законика је био и да утиче на бржи развој друштва, да буде не само усаглашен са садашњошћу, већ и окренут будућности. Требало је увести нове норме, непознате тадашњем црногорском праву, обухватити законом савремене институције грађанског права намењене новим привредним односима. Ту се, наравно, јавља питање мере и усклађености обичајног права и тих нових одредби, или: чему дати предност, постојећем црногорском праву или савременом европском грађанском праву.

2. Богишић је несумњиво био заљубљеник у обичајно право, његов страстан истраживач целог живота, па га је и његова црногорска мисија привлачила пре свега због тога што се тамо живело по обичајном праву (39). Међутим, он је истовремено био и врстан правник и зналац и правне теорије, те никако не би могао себи дозволити да буде само кодификатор обичаја, да законик буде нешто слично француским сабраним *coutumes*. Он никако није могао да превиди колико је важно и то да законик буде окренут будућности. Иако овај други циљ кодификације Богишић у својим радовима није нигде ставио на прво место, чини нам се да је он за њега врло брзо постао примаран. На такву оријентацију упућивали су га и субјективни и објективни разлози. Објективно, његов задатак је био да модернизује црногорско право, што је такође речено у писму књаза Николе конзүлу Јонину, да се путем законика учини велики корак на путу укључивања Црне Горе у европску привреду и европску културу. Субјективно, Богишић, огромним знањем, међународним угледом и амбициозан какав је био, није могао себи да дозволи да направи нешто што заостаје по вредности, научним критеријумима и стандардима, од других кодификација, па ни од оних који су служили за узор. Тиме што је морао да пође од обичајног права његов научни подухват је био утолико већи.

Богишић је заиста и направио савремен кодекс, у кога су уграђени сви основни принципи, установе и правила правне теорије онога доба. Вредност Законика у том погледу одолела је времену. Многа решења, на пример, одредбе о међународном праву или о тумачењу, о државини и о хипотеци, и данас се сматрају непревазиђеним.

3. Богишић је добро познавао упоредно право, историју и законодавство, па је увиђао да ниједна кодификација грађанског права није радикално мењала постојеће право, да су све прављене надовезујући се на постојеће право и правну традицију. Наполеонов кодекс је водио рачуна о обичајном праву, Bluntschli, Богишићев учитељ кога је веома поштовао (40) уградио је у Циришки грађански законик и локалне обичаје, а Bluntschlijev ученик von Plant у Гризонски грађански законик локалне гризонске обичаје. Међутим, они су имали много лакши посао од Богишића, јер су писали законике у средини у којој је вековима примењивано рецепирано римско право, била развијена правна наука и писали су их за

(39) — Упор. В. Богишић, *L'historique d'une codification*, *Revue de droit international et de législation comparée*, 33 Bruxelles, 1901, стр. 548 и даље.

(40) — О томе опширније извештава W. Zimmermann, *Валтазар Богишић и кодификације грађанског права у Швајцарској*, реферат на скупу ЦАНУ одржаном у поводу стогодишњице ОИЗ, у штампи.

грађанско друштво коме право уведено кодификацијом није могло да буде страно. Богишић, напротив, писао је законик за друштво у коме скоро да и није било буржоазије, у коме никада није било ни познато римско право, тако да му многе установе модерног грађанског права морају изгледати неразумљиве и неприхватљиве. Поред тога, обичајно право, које је представљало скоро једину правну традицију и основу на којој је требало изграђивати законик, нико до тада није проучавао.

Богишић је зато морао прво да обради обичајно право које је прикупио и да изврши избор оних установа које ће унети у кодекс. Изоставио је локалне обичаје, оне за које је предвиђао да ће ускоро престати да се примењују, али и тако значајне области као што су односи у породици и племену. Да би законик и поред обичајноправних правила био модеран, а народу упркос непознатих му установа прихватљив, применио је неколико метода о којима је већ било речи. Да би обичајно право и савремено грађанско право чинили хармоничну целину, примењен је метод инкорпорације (41).

То је пре свега значило да подједнако важе и неинкорпорисано обичајно право и Законик, што је у законик у прописано, с тим да се обичајно право може применити само ако нема одредбе у законик у. То значи и да обичаји *contra legem* не важе, али је Богишић сматрао да је његов систем уређен тако, да су изгледи да у пракси дође до сукоба закона и обичаја минимални. Друго, обичајноправне установе и правила формулисани су и систематизовани тако, да са модерним правом чине целину, али је очигледно да је при томе за основ узето класично грађанско право, а обичајно се прилагођавало његовој систематизацији и појмовном апарату.

Из обичајног права су у целини узете установе које су значајне за начин привређивања на селу, као што су наводњавање и „тежачки“ уговори. Поред тога преузет је низ правила обичајног права, али је вешто уклопљен, са или без измена, у класичне грађанско-правне установе. Тако су узета из обичајног права правила о лову и риболову и формулисана у одредбама о окупацији као начину стицања својине на покретним стварима, а лов и риболов су и иначе уобичајени случајеви окупације од римског права до данас. Исто тако су, опет са незнатним изменама, озакоњена правила о окупацији одлуталог роја пчела (42), док се законска правила о налазу блага знатно разликују од обичајноправних (43). Као изванредан пример

(41) Метод инкорпорације теоријски је замислио Н. А. А. Danz у студији „Die Wirkungen der Codifikationsformen auf das materielle Recht, Leipzig, 1861. Под инкорпорацијом он подразумева пре свега прикупљање целокупног позитивног права у једној држави, преглед његов и целосходна систематизација, тако да се постојеће право сачува и замени само у појединостима. Богишић је први тај метод разрадио и применио, при чему је за Богишића то пре свега усклађивање изворних маса у хармоничну целину.

(42) Упор. питање бр. 10 на стр. 150 у књизи Правни обичаји у Црној Гори . . . инт. са члановима ОИЗ 74 (лов), 75 (риболов), и 76—77 (рој пчела). Раздео се завршава општим правилном о прибављању својине окупацијом, члан 78, а објашњење тог члана зато је у члану 842. После тога је у члану 843 забрањено стицање својине окупацијом непокретних ствари, што је било противно сазнањима добијеним у анкети, односно *contra motem*, мада је окупација земље већ тада било доста ретко, упор. одговор на питање бр. 14, стр. 151—152 *последице*.

(43) Према ОИЗ благо припада налазачу ако је тражио на својем земљишту, а дели се са власником земљишта ако је нађено на туђем (чл. 79). Ако је тражено кријућим или противно забрани власника, припаће власнику земље (чл. 80), а у сваком случају налазач је дужан да у року од три дана по налазу пријави најближој *Власти*, како би се утврдило да ли је у питању благо или изгубљена ствар (чл. 81). Према обичајима, напротив, требало је тражити кријућим, обично „после сна“, јер ће иначе благо поћећи у земљу. У комуналној земљи може да тражи ко хоће, али и у туђој. Ако је нађено у туђој, „те га затече господар, тад би снакако требало и да га дијеле, или би га изагнао. Али кад би га обикно нашао и нико га не видио, тад му не би отели ништа баш да би и знали да је на туђој земљи нашао“. Питања бр. 15 до 18 на стр. 152, *ибидем*.

потпуне симбиозе једне класичне установе са елементима узетим из народних схватања може се узети чл. 785 ОИЗ: „Правилима благонравља и поштења, називају се, у овоме Законнику, она правила обичне људскоте и правичности, на покоривање којима Власт у опште не може свагда управо да принуди, али за то народна савјест свагда осуђује оне који та правила престајују”. Овај се члан налази иза чланова који објашњавају шта значи закон, шта право и шта суђење по правичности, у разделу чији је наслов „О законима и правилима уопште”. Народним појмовима озакоњена је бо-на fides, добра вера, савесност и поштење, чија садржина и иначе увек зависи од схватања друштва у коме се о њој води рачуна.

И најзад, пример како су у модеран законик вешто унете и одредбе обичајног права а да то буде на први поглед и неприметно, пружа и регулисање својине. На велика звона објављена је на почетку неприкосновеност приватне својине, што значи да је приватна својина та на којој почива Законик. Међутим, на мала врата уведена је поред ње и заједничка својина породице и племена, у оквиру статусног права, одредбама о правном субјективитету куће и племена када је реч о комуницама. Неки рецензенти у прошлом веку уочили су само то и писали да је са ОИЗ озакоњена једино колективна својина (44).

Због доследно примењеног метода инкорпорације биће заиста тешко утврдити прецизно колики је удео обичајноправних норми у Законнику. Међутим, свакоме ко га и мало познаје, јасно је да то није кодификација обичајног права, већ сасвим модеран кодекс имовинског права, коме унетено обичајно право даје скоро сву оригиналност.

VI. Уместо закључка поновили бисмо једну мисао проф. Константиновића, који каже да је Богишић доказао да никакав рад у области права, ни законодавни, ни судски, ни научни, није могућ без проучавања народног правног живота, и да је у том погледу он био претеча за којим скоро нико није пошао (45). Томе треба додати да је проучавање законодавног дела В. Богишића и данас још увек потребно сваком правнику који жели да буде добар правник.

(44) — G. Toureau: *La propriété et la famille au Monténégro d'après le nouveau Code Civil*. La nouvelle revue, livraison du 1er juillet 1888. Ово је иначе озбиљна студија, рабсна са много симпатија према Црној Гори и Богишићевом кодексу; мишљење о својини после је преузимано у неколико других рецензија.

(45) М. Константиновић, *Идеје Валтазара Богишића о народном и законском праву*, објављено поново у *Аналима Правног факултета у Београду*, XXX, бр. 3—4, Београд, 1982, стр. 422.

Dr. Jelena Danilović,
Retired Professor of the Faculty of Law in Belgrade

HUNDREDTH ANNIVERSARY OF THE GENERAL PROPERTY CODE OF MONTENEGRO

Summary

The General Property Code of Montenegro provoked great interest in European circles and the author reviews these facts, as well as the personality of its author, and the role of duke Nikola. The interest for the Code is still present. Values of the Code are also reviewed, as well as its originality and aims of the author (V. Bogišić) in drafting it. The elements are analyzed which made the Code concordant with the needs of the time and place (customary law, system of provisions, lack of regulating internal family relations and the law of inheritance, considerable part dedicated to instruction of those applying the Code, language and terminology). Also explained are those elements which make the Code even contemporary. The issue of the scope of codification of customary law is also discussed, including the way of its incorporation into civil law provisions. The Code is not just a codification of unwritten law — as held in older and modern literature, since it has been codified in order to avoid the pressure of legislation onto existing social structure and legal conception of the people, which would provoke refusal by the practice. The choice of customary law norms has been determined by the above aim, which altogether was designed not to brake further development of law in Montenegro.

Dr Jelena Danilović,
ancien professeur à la Faculté de droit à Belgrade

CENT ANS DU CODE GENERAL DE PATRIMOINE POUR LE MONTENEGRO

Résumé

Ayant d'abord fait remarquer l'écho que l'apparition du Code général de patrimoine pour le Monténégro a produit dans l'opinion publique européenne et ayant souligné certaines qualités personnelles et scientifiques de son auteur ainsi que le rôle du prince Nikola dans la rédaction du Code, l'auteur de cet article expose de manière concise les raisons qui ont suscité à l'époque un grand intérêt pour cette oeuvre dans les cercles professionnels et scientifiques qui dure, avec les changements causés par la distance temporelle, jusqu'à présent. Les qualités du Code qui représentent son originalité et sa valeur scientifique sont exposées, regroupées, selon le but que Bogišić a eu devant lui. L'auteur traite d'abord les éléments qui rendent le Code conforme à la société à laquelle il a été destiné (le droit coutumier, la sistématisation, l'omission de la matière qui régit les rapports internes dans la famille et le droit de succession, une partie considérables de caractère didactique, le langage, la terminologie) et ensuite, il montre ce qui le rend moderne. Enfin, on traite le problème de l'étendue de la codification du droit coutumier et la manière dont il a été incorporé dans un code civil moderne. L'auteur montre en même temps que les évaluations selon lesquelles le CGP est une codification du droit coutumier, présentes aussi bien dans la littérature classique que dans la littérature moderne, sont intenable. On souligne que le droit coutumier a été codifié afin d'éviter la pression violente de la part des normes législatives sur la structure sociale existante et les idées de droit, ce qui aurait eu pour conséquence le fait de ne pas accepter du tout le Code dans la pratique. A cette fin a été soumis également le choix des normes coutumières codifiées ainsi que l'étendue de cette partie de la matière originale, tout en tenant compte de ne pas freiner le développement du droit.

др Мира Алинчић,
редовни професор Правног факултета у Загребу

ПОРИЈЕКЛО ДЈЕТЕТА — РЕГУЛАТИВА И ДИЛЕМЕ*

Сувременом праву све се мање може приговарати да у скученим оквирима допушта спорове о поријеклу дјетета (ради утврђивања или оспоравања очинства, односно материнства). Боље него раније, реформирано породично законодавство у СФРЈ штити интерес чланова породице да се правно стање у погледу дјететова поријекла усклади са чињеничним.

У закашњењу је, међутим, правно уређење нових облика медицинских интервенција у хуману прокреацију. Неки облици умјетне оплодне посебно изазивају недоумице, иако се у високо развијеним европским земљама примијењују већ неколико година. Различити су приступи (посебно у САД) и понуђени одговори на питања што је у том подручју упутно регулирати, у којим границама, с каквим садржајем и с којим правним посљедицама.

УВОД

Правила којима се одређује тко се у праву сматра дјететовим родитељима важан су дио правног уређења односа између родитеља и дјеце. У том погледу у нашем послеријатном породичном законодавству (Основни закон о односима родитеља и дјеце из 1947) недостајали су прописи, релевантни за поријекло дјетета од мајке, а прилично оскудно био је нормиран правни режим за утврђивање и оспоравање очинства.

Значајније допуне, успореда с ревизијом појединих правила о утврђивању, односно оспоравању поријекла дјетета од оба родитеља, уследиле су у оквиру реформе породичног права, тј. у републичком и покрајинском законодавству насталом након Устава СФРЈ из 1974. године. Новелирани прописи углавном проширују могућности за покретање судских спорова, а тиме и за стјецање бољег увида у дјететово поријекло.

Изван граница наше земље све су учесталија настојања (у правној теорији, судској пракси, а и у законодавној дјелатности) да се набу рје-

* Прилог је допуњена и нешто прерађена верзија предавања одржаног 14. децембра 1987. на Правном факултету у Београду у оквиру постдипломске наставе.

пења за последице што произлазе из примјене нових облика умјетне оплодње.

У далекој прошлости, право је као регулатор друштвених и међу људских односа успоставило дихотомију у породичном статусу дјеце, подијеливши потомке на брачну и ванбрачну дјецу.

Ововремена достигнућа у медицинској знаности и пракси резултирала су разним облицима лијечења неплодности и радикалним интервенцијама у хуману прокреацију. Због њих се на измаку текућег десетљећа назире нова подјела дјеце у којој је релевантно да ли је дијете природно зачето (рођено) или је примијењена умјетна оплодња, која понекад доводи до одвајања правног и социјалног статуса родитеља од биолошке основе родитељства. Пред правом је изазов да те промјене и нову подјелу дјеце узме у обзир.

СТАНДАРДНА ПРАВИЛА О ПОРИЈЕКЛУ ДЈЕТЕТА

У погледу дјететова поријекла од мајке, републички (покрајински) породичноправни прописи, попут некадашњег Основног закона о односима родитеља и дјеце, не садрже изричите одредбе о томе тко се у праву сматра мајком дјетета (1). Шутња закона тумачи се увријеженошћу схваћања да је мајка увијек позната (*mater semper certa est*) те да с материнством углавном нема неких проблема (2). С обзиром на то да је трудноћа видљива, а да су прикривања рађања изразито ријетка, материнство је у правилу таква чињеница која се може лако доказати (3).

Правни поредак (у прописима о матичним књигама) налаже обавезно пријављивање рођења дјетета и упис у матичну књигу рођених подака о дјетету и његовим родитељима, па се мајком одређеног дјетета сматра жена која је као таква уписана у матичне књиге рођених (4).

Што се тиче поријекла дјетета од оца, из норми (у СФРЈ, а и другдје у свијету) произлазе два режима утврђивања очинства, овисно о томе да ли се ради о дјетету рођеном у браку (5) или изван брака. За први случај, тј. за брачно очинство вриједи пресумпција, исказана стандардним правилом да се оцем дјетета сматра муж мајке ако је дијете рођено за вријеме трајања брака или у року од три стотине дана од престанка брака. Други режим, по којем се ванбрачно очинство у сваком поједином случају утврђује у посебном поступку, озакоњен је класичним правилом да се оцем дјетета рођеног изван брака сматра особа која га призна за своје или чије је очинство утврђено судском пресудом. Сваке године оба се режима примијењују у нас на око 370.000 новорођенчади.

(1) Изузетак је право СР Македоније (Закон о односима родитеља и дјеце, члан 6) према којем се материнство заснива рођењем дјетета.

(2) Усп.: А. Прокоп, *Односи родитеља и дјеце*, Загреб, 1972, стр. 65.

(3) Усп.: М. Младеновић, *Породично право у Југославији*, Београд, 1988, стр. 304—305.

(4) Усп.: А. Прокоп (нап. 2), стр. 65.

(5) За разлику од мајке коју је лако утврдити, питање утврђивања оца дјететова изазивало је увијек знатне тешкоће. Стога је римско право утврдило пресумпцију да се оцем дјетета сматра муж његове мајке (*pater est is quem nuptiae demonstrant* — отац је онај на кога указује брак), док се не докаже супротно. — Усп.: А. Ромац, *Рјечник римског права*, Загреб, 1975, стр. 399.

Статистичке публикације са закашњењем објављују демографске податке, па из расположивих показатеља за 1984. годину произлази да је од укупно 377.383 живорођена дјетета, у браку рођено 344.315 (или 91%), а изван брака 33.068 (или 9%) дјеце (6). То значи да је за висок постотак дјеце (91%) у поступку пријава рођења дјетета, примјеном правила о пресумираном очинству мужа мајке, упис у матичне књиге рођених садржавао податке о оба дјететова родитеља. Број дјеце рођене изван брака није велики (9%), иако се Југославија придружује земљама у којима опада број закључених бракова на 1000 становника (стопа нупцијалитета била је 1984. 7,3, а 1960. 9,1). Успоредбе ради, Шведска је примјер земље с најнижим бројем закључених бракова на 1000 становника (4,4 године 1984) (7), али и с високим постотком изванбрачно рођене дјеце (37,5% према подацима за 1979 (8). Упис дјеце рођене изван брака у матичну књигу рођених у правилу садржи податке о једном родитељу, тј. о мајци; подаци о оцу дјетета уписују се након поступка признања очинства, а неријетко и више година послје дјететова рођења ако се очинство утврђује пресудом суда. Постотак признатог очинства прилично је неуједначен; забиљежен је распон (1984) од 4,6% случајева (у СР Босни и Херцеговини) до 78,9% (у СР Словенији) од укупног броја живорођене дјеце изван брака (9). Нема, међутим, података о броју случајева у којима је очинство утврђено пресудом суда, јер се годишњи резултати рада судова не исказују поближе по врстама судских поступака у показатељима за правосудје. Такође није познато за колики се број дјеце, рођене изван брака у појединој години, ништа не подузима да се утврди њихово поријекло од оца. Врло је вјеројатно да нека од њих одлазе у породице усвојитеља, јер и није изузетак да усвојеницима постају управо дјеца без утврђеног очинства коју њихове ванбрачне мајке не могу, а некад и не желе, подизати и оспособити за самосталан живот.

СПОРОВИ О ПОРИЈЕКЛУ ДЈЕТЕТА

Сврха спорова о поријеклу дјетета своди се на два основна, али међусобно опречна захтјева. Једна категорија спорова покреће се зато да би се за дијете непозната поријекла утврдило тко су његови биолошки (природни) родитељи. По природи ствари, парнице ради утврђивања материнства зачема ривом су ријетке у односу на број судских поступака у којима се тужбом тражи утврђивање ванбрачног очинства. Друга категорија спорова служи исправљању неточног правног стања, па у судском поступку треба доказати да дијете није биолошки потомак особе која се по закону сматра његовим родитељем. У обзир долазе поступци ради оспоравања материнства (нпр. због замјене дјеце у родилишту, присвајања или подметања тужбеног дјетета у замјену за мртворођенче и сл.) те ради оспоравања брачног и ванбрачног очинства. Број таквих парница није велик, а у типичније

(6) Усп.: *Статистички годишњак Југославије*, Београд, 1987, стр. 126.

(7) *Ibid.*, (нап. 6), стр. 752.

(8) Усп.: Ake Saldeen, *Jurimetrics and the Ascertainment of Paternity*; Acta Universitatis Stockholmiensis, Uppsala 1981, стр. 171.

(9) Између тих крајности крећу се постојни признате дјеце у осталим републикама: 24,2% у СР Црној Гори, 31,7% у СР Хрватској, 27,8% у СР Македонији и 45,5% у СР Србији (у чему САПК судјелује с 66,7% признате дјеце, САПВ с 39,5% а на СРС без покрајина отпада 30,4%) — усп.: *Демографска статистика 1985*, Београд, 1988, стр. 52.

животне ситуације у којима је поријекло дјетета спорно могли би се уврстити случајеви оспоравања пресумираног (брачног) очинства.

Спорови о поријеклу дјетета правно су уређени одредбама које прописују тко су овлаштене особе с правом на тужбу и у којим се роковима поједина тужба може поднијети. Заштити права на утврђивање односно оспоравање материнства или очинства придонесе, на једној страни, све боља и примјеренија правна рјешења, а на другој страни развитак био-медицинских знаности и квалитетна примјена нових сазнања у медицинској пракси и у судским вјештачењима.

Детаљније и свеобухватније него у ранијем законодавству, салашњи републички (покрајински) породичноправни прописи регулирају све поступке у којима се може истаћи захтјев ради утврђивања или оспоравања очинства, односно материнства. Овом приликом (10) бит ће нешто више говора тек о два спора; оба се тичу поријекла дјетета од оца, тј. оспоравања пресумираног и утврђивања ванбрачног очинства. Пажњу заслужују првенствено стога што су у животу заступљенији од свих других спорова о дјететову поријеклу. Осим тога, за оба је спора карактеристично да имају дугу традицију, но данас се у њихово регулирање уноси бар нека од значајнијих промјена, а за одређене дилеме налазе се нови одговори и различита законска рјешења. Унутар нашег правног сјустава породично-правни прописи двију наших федералних јединица (СР Хрватске и СР Србије) могу послужити као примјер донекле различитих гледишта о путовима за заштиту права на вођење спора о поријеклу дјетета.

Оспоравање пресумираног очинства регулирају у обје републике прописи (закони о браку и породичним односима СР Хрватске и СР Србије; у даљњем тексту ЗОБиПО СРХ и СРС) који су слични по томе што једнако одређују круг особа с правом на тужбу и рокове за подношење тужбе. Таква истовјетност законских рјешења постоји кад се ради о два овлашћеника с правом на тужбу (тј. о мужу мајке и о мајци дјетета), а прва разлика јавља се кад је у питању реализација права малољетног дјетета на оспоравање очинства (11). Вриједи напоменути да поредак који признаје дјетету, као посебном овлашћенику, право да оспорава своје поријекло, заправо уважава и штити специфичан дјететов интерес, садржан у захтјеву за раскид правног односа с особом која се по закону сматра његовим оцем, а није дјететов биолошки родитељ. Дакако да због своје правне независности, малољетно дијете не може остварити своја права без законског заступника.

Заступање дјетета као тужитеља у поступку ради оспоравања очинства цитирани закони рјешавају различито. ЗОБиПО СРС изричито прописује да мајка може поднијети тужбу у име малољетног дјетета, што значи да се без такве посебне одредбе не би могло сматрати да је мајка овлашћена заступати дијете у тако специфичном поступку као што је оспоравање очинства. Уједно је, све док врши родитељско право (у правилу до пунољетности дјетета), мајка овлашћена да самостално одлучује

(10) За појединости о споровима о поријеклу дјетета уоп.: М. Алинчић, *Породични статус дјетета*, Зборник радова: Сарадња суда и органа старатељства у примени нових породичних закона", Београд, 1984, стр. 102—130 и М. Алинчић, *Промијене у праву на оспоравање пресумираног очинства*, Зборник Правног факултета у Загребу, 35, 1985/2—3, 303—318.

(11) Дијете има право осперити да му је отац особа која се по закону сматра његовим оцем до навршене 25 године живота; истом законском одредбом омогућено је оспоравање пресумираног (брачног) и ванбрачног очинства.

о томе да ли ће у име дјетета затражити оспоравање очинства, иако је и у своје име могла поднијети тужбу, али само у кратком року од шест мјесеци од дана рођења дјетета.

ЗОБиПО СРХ нема одредбе о заступању дјетета које тужбом тражи оспоравање очинства. Право мајке на заступање дјетета у спору о очинству посебно је нормирано и ограничено само на случај тужбе ради утврђивања очинства, а то је битно различита животна ситуација, јер поријекло дјетета од оца није утврђено и разумијева се да су интереси дјетета и мајке истовјетни. Стога у СРХ малољетно дијете може остварити своје право на оспоравање очинства само ако орган старатељства одреди дјетету посебног старатеља као привременог заступника и задужи га да у име малољетног дјетета поднесе тужбу.

У сваком од описаних рјешења за заступање дјетета заправо се може препознати другачији одговор на једну од савремених дилема у регулацију спорова о поријеклу дјетета. То је питање избора између, на једној страни уже, породичне, а на другој страни шире, изванпородичне иницијативе да се покрене спор о дјететовом поријеклу. Прва, сужена варијанта одражава гледиште да право оспоравања очинства треба признати само појединцима којих се питање поријекла дјетета непосредно тиче (тј. мужу мајке, мајци и дјетету). С тим је у вези једна новела у ЗОБиПО СРС, односно друга разлика у упоредби с ЗОБиПО СРХ. Ново је у прописима СР Србије да је право на тужбу за оспоравање пресумираног очинства добио још један овлашћеник, тј. особа која себе сматра оцем дјетета рођеног у браку. Релевантно је да је та особа живјела у заједници с мајком дјетета у вријеме дјететова зачећа или је с њом засновала животну заједницу прије рођења дјетета. Додатни је увјет да се истом тужбом тражи утврђење да је тужитељ (у дијелу захтјева и оспораватељ) отац дјетета (а не муж мајке). Тиме је правно признат и заштићен интерес још једне особе које се питање поријекла дјетета изравно тиче. Правом те особе на тужбу ради оспоравања пресумираног и утврђивања властитог родитељства, повећана је могућност утврђења истине о поријеклу дјетета. Неточно правно стање у вези с пресумираном очинством доводи у питање још један овлашћеник с непосредним интересом да правно успостави родитељски однос с дјететом чије поријекло од оца не оспорава нитко од осталих потенцијалних тужитеља.

Онај тко за себе тврди да је биолошки родитељ брачног дјетета нема у СРХ право да у своје име затражи оспоравање пресумираног очинства. Постоји нешто другачији приступ заштити права на оспоравање очинства, што посебно произлази из режима заступања малољетног дјетета као тужитеља у тој врсти спора о очинству. Ради се о успостави специфичне улоге надлежног органа друштвене заједнице (тј. органа старатељства) која значи изванпородичну просудбу о томе да ли ће се оспоравање очинства омогућити или спријечити за вријеме малољетности дјетета, након што су протекли рокови за тужбу, законом утврђени за мужа мајке и за мајку дјетета.

Нису бројна, али и нека страна законодавства овлашћују надлежни орган (то је јавни тужилац у ДР Нјемачкој и у Чехословачкој) да покрене судски поступак ради оспоравања очинства и то изравно, а не у име дјетета. Компромисом је названо рјешење у савременом аустриј-

ском праву које примарно штити интерес мужа мајке да оспори пресумирано очинство ако дијете од њега не потјече. Као супсидијарно, постоји право јавног тужиоца да устане тужбом, а њему се ради оспоравања очинства могу обратити мајка, дијете и особа која за себе тврди да је отац дјетета. Наведене особе немају право да у своје име поднесу тужбу; умјесто тога јавном тужиоцу треба да пружи доказе за тврдњу да муж мајке није отац дјетета и даље доказе, потребне за утврђивање стварног поријекла дјетета од оца. Описани режим сматра се изразом повећаног разумијевања за потребну јасноћу о дјететову поријеклу, посебно кад је то у интересу дјетета (12).

Без обзира на облик ангажирања овлашћеног органа у спору о очинству (именовањем старатеља за посебан случај који поступак оспоравања покреће у име малолетног дјетета или изравним правом на тужбу), сигурно је да надлежни орган не би смио одлучити о подношењу тужбе прије но што размотри све околности случаја (13). Основна је вриједност тог модела законског рјешења што подразумева обвезу надлежног органа и друштвени интерес да се праводобно заштити дијете као најосјетљивија жртва лоших поступака чланова породице, посебно кад су због сумње у дјететово поријекло породични односи знатније поремећени.

Утврђивање ванбрачног очинства даље је примјер спора за који се нормом могу одредити вишеверсни овлаштеници с правом на покретање судског поступка ради утврђивања поријекла дјетета од оца.

Између успоређиваних законских текстова (у СРХ и СРС) нема значајнијих разлика у погледу права (а и заступања) дјетета, мајке и особе која себе сматра оцем дјетета рођеног изван брака, да у законским роковима поднесу тужбу ради утврђивања очинства, ако дјететово поријекло из било којег разлога није утврђено признањем оца. У оба случаја новелиране су одредбе о поступку признања очинства које мајци дају право да у поступку пријаве рођења дјетета матичару, именује особу коју сматра оцем свог ванбрачног дјетета. С тим одредбама, које у интересу дјетета подстичу што раније утврђење очинства признањем, повезани су прописи по којима је и орган старатељства добио нова овлаштења ради утврђивања очинства. Ангажман органа старатељства долази у обзир ако је мајка приликом пријаве рођења дјетета означила особу коју сматра дјететовим оцем, али признање те особе није услиједило; након тога је мајка пропустила да као законска заступница дјетета покрене судски поступак и заштити дјететов интерес да има утврђено поријекло од оца. У том погледу се овлаштења органа старатељства разликују, јер ЗОБиПО СРХ штити дијете од мајчине пасивности у врло разблаженој форми, а ЗОБиПО СРС знатно одлучније. Право да покрене судски поступак орган старатељства има у СРХ само унутар рока од двије године, рачунајући од дана рођења дјетета, а битно је и то да се мајка не противи судском утврђивању очинства. Знатно више од тога садржано је у овлаштењу

(12) Усп.: F. Gschnitzer, *Österreichisches Familienrecht*, Wien, 1979, s. 98.

(13) Релевантне су околности: основаност сумње да муж мајке није биолошки отац, разлози због којих други овлаштеници нису у законским роковима оспоравали очинство, ступање поремећености брачних и породичних односа, изгледи да се утврди прави родитељ дјетета те угроженост дјететових интереса у вези с позитивном или негативном одлуком о повећаном поступку за оспоравање очинства.

органа старатељства у СРС, јер има право да по службеној дужности покрене судски поступак за утврђивање очинства, ако такав поступак није покренула мајка у року од године дана од рођења дјетета. Противљење мајке има ограничени учинак, јер је правно релевантно само ако се мајка противи тужби за утврђивање очинства из оправданих разлога. Покретање спора је у интересу дјетета, па би се могли уважити само разлози који нису у супротности с тим интересом (14). Овим се рјешењем питање поријекла дјетета не третира само као породичноправна ситуација о којој мајка суверено одлучује, јер се орган старатељства ангажира и због друштвене вриједности и значаја права дјетета на утврђивање очинства. У мање правно-техничке разлике спада то што у СРХ орган старатељства наступа у судском поступку као странка (у улози тужитеља), а у СРС као заступник дјетета (до пунољетности дјетета, тужбу у његово име подноси посебан старатељ, одређен за вођење поступка).

За све спорове о поријеклу дјетета вриједи напомена како се о основаности тужбеног захтјева у већини случајева не може одлучити без медицинског вјештачења и установљења да ли постоје или не постоје биолошко-наследне везе између дјетета и особе о чијем се родитељству води судски поступак. Могло би се рећи да је за правно регулиране поступке ради утврђивања односно оспоравања материнства или очинства важна заслуга био-медицинских знаности што придонесе да се са све већим ступњем поузданости правна правила о односима родитеља и дјеце примијењују на стварне, биолошке претке и потомке, а не и на случајеве (изузимајући усвојење) кад је родитељство привидно, без биолошке везе с потомством.

ПРАВИЛА О УМЈЕТНОЈ ОПЛОДЊИ И ЊЕНИМ ПОСЛЈЕДИЦАМА

Више није спорно да је развитак био-медицинских знаности, радикалним интервенцијама у хуману прокреацију, релативизирао појам родитељства јер је постало могуће да умјетно зачета (рођена) дјеца не буду биолошки потомци особа које су (због неплодности) затражиле неки облик медицинске помоћи.

Почетни облици умјетне оплодње (хомологна и хетерологна инсеминација) подуље су бар донекле правно нормирани, а све су гласнији и бројнији захтјеви да се правно уреде и друге медицинске интервенције, посебно извантјелесна оплодња и рабање из услуге, које изазивају не само етичке већ и породичноправне недоумице.

Медицинско-правни прописи који у нас регулирају право на умјетну оплодњу као облик медицинске помоћи постоје само у двије федералне јединице (у СР Словенији и СР Хрватској) (15). Таква оплодња може се извести сјеменом мужа (хомологна инсеминација) или сјеменом непозната даваоца (хетерологна инсеминација). Без обзира на то што нису изричито нормиране, обје се врсте инсеминације проводе и у осталим републикама.

(14) Усп.: М. Јанковић, *Коментар закона о браку и породичним односима*, Београд, 1981, стр. 93.

(15) Усп.: *Закон о здравственим мјерама за остваривање права на слободно одлучивање о рабању дјете*, Народне новине СРХ, бр. 18/1978; за СР Словенију — Уредни лист СРС, бр. 11/1977.

Са стајалишта породичног законодавства разумијева се да дјетету рођеном у браку припада брачни статус, тј. да се пресумира очинство мужа мајке, неовисно о томе да ли се ради о природној или умјетној оплодњи.

У случају хетерологне инсеминације то значи да је, под утјецајем нове медицинске праксе, право прихватило да мужа мајке сматра оцем дјетета, иако он није дјететов биолошки родитељ. Ипак, за такав случај постоје у свим републичким (покрајинским) породичним законодавствима (изузимајући СР Словенију) посебне одредбе о оспоравању очинства и то само у корист мужа мајке (а не и осталих овлашћеника као код природне оплодње). Оспоравање је допуштено само ако је хетерологна инсеминација, којом је дијете зачето, проведена без сагласности мужа мајке.

Број жена које су се у нас подвргле поступку умјетне оплодње није познат. За САД постоји податак да се такав третман примјењује на око 20.000 жена годишње. Законски прописи о умјетној оплодњи донијети су у 25 држава (до 1985), а њихов се садржај углавном своди на одредбу да је муж мајке отац дјетета (зачетог спермом донора) (16) ако је за хетерологну инсеминацију дао дозволу. Оцјењује се да је прибјегавање хетерологној инсеминацији (AID) (17) у сталном порасту и то због смањења броја нехендикепиране дјеце која би се могла усвојити, те због промјена у економском и социјалном положају родитеља — самаца. Учесталија савјетовања с генетичарима придоносе упозорењима родитељском пару да ће с високом вјеројатношћу њихово потомство имати насљедна оштећења. Статусни проблеми дјеце и родитеља настали у вези с примјеном нових и старих техника умјетне оплодње подстакли су (1986) израду нацрта јединственог закона о статусу дјеце нове биологије (18).

Нове елементе, укључујући и помак у квалитети породичних односа, прва је у прописе о умјетној оплодњи унијела Шведска. Најприје је (1970) шведски парламент утврдио начело да свако дијете има право знати своје поријекло, а потом је (1984) донешено законодавство о очинству дјетета зачетог хетероложном инсеминацијом, односно о умјетној оплодњи. Допуном породичног законодавства (тј. Закона о родитељима, старатељима и дјеци) одређено је да се оцем дјетета сматра муж мајке, односно мушкарац с којим жена живи у околностима сличним браку ако је пристао на инсеминацију и ако је вјеројатно да је дијете зачето инсеминацијом. Према коментатору М. Т. Сверне, цит. норма не дозвољава инсеминацију кад се ради о неудатој жени или жени која живи у лезбијском односу, јер је медицински третман прихваћен само као помоћ онима који без своје воље не могу имати дјецу.

У другом законском тексту (тј. Закону о инсеминацији) оплодња се лапидарно дефинира као уношење сјемена у жену, на умјетан начин. О оправданости инсеминације одлучује лијечник, узимајући у обзир медицинске, психолошке и социјалне околности на страни пацијената те вјеројатност да ће родитељски пар под повољним околностима подизати дијете. Озакоњено је право (умјетно зачетог) дјетета да буде обавијештено о

(16) Уен.: *Reproductive Technology and the Procreation Rights of the Unmarried*, *Harvard Law Review*, 98, 1985/3, 669—685.

(17) AID — кратица за Artificial Insemination by Donor.

(18) Рјеч је о нацрту за Uniform Law on Status of Children of the New Biology, чију израду организира The National Conference of Commissioners of Uniform Laws — уен.: Walter Wadlington, *The United States: Continuing Reform to Reflect Social and Economic Realities*, *Journal of Family Law*, Louisville, 26, 1987-88/1, 240—241.

садржају документације коју о донору сперме чува болница (19). Свјестан позорности коју је изазвала (по неким контроверзна) норма о праву дјетета да зна своје поријекло, М. Т. Сверне напомиње да закон не обвезује родитеље да кажу дјетету како особа која дјелује као његов отац није биолошки родитељ. Ипак, у попутним материјалима за нови закон тражено је од лијечника да родитељима скрену пажњу на околност да је важно бити поштен према дјетету. Наиме, искуство с усвојењима из раздобља кад се још нису усвајала дјеца из других земаља недвојбено је показало како је у најбољем интересу дјетета да су родитељи поштени.

Право да добије информацију о идентитету свог биолошког оца дијете може остварити кад достигне довољну зрелост, што се просуђује у установи којој се дијете обрати (болница у којој је извршена оплодна или опћинска служба социјалне заштите). Не претпоставља се да ће такву информацију тражити велик број дјеце, али сматра се важним да је добију они које мучи неизвјесност о поријеклу. Од оних који ће се распитивати о непознатом родитељу, претпоставља се да ће тек мањина пожељети и сусрет с биолошким оцем. Донор сјемена није дужан пристати на виђење с дјететом, а дјецџ која такав контакт траже, особље болнице или социјалне службе дужно је помоћи да се установи да ли је биолошки родитељ вољан или се противи видјети потомка. Болницама је препоручено да сјеме једног даваоца употребе највише у шест случајева оплодње, затим да не мијешају сперму различитих донора те да замрзнуто сјеме не похрањују на рок дуљи од једне године. Дио лијечника у Шведској не одобрава ново законодавство о оплодњи јер мисли да због неанонимности давалаца сјемена и права дјетета да зна своје поријекло, неће бити донора ни могућности за хетерологну инсеминацију. Они који имају позитиван однос према законској иновацији, из нове праксе изводе закључак да налазе боље доноре него раније (20).

Расправа о допуствости и породичноправним посљедицама умјетне оплодње проведена је у СР Њемачкој на Конгресу правника (Берлин, 1986). Без резерве је одобрена хомологна инсеминација, с тим да се искључи употреба похрањеног сјемена умрлог мужа. Прихватљивом се сматра и хетерологна инсеминација, али ако жена није удата, оплодњу треба дозволити само ако жена живи у стабилној изванбрачној заједници.

Супротно одлучи највишег суда (21), мишљење је већине судионика Конгреса да мужу мајке не треба дозволити оспоравање очинства ако је свој пристанак на АИД дао у писменој (овјереној) форми. Чак је речено да, иако отац у социјалном смислу ријечи нема право на оспоравање очинства, дјетету ипак припада овлашћење да слиједи траг свог генетског поријекла и мијења свој породични статус.

(19) Третман смјњу обављати само јавне болнице, а документацију о донору дужне су чувати најмање 70 година. Забрањено је уношење у Шведску замрзнуте сперме без дозволе надлежног органа за здравство и социјалну заштиту.

Према коментатору прописа, уважава се захтјев да донор буде што сличнији мужу, односно кохобитанту и то по боји очију и косе те по физичком опису, али не и захтјев за високим квоцијентом интелигенције даваоца сјемена — усп.: М. Т. Сверне, *The Swedish view of artificial insemination by donor*; *Procreation Artificielle, Génétique et Droit* (Colloque de Lausanne 1985), Zürich 1986, стр. 173—179.

(20) *Ibid.*, (нап. 19).

(21) Bundesgerichtshof in Zivilsachen дозволио је 1983. мужу мајке да оспорава очинство иако је претходно дао писмени пристанак на хетерологну инсеминацију с образложењем да му то право припада зато што није биолошки родитељ дјетета рођеног у браку — усп.: *Zeitschrift für das gesamte Familienrecht* (169, 1983 Fam RZ, 686 те Fam RZ, 33 1986/5, 493—494).

Преовладавајућим је на Конгресу постало мишљење по којем је право дјетета да зна своје поријекло (22) заштићено уставним правом, успркос чињеници да *de lege lata* такво право немају ванбрачна дјеца, природно зачета, којима мајке таје или прикривају податке о биолошком оцу. Судионици расправе изјаснили су се против анонимности донора сјемена јер је то посљедица права дјетета, а било је и мишљења да је држава дужна осигурати идентификацију даваоца сперме. У ту сврху предложена је регистрација инсеминације и имена донора (као маргинална биљешка у евиденцији рођених, која није доступна јавности). С навршених 16 година живота дијете би имало право увида у регистар (аналогно праву усвојеног дјетета), а и право да оспорава очинство мужа мајке (23).

У савременом свијету могу се, дакако, наћи и примјери земаља које (због утјецаја религије и других разлога) изричито забрањују умјетну оплодњу (Либија, Кривични закон, новелиран 1971) односно хетерологн инсеминацију (Бразил, Закон о медицинској етици, 1957) (24).

Новијег је датума медицински поступак у којем се постиже оплодња изван тијела жене, познат под називом фертилизација *in vitro* (FIV или IVF) и пријенос зачетка (ET — кратица за трансфер ембрија). Податак је из домаће медицинске литературе (25) да је прво дијете, зачето изван тијела мајке, рођено у Великој Британији 1978, у Аустралији 1980, у САД и СР Њемачкој 1981, а у Југославији (Загреб) 1983. У прилог методе IVF наводе се предности лабораторијског проматрања процеса оплодње за сазнавање узрока неплодности, ослобађање жене од фрустрирајуће неизвесности да ли је трудноћа наступила и сл. Иако су неуспјели покушаји оплодње прилично бројни због несавршености *in vitro* (и других) увјета сматра се да је стечено драгоцјено знање о физиологији репродукције човјека те да ће се метода оплодње изван тијела у будућности напустити кад се пронађу једноставнији и успјешнији начини лијечења неплодности.

Из доступне стране литературе може се закључити како се у посљедњих пет година у већем броју европских земаља у врло квалифицираним форумима (нпр. етички комитети, комисије и одбори које именују владе појединих држава) расправља о потреби и могућем садржају правног уређења не само поступка фертилизације *in vitro*, већ и других тзв. репродуктивних технологија (26).

(22) Поставку о праву дјетета да зна своје поријекло доводи у питање Р. Франк у чланку: *Recht auf Kenntnis der genetischen Abstammung?*

Са стајалишта биолошке антропологије, В. Hassenstein у чланку: *Der Wert der Kenntnis der eigenen genetischen Abstammung*, тврди како — у тражењу властитог идентитета — сазнање о биолошком поријеклу нема битну улогу. Стварна породица је у вишем рану вриједности него пукни однос по крви — усп.: *Fam RZ* (нап. 21), 35, 1988/2, 113—120 и 120—123.

(23) Усп.: R. Frank, *Federal Republik of Germany: New Thinking on Maintenance Obligations, Artificial Insemination and Conflict of Laws* (нап. 18), стр. 106—108; аутор наводи како, према тврдњама лијечника, због велике правне неспурности драстично опада број хетерологних инсеминација. Такође извјештава о одлукама двају регионалних апелационих судова (Nürnberg и Stuttgart) по којима се трошкови умјетне оплодње не подмирују из здравственог осигурања. Образложење: неплодност је околност судбине, а не болест која би се могла лијечити умјетном оплодњом.

(24) Усп.: J. Stepan, *Legislation Relating to Human Artificial Procreation*, (нап. 19), стр. 341 и 377.

(25) Усп.: *Медицинска енциклопедија*, Други допунски свезак, Загреб, 1986. стр. 455—460.

(26) Усп.: *Planned Parenthood in Europe — Regional Information Bulletin*, 15, 1986/2; тема: Етичке, политичке и медицинске посљедице нових репродуктивних технологија (стр. 3—33) и нап. 19.

На колоквију (мултидисциплинарном скупу) о умјетној прокреацији (Lausanne, 1985) упозорена је јавност на драматичан развој у репродуктивној медицини у посљедњем десетљећу, кад је наведена листа поступака (названа је застрашујућом) која обухваћа:

- умјетну оплодњу сјеменом мужа мајке;
- умјетну оплодњу сјеменом донора (AID);
- фертилизација *in vitro* (IVF) и трансфер ембрија (ET);
- даровање јајне станице;
- даровање ембрија (за извантјелесну и утерину оплодњу);
- похрањивање (замрзавање) сјемена и ембрија;
- трудноћу из услуге (након AID или IVF);
- селекцију пола фетуса (27).

Како неки од споменутих поступака (даровање и замрзавање сјемена, јајних станица, ембрија) проширују могућности и модалитете извантјелесне оплодње, не зачуђује што се методи IVF поклања све већа позорност. О тој теми шведској је влади изложио своја гледишта и значајне препоруке посебан одбор (The Swedish Insemination Committee), именован 1981. године са задатком да размотри све аспекте умјетне оплодње. Након што је у првом извјештају (1983) анализирао третман инсеминације због неплодности мушкарца што је резултирало новим законодавством о хетерологној инсеминацији и њеним породичноправним посљедицама (1984), одбор је у свом другом извјештају (1985) ставио у фокус неплодност жене и с тим у вези методу IVF односно трудноћу из услуге.

Изражена је оцјена да у поступку извантјелесне оплодње нема ничег изравно спорног тако дуго док се ради о брачним друговима, односно ванбрачним друговима који су успоставили стабилан однос, а за оплодњу се користи јајна станица жене и сперма мужа, односно кохабитанта. Напротив, оплодња с дарованом јајном станицом не долази у обзир јер за жену — примаоца не настају биолошко-родитељски однос с дјететом зачетим у поступку IVF. Гледиште је одбора да се природна несавршеност понекад мора прихватити те да захтјев — имати дијете — не може бити безувјетно људско право. Употреба дароване јајне станице сложен је начин оплодње и у супротности је с природним процесом живота. У таквом поступку има превише техничких конструкција да би се ријешио проблем оних који не могу имати дјецу, па се етички та метода не може оправдати. Крајњи је приједлог да се даровање јајне станице у Шведској забрани, а антиципативно се упозорава и на неприхватаљивост трансплантације јајника као начина за постизање трудноће. Надаље, у обзир долази и забрана даровања сперме за IVF; прихватљивим се оцјењује замрзавање оплодних јајних станица, али уз неколико резерви. Значајнија ограничења била би: замрзавање не треба да послужи за одгоду рабања у неко погодније вријеме (нпр., због каријере) ни у сврху развитка банке ембрија. Трајање рока за чување ембрија треба ограничити на годину дана и дозволити имплантацију само у жену од које јајна станица потјече. Послије смрти

(27) У наставку, попис садржи: биопсију ембрија и превенцију наследних болести, генетски третман ембрија, клонирање и замјену језгре станице, фертилизацију међу врстама, гестацију хуманог ембрија и другим врстама те истраживања на хуманим ембријима — усп.: J. S. Metters, *Artificial Reproduction Techniques in use and likely to be developed* (нап. 19), стр. 9—31.

муџа женина кохабитанта, трансфер замрзнутог ембрија не смије се извршити (28).

Уочљиво је да наведени приједлози и препоруке одбора заговарају рјешења која не доводе у питање биолошку основу родитељства те не изазивају двојбу о очинству, односно материнству или о праву дјетета да слиједи траг свог биолошког поријекла. Можда су управо искуства с тешкоћама у регулирању хетерологне инсеминације и њених породичноправних посљедица упозорила на бројне недоумице о поријеклу дјетета и могуће спорове о очинству и материнству, посебно кад се ради о оним модалитетима IVF у којима се користе дароване гамете.

Иако се IVF као облик медицинске помоћи неплоднима (посебно женама) у већем броју високо развијених земаља практикује преко десет година, чини се да су засад само у САД забиљежени случајеви нормирања праксе извантјелесне оплодње (29). Но прописи (чланци о њима и теоријске расправе) не дотичу питања која више брину правнике у европским државама (допустивост или ограничење права на неки од модалитета IVF, породичноправне импликације те врсте медицинске интервенције и сл.). Правно уређење методе IVF састоји се у прописивању заштите ембрија од намјерног оштећења те дужности медицинских стручњака да цијели поступак проводе с дужном пажњом. У литератури се с тим у вези спомиње заштита права дјетета да на почетку живота буде тјелесно и душевно здраво (30), што се оцјењује врло значајним због ризика којима су у том поступку изложени жена и плод (перфорације, инфекције и сл.). Не регулирајући експлиците IVF и ET, у САД су у неколико држава озакоњена ограничења или забране покуса, продаје те даровања ембрија и фетуса. Прописи датирају из времена забране абортуса, па се сматра да није јасно да ли се односе на нове технике и одвраћају ли лијечнике од пружања услуга као што је IVF (31).

● Осврт на умјетну прокреацију или умјетне репродуктивне технике (технологије) (32) готово је незамислив без разматрања случаја сурогатне трудноће (Surrogate Pregnancy) (33) Surrogate Gestation (34), тј. трудноће из услуге, за коју се ustalio термин „сурогат материнство“ (Surrogate Mothering) (35), Surrogate Motherhood (36). Дословни пријевод наведених израза не могу се сматрати задовољавајућим јер се заправо ради о рабању за другог (по наруџби). Нови појам објашњава се, на примјер, као техника у којој жена пристаје на трудноћу с намјером да преда дијете наруџио-

(28) Усп.: М. Т. Sverae (нап. 19).

(29) Прописи о IVF имају Illinois и Pennsylvania (1983), а нацрт законског текста New Jersey (1986) — усп.: Lisa Tichauer, *Proposed Legislation to Regulate the Practice of In Vitro Fertilisation in New Jersey*; Rutgers Law Review (Newark), 38, 1986/2, 403—429 и нап. 16.

(30) Усп.: L. Tichauer (нап. 29).

(31) Reproductive Technology... (нап. 16).

(32) Наведени термини којима се обухватају сви облици медицинских интервенција у хуману прокреацију изазивају нелагоду, посебно због израза „умјетан“ и „технологија“; у новлијој француској литератури заступљен је блажи назив, тј. потпомогнута прокреација (Assisted Procreation) — усп.: Jacqueline Rubellin — Dexichi, *France: Responding to Social Change*, нап. 18, стр. 97.

(33) Усп.: J. S. Meiters (нап. 19), стр. 10, 22—23.

(34) Усп.: Rumpelstiltskin Revisited: *The Inalienable Rights of Surrogate Mothers*; Harvard Law Review, 99, 1986/8, 1936—1955.

(35) Усп.: нап. 16, стр. 673—674.

(36) Усп.: Harold L. Hirsh, *Surrogate Motherhood — The Legal Climate for the Physician*; Medicine and Law, 5, 1986/2, 151—167.

цу (37). Или: жена продаје свој овум, способност да једну једину станицу узгоји у дијете и сва будућа права да подиже дијете које носи (38). Као разлог за такву наруџбу наводи се неспособност жене да занесе или задржи трудноћу (или то не жели), а друга жена на то пристаје као и на предају дјетета након порођаја. Тврди се како се у тој услузи трудноћа постиже поступком AID (сјеменом мушкарца који је један од наручилаца рађања) или методом IVF (гаметама брачних другова који наручују трудноћу и рађање) (39). Вјеројатно је да су тиме споменуте двије најтипичније ситуације, но оплодња би могла бити и природна (*in vivo*), односно посебно замишљена ако се IVF изведе дарованим генетским материјалом (гамете, ембрио непознатих давалаца), па биолошки родитељи нису ни жена која је дијете родила ни наручиоци услуге.

Увидом у тек неколико од бројних написа који су о тој теми објављени у САД, може се установити како посебних прописа о трудноћи из услуге још нема. Судови појединих држава често су, међутим, сучени са захтјевима да одобре или да одлуче о посљедицама неиспуњења уговора о рађању за другог. У недостатку изравних прописа, на спорне случајеве примијењују се постојеће одредбе о очинству, о усвојењу односно о забрани да будући родитељи плаћају за усвојење туђег дјетета. Мишљења о ваљаности уговора о рађању су подијељена и опречна, но под утјецајем препорука јавних тужилаца, у одлукама неких судова уговори су оцијењени неважећима с образложењима да значе аранжмане за илегално приватно усвојење, да се по њима дијете одваја од природне мајке, а и да су противни правном уређењу (40). Осим позивања на право поједине државе и правна схваћања у њој, у обзир је узет и 13. Амандман на Устав САД који забрањује ропство и продају једне особе другој. У оквир забране спада продаја и куповање дјете јер је свеједно да ли је плаћање извршено прије оплодње жене или после рођења дјетета (41).

Што се тиче европских земаља, прве прописе о уговарању трудноће и рађања донијеле су најприје Велика Британија (*Surrogacy Arrangements Act 1985*), а потом Данска (*Act No. 326, 1986*, који је допуна Закона о усвојењу). У првом тексту објашњен је појам „сурогат мајке“ као жене која носи дијете на основи погодбе, сачињене прије или у току трудноће, са сврхом да преда дијете и да друга особа (друге особе) извршава родитељска права. Главни је садржај британског закона да забрањује све врсте посредништва и уговарања (иницирања и судјеловања) те оглашавања (у било којем облику) услуге рађања на комерцијалној основи. Међутим, под удар забране и повреде закона (за коју је прописана осим новчане и казна затвора до 3 мјесеца или обје) не спада плаћање жени или у корист

(37) Усп.: нап. 33 (и 19).

(38) Усп.: нап. 34.

(39) Усп.: нап. 33 (и 19). Аутор спомнуте медицинске разлоге за наручено рађање (нпр. кад је жена физички неспособна за зачеће и рађање), а као примјер социјалног и прво проблематичног разлога наводи случај балерине (или пословне жене) која због каријере не жели трудноћу. Медицинске разлоге налази етички врло проблематичним, а у посљеду социјалне погодности пита се да ли је уопће прихватљиво да жена (или двоје) плаћа другој жени за трудноћу или је то изабљивање.

(40) Усп.: *Reproductive Technology...* (нап. 16); у том чланку неидентифицирани аутор залаже се за право самана (неудатих, неозжењених) на све нетрадиционалне методе репродукције. Сматра да се ради о основном праву сваког појединца на прокреацију те да нетко тко уз велике тешкоће добије дијете више обећава као родитељ него многи брачни и ванбрачни парови који неодговорно постају родитељима. Након напомене да већина жена углавном због финансијских потреба пристаје на рађање за другог у чланку се предлаже да држава осигура стандардизацију накнаде.

(41) Усп.: Н. Hirsh, нап. 36.

жене која носи или ће носити дијете за другог (42), па су за непосредне интересенте комерцијални аранжмани дозвољени.

Рјешење из данског законодавства нешто је радикалније јер новчаном или затворском казном пријети сваком тко даје или прима финансијску награду у сврху постизања погодбе између жене и друге особе која жели да за њу жена носи дијете. Оглашавање у ту сврху такођер је забрањено. Коментатор прописа (43) сматра да су тако сви аранжмани забрањени. Разумијева се да је забрањено примање новца у вези с погодбом о рабању, а недопуштено је и ангажирање посредника. Нови пропис има у виду договор о рабању (односно посредничку помоћ и оглашавање) прије но што жена постане гравидна. Све слично што би се догађало за вријеме женине трудноће већ је обухваћено забранама које постоје у прописима о усвојењу, односно о повјеравању дјетета на чување и одгој. Једина је разлика, ипак, што норме о усвојењу не предвиђају кажњавање оглашавања ни оних којима је пружена помоћ да остваре усвојење.

У парламентарној расправи о законској новели министар правде бранио је гледиште против забране споразума о рабању без плаћања и посредника (на примјер, у породичном кругу). Речено је, такођер, да би предаја дјетета за новац била у сукобу с основним начелима данског друштва. Неприхватљиво је да проблеми неплодних воде у трговину с дјецом. Но, будући да се прописом не спречавају споразуми о рабању без награде (посредника и оглашавања), сматра се да у случају одустајка жене од предаје дјетета или наручицаца од преузимања дјетета, жена смије захтијевати уздржавање за дијете од особе која је дјететов отац.

Спомена је вриједан закључак да се нова правила не односе на биотехничка питања као што су покуси с новим инсеминацијским методама. Исто тако, да засад нема основе за доношење нових породичноправних правила да би се изашло на крај с резултатима тих савремених експерименталних метода.

ЗАКЉУЧНЕ НАПОМЕНЕ

Након дуготрајног раздобља постепеног развитка права, тек је у савременим правним системима осигурана углавном добра заштита интереса дјетета да има утврђено поријекло (очинство, материнство). Такођер је члановима породице омогућено да исправе неточно правно стање у оним случајевима кад дијете није биолошки потомак особе која се правно сматра дјететовим родитељем (оспоравање очинства, материнства).

Захваљујући достигнућима у био-медицинским знаностима, средном овог столећа право се могло ослонити на све изразитију поузданост знанствених сазнања, медицинских вјештачења и доказа у прилог или против родитељства особе, укључене у правни спор о поријеклу дјетета.

Потом је (у другој половини овог вијека) медицина у више наврата претекла право, уводећи у праксу потпуно нове облике интервенција у хуману прокреацију. Са закашњењем је почео и још траје процес правног

(42) Усп.: иан. 24, стр. 337—340.

(43) Усп.: Jorgen Graversen, *Denmark: Legislation on Surrogate Maternity and other Developments*, (иан. 18), стр. 59—63.

уређења методе хетерологне инсеминације с медицинско-правног и породичноправног аспекта. За многе друге био-медицинске потхвате и захвате не би се могло рећи ни да су етички домишљени ни да се у праву назиру јединствени одговори на питање што је у том подручју упутно регулирати с обзиром на врсте медицинских интервенција и њихове правне посљедице. То се односи и на методу извантјелесне оплодње те праксу рабања за другог, које се уврштавају у савремене облике медицинске помоћи неплоднима, а имају недвојбено породичноправне импликације.

Знанствена открића и радозналост истраживача помичу границе сазнања, па је разумљиво што их развијена друштва не пријече, већ подстичу. Но, то не значи да нема мјеста и приговорима, као, на примјер, да интерес за пуко технолошко достигнуће не смије водити жртвовању етичке и моралне одговорности (44).

Не би требало бити спорно да се до друштвено прихватљивих одговора на етичке, моралне и друге дилеме на било којем подручју људског дјеловања не може доћи у уском кругу стручњака поједине струке.

За методе као што су IVF и „сурогат материнство“, уз велико размјеђивање за све оне који због неплодности траже медицинску помоћ, већ су постављена нека суштинска питања, тј. коме, зашто и какву помоћ има смисла пружати.

У неким од развијених европских земаља, у тражењу одговора на таква питања полази се од гледишта да захтјев „имати дијете“ не може постати безувјетно људско право; да је помоћ оправдана зато што нетко без своје воље не може имати потомство, а не зато што не жели трудноћу и рабање те да потпомогнута прокреација не значи оплодњу под сваку цијену (с дарованим гаметима, ембријем и сл.).

Прихваћањем такве начелне оријентације, правна регулатива усмјерава се према рјешењима која су углавном већ озакоњена за хетерологну имсеминацију и за очинство, односно поријекло дјетета. Кад се ради о материнству, само ограничена примјена IVF методе (тј. с гаметом жене којој се пружа медицинска помоћ) остаје у границама породичноправног постулата да је мајка дјетета жена која га је родила (45). Што се тиче трудноће из услуге, не би се могло сматрати да је туђа трудноћа облик медицинске помоћи неплодној жени. Мотиви рабања за другог углавном су изван категорија вриједности и потреба које право у модерном друштву подупиरे, што потврђују први примјери озакоњених забрана таквих аранжмана на комерцијалној основи. Ако се и догоди понеки случај угвореног рабања, сматра се да то не би потврђивало постојање безувјетног

(44) То је упозорење из изјаве двојице водећих истраживача на подручју IVF третмана неплодности (P. Steptoe и R. Edwards, Bourn Hall Clinic, Cambridge, GB) — усп.: L. Tichauer, (нап. 36), стр. 156.

(45) Недавно је аустријско право дало примјер врло неуспјелог покушаја одступања од класичног правила о материнству (у нацрту допуна *Öffter* грађанског законика). Оштра критика изречена је на рачун предложене норме (§ 137 b ABGB) према којој: „Ако дијете потјече од јавне станице неке друге жене, та је жена мајка ако јој дијете препусти жена која га је родила, у року од три мјесеца послје порођаја.“ Не зачуђује приговор да је та одредба правно-технички потпуно промашена (не зна се о каквој се форми препуштања дјетета ради, која се жена и кад се уписује као мајка дјетета у матичну књигу рођених и сл.), а проблематичан је и друштвено-политички циљ норме која се не обазире на интересе дјетета нити открива било какав однос према новим медицинским техникама фертилизације — усп.: W. Selb, *Zum „Entwurf eines Bundesgesetzes, mit dem die zivilrechtlichen Folgen der künstlichen Fortpflanzung geregelt werden“*; *Juristische Blätter*, 110, 1988/2 69—80.

права на дијете, као и да се не може а *limine* негирати право на особну слободну одлуку у тако интимној ствари као што је прокреација, те да не треба чувати жену од ње саме (46).

Упркос оцјени да психолошке импликације сазнања дјетета о властитом поријеклу још нису цјеловито изучене (47), постоје бројни поборници гледишта да правни поредак мора омогућити дјетету да сазна истину о свом поријеклу. Право на увид у евиденцију о биолошким родитељима дјетета регулирају многа законодавства кад се ради о усвојењу, а понека га проширују и на случај хетерологне инсеминације, иако не без противљења оних који конкуренцију властитих и дјететових интереса виде у другачијем свијетлу. Заговорници свих облика методе IVF (дарованим генетским материјалом) вјеројатно не би одобрили, али не би могли ни спријечити да се право дјетета, да слиједи траг свог поријекла, у догледно вријеме не протегне и на те даље примјере неподударности између правне и биолошке основе родитељства.

Правни поредак може, дакако, забранити неке од спорних облика медицинских интервенција у хуману прокреацију (уз ризик да забране не буду дјелотворне), а може и индиректно дестимулирати њихову примјену у пракси. Медицинско-правна регулатива (одређивање претпоставки за примјену појединих облика медицинске помоћи неплоднима и др.), а и допуна породичноправних прописа (48) (о утврђивању и оспоравању очинства, односно материнства у случају умјетне оплодње (49) и о другим посљедицама такве оплодње), придоносе правној сигурности не само заинтересираних грађана већ и стручњака. Претходно одређивање односа према утјецају медицине на хуману прокреацију и социјално-политичком циљу норме неизбјежно је за попуњавање празнина у нашем правном сүставу. Не би се смјели заборавити интереси наших грађана изван СФРЈ за које је сусрет с таквим утјецајима већ дио стварности с тим да су и прва домаћа искуства с методом IVF премјестила још један облик умјетне оплодње из догледне будућности у садашњост.

У нашем правном сүставу већ постоји ограничење права на оспоравање очинства након хетерологне инсеминације; слично томе могуће је нормирати институт оспоравања материнства тако да се право оспоравања искључи у случају кад се ради о жени која је пристала родити дијете, а није дјететов биолошки родитељ (након употребе дарованих гамета или

(46) Усп.: D. Coester-Waltjen, *Einige Gedanken zu Fragen der übernommenen Mutterschaft*, (нап. 19), стр. 235. Изјављувајући о једној одлуци Врховног суда New Jersey (3. II 1988), ауториа истиче промјену односа америчких судова према утоварању рабања. Суд се изјаснио против наплативости и неопозивости споразума о материнству (јер... „постоје ствари које, у цивилизованом друштву, новац не може купити“). Куповање дјете у сиротности је с основним вриједностима друштва, а при одлучивању о захтјеву наручилаца да им се преда дијете, суд сматра да треба цијенити интересе дјетете. У спорном случају рзичло се о ванбрачном оцу, даваоцу сјмена за умјетну оплодњу, док је у корист његове сүруге постојао углавк у вговору са сүругат-мајком којим она пристаје да дијете буде усвојено — усп.: D. Coester-Waltjen, *Ersatzmutterschaft auf amerikanisch*; *Fam RZ* (нап. 21), 1988/6, 573—575.

(47) Усп.: Н. Hirsch, (нап. 36), стр. 156.

(48) Дно приједлога за допуну прописа садржи чланак О. Цвејић-Јанчић, *Правни аспекти екстракорпоралне фертилизације*; „Анали Правног факултета у Београду“, 5/1986, 430—489.

(49) У бугарском праву постоји одредба да је материнство одређено рођењем те да исто приједи и да однос према дјетету, зачетом генетским материјалом друге жене. Оспоравање очинства није дозвољено ако је мајка умјетно оплодена или је дјете зачето генетским материјалом друге жене, а муж је за то дао писмену сугласност пред руководиоцем надлежне установе (чл. 31. и 33. Породичног закона од 18. V 1985) — усп.: Ј. Степан, нап. 24 (и 19).

ембрија за извантјелесну оплодњу или за трудноћу из услуге (50). Овакве примјере одвајања социјалног (правног) од биолошког родитељства вјероватно би посебно обесхрабрио нови пропис који би дјетету признао право на увид у податке о биолошким родитељима. Тиме би право индиректно дестимулирало одређене облике умјетне прокреације јер већ стечено искуство с нашим усвојитељима показује како они још увијек невољно пристају да с усвојеником подијеле истину о својој неплодности и о дјететову поријеклу.

Свему што је речено о методама које се данас подводе под појам потпомогнуте прокреације могла би се додати констатација да број дјеце, рођене уз помоћ умјетне оплодње, не утјече на демографска кретања у високо развијеним земљама. У њима расте забринутост за ниски наталитет и за постотак становништва које због неплодности (или смањене плодности) тражи медицинску помоћ (51). С обзиром на успореност помака у еколошкој свијести, није наодмет пожељети да умјетно постигнута прокреација не постане искључиви надомјестак за изгубљену способност природног обнављања врсте *homo sapiens* те да се не остваре апокалиптичне визије сумрака људског рода. На крају овог стољећа (и миленија) не мањкају сазнања о јазу између развијеног и неразвијеног дијела ове планете. Тако и спознаја да незадовољена жеља за потомством окрњује квалитету живљења онима које погађа неплодност, коегзистира с поражавајућом чињеницом да већина савременог становништва у пренапученим дијеловима свијета милијунима дјеце не може задовољити ни елементарне животне потребе. На савјести је многих (у политици и знаности) што не коегзистира нешто друго, а то је: одлучније сузбијање узрока који изазивају неплодност (еколошки ризици, фрустрације и сл.) успоређо с убрзаним социо-економским развојем оних којима је неопходна контрола рађања и успостава човјека достојних увјета живљења.

(50) Из критицираног нацрта допуна аустријског 'Onher' грађанског законика произлази приједлог да се искључи могућност судског утврђивања очинства донора сјемена или материнства жене која је даровала јајну станицу (§ 166, ст. 1.). Даљњи је приједлог (§ 171) да жена која је по наруби родила дијете које од ње не потјече, није дужна предати дијете наручиоцима. Нацртом се предвиђа обавеза лијечника (§ 172.а) да пунољетном дјетету (на захтјев) пружи податке о његовом генетском поријеклу. Није, међутим, прописано какву документацију у том погледу мора водити лијечник, односно медицинска установа, а приговор недоречености односи се и на пропис (§ 887) о неутуживости потраживања из споразума о даровању сјемена или јајне станице или о рађању дјетета за наручнице — усп.: W. Selb, нап. 44.

(51) „Истраживање и примјена нових репродуктивно-медицинских и генетско-технолошких поступака није тек приватна ствар појединог истраживача или медицинара, него ствар оне одговорности” — усп.: A. Eser, *Thesen zur Reproduktionsmedizin und Human-genetik aus rechtlichen und sozialpolitischer Sicht*, нап. 19, стр. 305—330.

Dr. Mira Alinčić,
Professor of the Faculty of Law in Zagreb

REGULATION AND DILEMMAS OF PATERNITY AND MATERNITY OF CHILDREN

Summary

The first of the article deals with basic elements of legal regime determining and/or challenging paternity or maternity. The author particularly considers along these lines powers recently acquired by the guardianship authority in disputes over paternity of children (according to the provisions of family law in the SR of Croatia and the SR of Serbia).

The second part of this article is related to the review of contemporary medical methods and procedures (such as heterologous insemination, extra-corporeal insemination and the so-called substitute-maternity) by which more and more recent attempts are made of artificial insemination by using genetic material (gametes or embryos) of unknown donors. Examples are quoted of the countries where there are, at least some — of the regulations of the medico-legal or family-law contents which at least partially cover such forms of medical intervention in the sphere of human procreation. The author also mentions some rare cases of regulations recognizing to a child the right of inquiring of who its biological parents are, then prohibiting entering into contract for substitute-pregnancy on a commercial basis, and the like.

Dr Mira Alinčić,
professeur à la Faculté de droit à Zagreb

L'ORIGINE DE L'ENFANT — LA REGLEMENTATION ET LES DILEMMES

Résumé

Dans la première partie de l'article l'auteur expose les points fondamentaux du régime juridique de la recherche, à savoir du désaveu, de la paternité ou de la maternité. L'auteur examine notamment les pouvoirs attribués à l'organe de tutelle dans les litiges concernant l'origine de l'enfant (d'après les codes de famille de la RS de Croatie et de la RS de Serbie).

La seconde partie de l'article contient un exposé sur les nouvelles méthodes et procédures médicales (l'insémination hétérologue, l'insémination extra-corporelle et ladite fausse maternité), appliquées de plus en plus souvent dans la pratique médicale pour l'insémination artificielle avec le matériel génétique (les gamètes et l'embryon) des donateurs inconnus. L'auteur invoque des exemples des pays où existent de nouvelles réglementations (dont le contenu est de nature médico-juridique ou de nature de droit de famille) qui régissent au moins partiellement lesdites formes d'interventions médicales dans la procréation humaine. Quoique toujours rares, l'auteur trouve significatives les nouvelles réglementations qui, par exemple, reconnaissent le droit de l'enfant d'apprendre qui sont ses parents biologiques, qui interdisent les contrats relatifs à la fausse grossesse sur la base commerciale etc.

На Правном факултету у Београду одржано је 6. и 7. октобра 1988. научно Саветовање под називом „Промене Устава СР Србије”. Реферати поднети на том Саветовању (укупно 40 реферата) објављени су у посебној публикацији под истим називом, коју је издао Правни факултет у Београду. У овом броју „Анала Правног факултета у Београду”, у рубрици „Дискусија”, објављујемо поздравну реч декана Правног факултета у Београду, проф. др Љубице Кандић, којом је отворено Саветовање, пристеле ауторизоване дискусије учесника на Саветовању и накнадно приспеле писане прилоге, као и завршну реч проф. др Ратка Марковића, којом је затворено Саветовање. Стручну редакцију прилога за ову рубрику извршио је проф. др Ратко Марковић. Скрећемо пажњу читаоцима да је у овом истом броју „Анала”, у рубрици „Белешке”, дат приказ тока овог Саветовања.

ПОЗДРАВНА РЕЧ ДЕКАНА ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА У БЕОГРАДУ ПРОФ. ЉУБИЦЕ КАНДИЋ

Другарице и другови,

Правни факултет, његови професори и студенти, као и његов Институт за правне и друштвене науке, организују ове године друго научно саветовање о уставним променама — овога пута о променама Устава СР Србије. Одржавањем овог научног саветовања Правни факултет Универзитета у Београду укључује се у јавну расправу о променама Устава СР Србије, настојећи да са ширег научног становишта понуди одговарајућа решења и сугестије.

Желим посебно да истакнем да је правна наука развијана на овом Факултету значајно утицала на уставни развитак наше земље од ослобођења до данашњих дана. Више пута до сада професори Правног факултета у Београду и други правници изашли из ове школе активно су се укључивали у поступак доношења и мењања устава. Многе идеје уграђене у послератне уставе поникле су у круговима научника који су деловали на овом Факултету. Не може се не поменути да се из ових редова чуо и критички глас који је благовремено упозоравао на недостатке решења која су понуђена уставним амандманима из 1971. године. Био је то глас научника искрено забринутих за судбину југословенске заједнице. Упозорења су се односила како на опасности које прете од преустројства Југославије на конфедералним принципима, тако и на неравноправан уставни третман СР Србије који се тим амандманима припремао. Тадашња политика у СР Србији није хтела да саслуша овај глас разума. На скупот, наступио је период репресије према критичарима концепта који су

садржали амандмани из 1971. године. Било је дирљиво прексиноћ на овом истом месту слушати речи наших студената, који су на своме збору указивали на неправду нанесену професорима њихових већ давних претходника у факултетским клупама. Историја је казала своје. Најтежа друштвена и економска криза су жалосна потврда исправности оцена изречених те, у много чему судбоносне, 1971. године.

Научна расправа којој данас приступамо треба да буде у функцији једног основног циља — а то је побољшање и допуна постојећег текста Устава СР Србије. Међутим, многе озбиљне анализе показују да је неопходно што пре приступити доношењу новог Устава СР Србије, јер техника амандманског мењања садашњег устава, не може да отклони његове темељне противречности и недостатке. Снагом научних аргумената у дискусији коју водимо залагаћемо се за одговарајуће промене у Уставу СР Србије које треба да омогуће да се она поново конституише као држава. Свесни смо да радимо на заједничком послу чије је исходиште у јачању самоуправне социјалистичке Југославије.

Нека ми буде дозвољено да кажем, а верујем да делим мишљење свих присутних, да нам је заједништво и разумевање међу нашим народима и народностима потребније него икада. Зато сам убеђена да ће расправа тим идејама бити мотивисана. У условима тешке кризе кроз коју пролази наше друштво одговорност свих нас — и предлагача уставних амандмана и учесника у јавној расправи — је велика. У овом тренутку у овој земљи нико нема права да ћути, а посебно не они чији је глас разума најпотребнији.

Без претеривања се може рећи да у послератном развоју наше земље никада није била већа политизација народа, која је пре свега изазвана дубоком кризом нашег друштва а у вези са тим и променама савезног Устава и Устава СР Србије. Вероватно је политизација народа израженија у Србији, што је и разумљиво јер у Србији постоји Косово, јер Србија нема исти државноправни статус као и друге републике.

У последње време много се говори о народним зборовима на којима народ изражава своје слагање или неслагање са политиком која се води у нашем друштву. Неки ове зборове изједначавају са скуповима мас-покрета, други са улицом, трећи у њима виде националистичке скупове, а четврти, са правом, сматрају да је то најдемократскији и плебисцитаран начин изражавања мишљења народа не само о променама устава, него и о најбитнијем, економским, социјалним и политичким питањима, једном речју, о судбинским питањима која се тичу опстанка наше земље.

Да би се објективно оцењивали народни зборови треба знати историју српског народа и његов традиционални начин демократског изјашњавања на зборовима и скупштинама. Срби су се још под Турцима окупљали на скупштинама и на њима доносили одлуке мимо турских органа власти о многим питањима унутрашњег уређења. После стицања независности 1804. године и касније оне постају места на којима се води политичка борба и на којима је српски народ прихватао или одбијао многа решења која је предлагала владајућа структура. Још далеке 1848. године неписмени српски сељаци знали су да нађу образложење за одржавање Петровске скупштине. На пример, депутати Београдског округа овако су образложили свој захтев: „Важност држања скупштине излишно је до-

казивати, јер је држе и народи који ју нису имали а камоли србски, који је свагда и у само турско време на скупове и саборе збирао се и састајао, што се пак тиче тога, да је држање скупштине уставу противно, на то им се има то одговорити, да све што уставом није забрањено да је то слободно, а у Уставу нигде не стоји да народ наш нема скупштине држати, тј. није забрањено — дакле је слободно. Осим тога, народ је србски поред устава и досад скупштине држао, а да је то овоме противно, није се казивало, нити је то Порта забрањивала". Оваквом образложењу није потребан никакав коментар.

Према томе, сви они који изједначавају ове зборове са улицом или националистичким скуповима потцењују демократску традицију српског народа и на њима лежи велика одговорност, јер или не познају, или потцењују слободарско изражавање народа који је имао државу и законике у средњем веку, а уставе у XIX веку када их многе развијене државе још нису имале. Ако се такви скупови одржавају у самоуправном, социјалистичком друштву онда је то облик непосредног демократског изражавања воље народа а устав пре свега представља вољу народа. Уосталом, нису овакви зборови специјалност српског народа и Балкана, како неки критичари ових зборових често истичу, са намером да их омаловаже а учешће народа оквалификују као примитивну манифестацију изманипулисаног света. Многе земље имале су и имају овакав начин изражавања мишљења па никоме не пада на памет да им пориче демократска обележја. Са колико су само симпатија код нас забележене манифестације париских ученика, на којима је прозиван и позван на одговорност министар образовања.

Другарице и другови, данашња расправа о уставним амандманима захтева такве промене устава које ће омогућити Србији да се конституише као држава на целој својој територији. Последњи догађаји показују да сазрева свест у другим срединама да је такав захтев и те како легитиман. На седници Председништва Централног комитета СКЈ, одржаној пре неколико дана, оцењено је такође да је идејна суштина предлога СР Србије за уставне промене у складу са ставовима XIII конгреса СКЈ и да су уставне промене неопходне. Надајмо се да ће то бити неопходна претпоставка не само за вербалну подршку уставним променама од стране политичких структура које су, на жалост, до сада углавном одлучивале о свим променама устава, већ за стварну акцију у којој ће доћи до изражаја високи степен одговорности за судбину Србије и судбину Југославије. Не могу овом приликом да пропустим а да још једанпут не кажем да су југословенске народе кроз историју многе заједничке судбине повезивале и да нису народи и народности Југославије довели земљу у дубоку економску и политичку кризу, већ пре свега бирократско-управљачка структура. Многи међу њима одавно су изгубили поверење народа.

Желела бих, на крају, да изразим задовољство што се неколико наших колега са Правног факултета у Новом Саду одазвало позиву и припремило своје реферате за Саветовање. Веома је важно да се, у духу закључака Председништва Републичке конференције ССРН Србије, јавна расправа води на начин који ће обезбедити сучељавање свих релевантних аргумената. Нека исход ове расправе зависи од релативне тежине изнетих ставова.

Жалимо што се позиву да учествују са својим прилозима нису ода-
звале наше колеге са Правног факултета у Приштини, тим пре што са
том институцијом имамо потписан Споразум о сарадњи.

Проглашавајући почетак Саветовања о променама Устава СР Срби-
је, желим још да изразим захвалност нашим спонзорима, радним органи-
зацијама које су својим донацијама омогућиле успешну организацију овог
великог скупа.

Нека Саветовање о променама Устава СР Србије буде прилика за
тријумф научне истине. Изражавам уверење да ће расправа „sine ira et
studio” омогућити да се најширој јавности саопште аргументи на којима
ће почивати садашња и предстојећа уставна реформа Србије.

UDK — 342.4(497.11)

др Живомир С. Борђевић,

редовни професор Правног факултета у Београду, у пензији

ГРЕШКЕ У ПРОШЛОСТИ, ЧИЊЕНЕ С УСТАВНИМ ПРОМЕНАМА, ТРЕБА ДА БУДУ НАУК ЗА ДАНАС И ЗА БУДУЋНОСТ

1. Од када се почело разговарати о уставним променама у нас, па до
данас, о томе је, углавном све речено. Указано је и на политичке, и на
економске, и на правне, и на историјске, и на класне и на готово све
друге разлоге. Нама није остало много простора за указивање на нове
моменте у прилог уставних промена. То вреди и кад је реч о променама
Устава СР Србије. Имајући то у виду, ово што ћу рећи о појединим пи-
тањима, везаним за уставне промене у нас, неће бити неки нарочити до-
принос, али можда може, неко од питања, боље или нешто друкчије
свеетлити у поређењу с оним што је већ до сада речено.

Кад је реч о променама Устава СР Србије, данас нам је знатно лакше,
јер су предложене промене у основи верификоване од стране једног од
највиших партијских органа Југославије. Пут је, дакле, отворен. Али,
изгледа, тиме нису уклоњене све заседе и окове иза којих ће вребати
противници промена, да би сачували своје интересе. Због тога морамо сви,
који смо за предложене промене Устава СР Србије, бити будни и спремни
за борбу до краја.

2. Досадашњи рад на уставним променама у СР Србији, предло-
жене промене и јавна расправа о њима, укључујући и митинге солидар-
ности, показали су да српски народ не тражи ни Велику Србију, ни Трећу
Југославију. Он тражи Републику Србију, толику колика је, али да буде
држава на целој својој територији и тако постане равноправна са другим
републикама у Југославији. Срамну улогу су одиграли сви они који су,
опортунизмом или разним ујдурмама, довели српски народ у понижава-
јући положај, лишивши га државе за коју се сопственом снагом изборио,
крварећи вековима.

3. Враћајући се у прошлост, тачније у историјат садашњег уставног положаја Републике Србије, неки наводе да је Устав Србије од 1974. године једногласно усвојен и да том приликом није било примедба стручне, научне ни политичке природе. То је тачно. Али, „повољној” клими за усвајање Устава СР Србије претходила је тортура различите природе над свима онима који су се усудили да се супротставе уставним амандманима из 1971. године. А то су били, у првом реду, људи из ове куће, наставници и сарадници овог Факултета. Они су се, између осталог, успротивили подели Србије на три државе и то су јавно рекли, написали и објавили. А кад су 1974. године доношени Устав СФРЈ и Устав СР Србије, од „грешника” се тражило да окају „грехе” на тај начин што ће подржати доношење наведених устава. Према томе, растурање СР Србије није извршено њеним Уставом из 1974. године, него уставним амандманима из 1971. године; Уставом из 1974. године то је, углавном, само учвршћено и систематизовано. Зато они који желе да прикажу да је 1974. године СР Србија донела Устав уз благослов јавности, треба да знају да је та јавност претходно била систематски обрађена и ућуткана. Они то вероватно и знају, па ја на то и не указујем због њих, него због оних који то не знају.

4. Поборници сепаратизма и аутономаштва траже да се промене Устава СР Србије заснивају на аргументима. А кад им се наведе обиље аргумената, они, немајући чиме да бране своје себичне интересе, или обмањују јавност лажним приказивањем ствари или беже у фразу о самоуправљању и одумирању државе, заговарајући самоуправљање на рачун државе, и то Србије као државе, док се, с друге стране, свим силама труде да учврсте и повећају државност сопствене државе. У исто време, обе ове ствари, тј. и самоуправљање и теорија о одумирању државе, су злоупотребљени од дезинтеграционих снага у Југославији, које су је расточиле и настоје то и даље да чине, па је њен опстанак озбиљно доведен у питање. Зато данас морамо бити јасни и гласни: самоуправљање и држава су, у основи, две различите ствари. Држава представља интеграцију народа у друштвено-политичку заједницу, а самоуправљање начин вршења појединих послова у појединим областима живота у оквиру државне заједнице. Које ће области живота и у којој мери бити обухваћене самоуправљањем, то је друго питање. Самоуправљањем могу, на одређен начин, бити обухваћени и државни послови. Да је тако, на пример, рађено приликом ранијих уставних промена, народ у Србији и Југославији не би допустио комадање своје државе — ни Србије, ни Југославије. То сведоче и масовни митинзи солидарности, на којима народ тражи јединствену Србију и јединствену Југославију, али не у унитаристичком или конфедеративном, него у федеративном смислу. Кад би било среће, устави би се у нас доносили референдумима, дакле, вољом народа и, према томе, самоуправно у правом смислу речи, а не нагодбама управљачких слојева. Али, шта можемо, кад изванредан део руководећих људи сматра да је народ глуп, незрео и да не зна шта су његови прави интереси.

Време је показало да се сепаратисти и аутономашти не могу аргументима убедити да се одрекну власти и својих себичних интереса. Они су спремни на све, само да би те интересе и власт очували и, по могућству, повећали. Таква понашања нису непозната у историји. Зна се

да су се људи, због власти и интереса, одрицали нације, да су стварали нацију, мењали веру и обичаје и преокретали себе и друге на разне начине. Имајући све ово у виду, морају се наћи други начини да се сепаратисти и аутономаши потисну са политичке сцене; један од тих начина, и то најдемократскији, је изјашњавање народа о уставним променама путем митинга, зборова и референдума.

5. Војвођански сепаратисти и аутономаши корене аутономије налазе у аутономији Војводине за време Аустро-Угарске Монархије и у масовном учешћу српског народа у Војводини у народноослободилачком рату и револуцији.

Аутономија Војводине за време Аустро-Угарске изборена је од стране српског народа у Војводини да би се тај народ сачувао од асимилације. Тај разлог је потпуно отпао данас и на њега се нико пометан неће позивати. Али, у својој заслепљености, сепаратисти и аутономаши се и данас позивају на аутономију Војводине за време Аустро-Угарске, да би оправдали њену аутономију данас! Даље, та аутономија није имала карактер државе. А сепаратисти и аутономаши, под фирмом аутономије, хоће у ствари државу.

Народ Војводине, нарочито српски народ, је узео масовно учешће у народноослободилачкој борби и револуцији. И то му служи на част. Он се, почев од 1941. године па до ослобођења, борио за физички опстанак и сумњам да је тада ико мислио на аутономију, поготово не на аутономију у виду државе. А и како је могао да мисли на аутономију, када су, такође свакодневно, Дунавом и Савом пливале српске главе, нештедимице рубљене од окупатора. У таквим условима мисао о аутономији је свакако била луксуз.

Ако смо ишта научили из историје, морали смо научити то да се српски народ, од насељавања на тле Војводине па до данас, дакле, око три (3) столећа, борио за уједињење са српским народом с ове стране Саве и Дунава. Да није било те заједничке борбе, не би било ни Србије, па ни Југославије. Зато више него бедно звучи тврдња да се народ Војводине за аутономију изборио још у току народноослободилачког рата и народне револуције. Као да српски народ и његова историја почињу од јуче!

6. У време доношења уставних амандмана 1971. године, њихови противници су истицали да су аутономије богатство Србије. На питање зашто је то богатство дато само Србији, кад постоје историјски, етнички, верски, национални и други разлози за постојање аутономија и у другим републикама, нису могли или нису хтели да одговоре. Зато постављам питање, мада одговор нисам у стању да дам, није ли увођење аутономија само у Србији још од почетка било у функцији тезе „Слаба Србија, јака Југославија”. Желим да верујем да се таква намера није имала, али решења која су инаугурисана уставним амандманима од 1971. године и уставним променама од 1974. године, бацају озбиљну сенку на увођење и постојање аутономије уопште.

Али, било како било што се тиче даље и ближе прошлости, аутономне покрајине у Србији су стварност и српски народ је ту стварност прихватио. Оно што он не може и неће да прихвати, то је претварање аутономних покрајина у државе.

Српски народ може бити срећан што његово мишљење дели и прихвата и већина народности, посебно у Војводини. Како ће ствари тећи на Косову и Метохији, ускоро ће се видети. Ми са овог места можемо да поручимо свим Албанцима добре воље и мирне савести да пруже руку српском народу и прихвате заједнички живот у миру и слози, јер је такав живот већ вековима њихова судбина. Успостављање државности Републике Србије на целој њеној територији иде у прилог и њима. У њихова постојећа права се не дира и никад се неће дирати. Штавише, она се и проширују. Наиме, албански живаљ ће се, преко републичких органа, моћи бранити од бахатости, фамилијарности, опортунизма, секташтва, самовоље и других зала, који буду долазили од моћника из његових сопствених редова.

Али, државност Републике Србије на целој њеној територији смета косовским сепаратистима. Међутим, она се и не прави због њих, него против њих, То они знају и треба да знају. Па нека размисле шта ће и како ће даље радити! То, такође, треба да знају и сепаратисти и аутономаши у Војводини.

7. Предложене промене Устава СР Србије представљају неопходне минималне промене на путу успостављања државности Републике Србије на целој њеној територији. Сепаратисти и аутономаши постављају питање, и њиме плаше народ у аутономијама, које су максималне промене и неће ли њихово остварење доћи на ред одмах после усвајања минималних промена. Колико сам приметио, на то питање, у јавности, до данас, углавном, није дат довољно јасан одговор. А он, мислим, произлази, с једне стране, из захтева који је надлежан орган Републике Србије својевремено упутио надлежном органу Федерације, а с друге стране, из захтева који су истакли научна мисао и народ на митинзима солидарности. Међутим, то нису никакве максималне промене уставног положаја СР Србије, него промене које треба да врате Републици Србији одузету државност, и то одузету уставним амандманима од 1971. године и уставним променама од 1974. године. А то, углавном, значи следеће:

— да аутономне покрајине, као и раније, представљају унутрашњу ствар Републике Србије;

— да аутономне покрајине не могу бити непосредно представљене у органима Федерације, него само преко Републике Србије, уколико за таквим представљањем има потребе;

— да из Устава СФРЈ буду одстрањене одредбе у којима се говори о аутономним покрајинама, њиховим правима и дужностима; положај аутономних покрајина уређује Република Србија; и,

— да основни акт аутономних покрајина не може бити устав, јер је он акт државе, него статут.

8. Залажући се за то да Република Србија стекне државност на целој својој територији и да, у том погледу, постане, бар у основи, равноправна са другим републикама у Југославији, не пледирам за оволику државност република каква данас постоји. Та је државност несумњиво на штету Федерације, наше заједничке државе. Али, да би Република Србија могла да се, евентуално, залаже за веће државно јединство Југославије, она, најпре, мора, као држава, да постане равноправна са другим републикама. Према томе, решење питања њене државности поставља се

као претходно питање, као предуслов за решавање других питања југословенске државне заједнице.

9. У последње време, поводом уставних промена и косовских збивања, почеле су прозивке појединих руководећих људи. То се чини на митинзима солидарности и другим јавним скуповима. Прозвани негодују и траже заштиту органа у чијем су саставу.

Поједини руководећи људи сматрају да прозивке морају бити оправдане и аргументоване. Другим речима, морају постојати докази за нерад, за кривицу, за тражење нечије оставке, да би прозвани, евентуално, био лишен функције.

Сматрам да је такав став погрешан. На функцију се долази на основу поверења и функција се врши док постоји поверење. А поверење се, као што је познато, тежко стиче, а лако губи. А кад се изгуби, онда се мора ићи са функције. За то нису потребни никакви аргументи, никакви докази.

У нас се, на жалост, на функцију не долази и с ње не одлази вољом народа путем непосредних избора, него вољом владајућих кругова. При том се не траже и не подносе докази, него је довољна стварна или измишљена квалификација.

Међутим, од како је народ почео да прозива функционере, нису довољне квалификације него се траже докази. Као да је политичка арена судница!

10. Још од раније, а и поводом уставних промена, у нас је истакнуто питање застава народности, нарочито албанске народности. Као једно од решења предлаже се да се то уреди савезним законом.

Слободан сам да се изјасним против постојања било каквих посебних застава народности. Оне живе у Југославији, у појединим њеним републикама. Застава Југославије и заставе република треба да буду и њихове заставе, ако им је на срцу заједнички живот са народима Југославије и ако Југославију и њене републике осећају као своју домовину. Махање другим заставама на тлу Југославије асоцира на држачији однос према њој. С друге стране, употреба заставе друге државе изван оквира одређеног међународним нормама или њено преиначење у супротности је са одредбама међународног права.

Најзад, застава је симбол државе, а не нације (народа), па би постојање застава народности представљало симбол њихове потенцијалне државности. Као логично, једног дана би се поставило питање зашто народности не би имале и грб и химну, ако већ имају заставу.

Због реченог, они који заговарају постојање застава народности нека се запитају чему све то може да доведе.

11. Последњих двадесетак година сведоци смо растакања Југославије на најразличитије начине. Та тенденција и даље траје, у неким срединама у већој, а у неким у мањој мери. У појединим деловима земље, у последње време, народ, на отвореној сцени, тражи да се дезинтеграциони процеси зауставе и да се успостави веће јединство Југославије.

Југословенство, као интеграциона снага, је прилично дуго потискивано и још не може да се опорави. А неизвесно је и да ли ће се и опорави

вити. На власти се, у појединим срединама, у овој или оној мери, налазе они који су само Срби, или само Хрвати, или само Словенци и сл. (ову опаску не треба схватити буквално, него као слику општег стања). У органима власти и политике нема довољно оних који су Југословени, или Срби-Југословени, Хрвати-Југословени, Македонци-Југословени и сл. (ни ову опаску не треба схватити буквално него као општу слику стања какво се жели). А таквих, који су Југословени по неком основу, има, и то у великом броју. При том није од значаја разлог који их мотивише да се осећају Југословенима.

Ја се често питам како може ваљано да управља Југославијом или њеним ужим делом човек који се осећа само Србином, само Хрватом, само Македонцем или само Словенцем и сл. Од таквог се, по мом мишљењу, не може, у принципу, друго очекивати до неповерење према другим нацијама, до тежње ка затварању своје нације у њену државу, до борба за стално јачање државности свога народа, с тежњом ка конфедерацији, па чак и издвајању своје државе. Зато мислим да је крајње време да се охрабре сви који се осећају Југословенима по било ком основу да ступе на сцену и боре се за Југославију коју угрожавају, и отворено и закулисно, сепаратисти и националисти на разним нивоима управљања југословенским друштвом.

Један од начина охрабрења Југословенства било би и омогућавање да грађанин, у обрасцу за попис становништва и на другом месту, упише своју двоструку опредељеност, ако је има, да, дакле, свом основном националном опредељењу дода и југословенско опредељење, на примјер, Србин-Југословен, Хрват-Југословен, Македонац-Југословен и сл. Такође, национално опредељење као Југословен не би требало да се третира као национална неопредељеност, нити да се уписује у рубрику „остали”. Крајње је време да се схвати да су се национално и друштвено најбоље определили они који су се, ма на који начин и ма из којих разлога, определили као Југословени.

Данашњу борбу српског народа за државност и интеграцију Републике Србије доживљавам и као борбу за већу државност и интеграцију Југославије, за њено стварно федеративно, а не конфедеративно уређење под фирмом федерације.

На крају, поводом уставних промена у СР Србији и Југославији уопште, могло би се руководећим органима и у области власти и у области политике поручити да из грешака у прошлости извучу науч за данашње и будуће уставне промене и законодавну делатност уопште.

др Александар Бурђев,
редовни професор Правног факултета у Новом Саду

НЕКА ПИТАЊА ОДНОСА УСТАВА СР СРБИЈЕ И УСТАВА ЊЕНИХ АУТОНОМНИХ ЈЕДИНИЦА

Нацрти уставних амандмана и досадашњи резултати јавне расправе о њима, односе у СР Србији, која у свом саставу има аутономне јединице, очигледно постављају на нове основе. У центру пажње су релације између делова и целине, а тиме и односи између Устава Републике и устава аутономних јединица. Шира југословенска (па и светска) јавност је овим током ствари прилично изненађена, пре свега због чињенице да припреми предлога предложених промена није претходила нашем систему својствена „критичка анализа“ остваривања јединства и заједништва у Републици, као и остваривање пројектованог концепта аутономности покрајина. Но, ерупција одредеба најширих слојева народа у великој мери је надоместила укалупљене оквире наших критичких анализа.

Разматрање односа између устава ширих друштвено-политичких заједница, немогуће је целовито извести, без претходног елаборирања суштине концепта самоуправног федерализма. Самоуправни федерализам је битна карактеристика савременог југословенског федерализма која произлази из његовог вишенационалног обележја. Тај концепт самоуправног федерализма, који је доктринарно постављен и у савезном Уставу назначен, нема, своју ширу разраду у уставима република и покрајина. То је свакако озбиљан недостатак у садржини и концепцији републичких и покрајинских устава. У садашњој фази промена устава СР Србије овај недостатак постаје озбиљна мана. Нисмо у могућности да односе на нови самоуправни начин схватамо, него их превазиђеном и формално-правном логиком тумачимо.

Подсетио бих на значајну мисао Е. Кардеља, да „равноправност и самосталност не смемо третирати на етатистички начин, тј. само као поделу државних надлежности. То је метод и приступ буржоаског национализма. У нашем систему та се равноправност и самосталност битно проширују самоуправним карактером друштвено-политичких заједница. Стога, са правом говоримо да појам класичне федерације већ одавно не одговара стварној садржини односа међу нашим републикама и аутономним покрајинама, јер су њихова самосталност, права и надлежности несравњиво шири...”

Наше политичке и правне науке више пажње посвећују држави и њеним функцијама, него разради концепта југословенског самоуправног социјалистичког федерализма. Југословенски федерализам је квалитативно различит у односу на познате облике федерализма у свету. Развитак самоуправљања, трансформација свих друштвених односа и одумирање државних функција на свим нивоима политичко-територијалног организовања, условљавају нове садржаје, облике, структуру и оквире нашег федерализма. На то су посебно указивали бројни аутори. Стварала се једна нова школа и правна доктрина са којом је Југославија добијала

све већи углед у друштвеним наукама и свету уопште. Наша теоријска мисао указивала је на међузависност и условљеност самоуправљања и федерализма пуне националне равноправности народа и народности. При томе је подвлачен вишенационални и радничко-класни карактер југословенске федеративне заједнице.

Уношењем нових елемената у том правцу је иновирана дефиниција Југославије као савезне државе. Ти елементи су следећи:

1. као конститутивни субјекти федерације утврђују се, не само народи, већ и њихове републике, док се аутономне јединице — у саставу СР Србије — изражавају и као конститутивни елементи федерације;

2. учињен је покушај целовитијег одређивања федерације као социјалистичке самоуправне демократске заједнице радних људи и грађана;

3. јасно се одређује радничко-класни карактер федерације нагласком да је Југославија као савезна држава заснована на власти и самоуправљању радничке класе и свих радних људи;

4. слободно удружени рад, друштвена својина и самоуправљање радника у производњи и расподели друштвеног производа у ООУР-а и у друштвеној репродукцији у целини инкорпорише се у друштвено-економско уређење федерације и

5. Федерација као заједница добровољно уједињених народа и равноправних народа и народности представља њихову трајну заједницу и потребу сваког од њих, као и свих њих заједно.

Наведене особености друштвено-политичког и правног бића федерације, заједно са њеним функцијама и начином остваривања, значајно детерминишу односе у СР Србији која у свом саставу има асиметрично пројектоване аутономне јединице.

Међутим, уместо самоуправне интеграције удруженог рада Југославије дошло је до снажног испољавања политичког етатизма у републичко-покрајинским деловима. Самоуправни социјалистички продукциони однос није успео да радно-функционално и кохезионо повеже федерални политички систем. На таквој неинтегрисаној економској основи југословенски уставни и правни систем нити је представљао јединствену целину, нити пак збир посебних система, већ је функционисао као јединство специфичности и специфичност у јединству. Стога је интересантно покушати сагледати како се ови, у основи дисјунктивни процеси одвијају на подручју једне од федералних јединица, која је по много чему особена и сложенија од других федералних јединица.

У немогућности да се шире бавимо целином проблематике дисјунктивних и конјунктивних процеса у федерацији и федералним деловима, ограничићемо се само на проблеме уставотворне власти, односа између уставних докумената и дефинисања (дистрибуције) функција између федерације и федералних делова.

У разматрању актуелних уставних промена у СР Србији мора се полазити од принципа да радни људи, народи и народности остварују своја суверена права у општинама, републикама, односно покрајинама и федерацији.

Уставом СФРЈ дефинисана је основа за разграничење односа између федерације и република, односно аутономних покрајина. На основу

ових опредељења, извршена је дистрибуција надлежности која полази од тога да се у републикама и покрајинама остварују сва права и дужности, сем оних која су пренета да се у заједничком интересу врше од стране органа федерације.

Право СР Србије на доношење сопственог устава и законодавство, у оквиру утврђених функција Републике, спада у једно од њених фундаменталних суверених права. Међутим, поред федерације и федералних јединица у југословенском уставном систему, уставотворну и законодавну власт имају и аутономне покрајине, као елементи федерализма. Наравно, обим овлашћења аутономних покрајина у овој области је нешто смањен, у складу са укупном дистрибуцијом функција између ширих друштвено-политичких заједница.

Та извршена прерасподела функција која је санкционисана у уставним документима (федерација и републике, односно аутономних покрајина) резултат је политичког договора организованих субјектних снага. До тог договора, који не мора бити акт у формално-правном смислу, може се доћи на разне начине: плебисцитарном подршком, општом сагласношћу, компромисом и слично. На подлози усвојених решења, која се обично називају идејно-политичка опредељења, приступа се изради уставних текстова и правно-технички се формулише обим и садржине права и дужности друштвено-политичких заједница.

Досадашњи развитак уставности у самоуправној социјалистичкој Југославији, који је истина, још врло кратак, показује да формулације уставних одредби о функцијама федерације и република, односно аутономних покрајина непосредно зависе од квалитета, ауторитета и дужине важности договорених политичких решења. На ту чињеницу треба посебно указати, јер она умногоме објашњава положај и улогу правне науке и правне струке у процесу формулисања уставних норми. Наравно да се тиме не може умањити одговорност правника и значај језичке и правно-техничке обраде сваке уставне одредбе.

Једно од кључних питања битних за садашњи тренутак уставних промена и односе унутар СР Србије, тиче се карактера и обима уставотворне власти Републике. Обим и садржина уставне функције Републике непосредно утиче, на однос између уставних докумената Републике и покрајина.

У југословенском самоуправном федерализму уставотворна функција сваке републике ограничена је савезним Уставом. Федерални устав, то је основна претпоставка, у расподели функција према федералним јединицама, има исти однос. Значи, републике су формално-правно у једнаком положају према федералној држави коју сачињавају. Свака република има уставотворну функцију у истом обиму и садржини. Међутим, док је предмет устава сваке републике исти, дотле се садржина устава СР Србије (по обиму) разликује од устава других република. Садржина њеног устава утиче на обим суверености Републике и својство њене државности. До ограничења уставотворне власти Републике дошло је због врло широко постављене уставне власти аутономних јединица које се налазе у њеном саставу.

За СР Србију битно је видети колико је њена уставотворна власт ограничена у односу на постојање аутономних јединица. Класично, пре-

вазиђено и самоуправном социјализму непримерено схватање, указују да је уставотворна власт Републике ограничена чињеницом постојања уставотворних права покрајина. Са чисто формално-правног аспекта ово становиште се може прихватити, јер уставотворна права покрајине знатно ограничавају уставотворну власт Републике. Промена Устава СР Србије не може се извршити без сагласности скупштина аутономних покрајина које су у њеном саставу. Покрајине на тај начин могу онемогућавати сваку промену републичког устава.

Обим уставотворне власти аутономних јединица, у односу на уставотворну власт република, јасно се уочава већ у поступку доношења и промена Устава СФРЈ. У последњој алинеји преамбуле федералног Устава стоји да овај документ доноси Савезна скупштина уз једнаку сагласност скупштина република и покрајина.

Дакле, већ у моменту доношења савезног Устава, тражи се општа, пүна и једнака сагласност република, које су федералне јединице и покрајина које су аутономне јединице у саставу једне државне заједнице. Оваквим решењем уставотворац је хтео да изрази пуну равноправност свих народа и народности Југославије, већ у поступку доношења федералног Устава. Народи и народности тиме постају конституент федералне уставности, што је резултат њиховог учешћа у социјалистичкој револуцији, кооперативној социјалистичкој самоуправној изградњи и развоју социјалистичке самоуправне, на марксистичким основама засноване правне теорије. Наравно, да ови елементи битно другачије детерминишу југословенски социјалистички самоуправни кооперативни федерализам, његову уставност и односе између субјеката такве уставности. Сасвим је логично да се оваквим решењем проширује уставни легалитет субјеката федерализма. У томе је и основна разлика између класичне буржоаске и наше социјалистичке самоуправне правне доктрине о настанку, карактеру, односима и садржини односа у сложеној друштвеној заједници типа федерације.

У поступку промене Устава СФРЈ задржана је иста иновацијска теоретско-правна логика. Федералне јединице и елементи федерализма, имају у потпуности исти положај, јер се промене устава федерације не могу вршити без сагласности скупштина свих република и аутономних покрајина. У нашој правној теорији било је усамљених, а протеклих пар година, све чешћих мишљења да овакво решење може да буде прихватљиво само са политичког, али не и са правног становишта. У прилог логичко-правне неприхvatљивости наводи се правно-техничка непрактичност и веома тешка применљивост у пракси.

Јавне расправе поводом промена у Уставу СР Србије могу да послуже као једна од илустрација за валидност наведене аргументације. Уставне промене у СР Србији из 1981. године протекле су без икаквих већих тешкоћа, а и сада би, да је благовремено дошло до одговорног демократског договора и нужне артикулације интереса. Уместо јединства акције, наступила је блокада државности од стране аутономних јединица као непримерених квази-државних субјеката.

За остваривање уставног положаја СР Србије као државе у федерацији од посебног значаја је улога, концепција и садржина њеног уста-

ва као основног правног и политичког документа. У немогућности да се шире бавимо овим питањем задржаћемо се само на односу Устава СР Србије и устава аутономних јединица. На основу члана 206. Устава СФРЈ утврђен је плурализам уставотворне власти у СР Србији. Ова одредба у теоријско-правном смислу тражи одговоре на два питања:

а) карактер међусобног односа три уставотворне власти у Републици и

б) обим државности који се фактички у аутономним јединицама испољава преко вршења уставотворне власти.

Чињеница је да савезни устав није дефинисао аутономне јединице као државе, већ као аутономне социјалистичке заједнице, али је исто тако и чињеница да је уставотворна власт аутономија проширила њихову оригиналну природу у правцу нежељене државности. У остваривању јединства и заједништва у Републици ова појава је веома очигледна, са сепаратизмом иреденте као крунским примером. Однос између једнаких докумената (устава Републике и аутономних јединица) неједнаких конституена федерације произлази из одредбе савезног Устава, по којој републички устав и покрајински устав не могу бити у супротности са Уставом СФРЈ. Иста логика преузета је и у члану 226. Устава СР Србије према којој покрајински устав не може бити у супротности са Уставом СР Србије. Ове, по суштини декларативне одредбе, како савезног, тако и републичког устава не садрже и правна, иначе неопходна средства за превазилажење могуће супротности. Штавише, покрајине на овај начин могу (што до сада нису користиле) да проширују институционалну самоорганизованост. Успостављени модел односа између устава различитих субјеката — који их доводи на исту раван — омогућава покрајинама да њихови уставни не морају бити у сагласности са Уставом државе у чијем су саставу, него једино не могу бити њему супротни.

Постојећи модел односа полази од уставног концепта друштвено-политичких заједница између којих не постоји однос надређености и подређености, као ни градације власти и самоуправљања. Између њих је постојала пуна аутономија самосталности статуса и надлежности, повезана јединственим основама друштвено-политичког система и друштвено-економских односа. Таква констелација односа између друштвено-политичких заједница стварала је и адекватне односе између њихових нормативних аката. Потискивање хијерархије у односима између друштвено-политичких заједница изражавало се и у одсуству хијерархије између њихових правних аката. Уставне претпоставке да би свака хијерархија правних аката и односа нарушила конзистентност система очигледно у пракси односа, унутар СР Србије, није доживела своју емпиријску верификацију.

Суверено право радног човека и грађанина које се изражава у Републици и покрајини, представља гаранцију више за кохезију, јединство и заједништво у датим сложеним етничким условима. Ово може да се схвати и као подстицај да припадници народности и на тај начин изражавају своју жељу и трајно опредељење да живе у социјалистичкој, самоуправној, савезној и збратимљеној Југославији.

Отуда и термин „конститутивни елемент федерације“ не значи „загађивање интелектуалне средине“, него супротно-недвосмислено изражавање и уставноправно формулисање воље народа и народности да живе

и раде заједно са припадницима и других народа и народности, а не само једног народа, како се то у крајњем случају може схватити. Као што ни новим државним творевинама не треба давати окамењене државно-правне форме, тако ни нове термине не треба подводити под неадекватне садржаје.

Стога треба извидити могућност да се термин конститутивни елемент дислоцира, али не и да се девалвира. Њему треба дати одговарајуће место, пре свега, у уставноправној науци, а на примерен начин и у позитивноправној уставној терминологији. Наравно, не да доводи у недоумице и ограничава државност Републике. Због тога очигледна је потреба за отклањањем свих термилошко-правних неслагања и несхватања, а пре свега у називима основних политичко-правних докумената. Разлика у бићу Републике као државе и специфичности аутономних јединица, као њених саставних делова, са очигледном међусобном историјском, културном и друштвено-економском диференцијом, указује и на потребу термилошког разликовања њихових докумената. Следећи ту логику размишљања, СР Србији, као и свакој другој федералној јединици, припада устав, а територијалној аутономији уставни закон.

Приликом одређивања структуре југословенског самоуправног федерализма, чини се упутним правити термилошке разлике између његових појединих субјеката. Очигледна је разлика између конститутивних субјеката и конститутивних елемената.

Конститутивне субјекте југословенског федерализма сачињавају социјалистичке републике, а конститутивне елементе социјалистичке аутономне покрајине. Између конститутивних субјеката и конститутивних елемената постоје очигледне разлике. Да их нема, треба их направити, ако су нејасне треба их уставноправно прецизно изразити. Заједничка обележја, која, поседују, треба развијати и на њима градити процес самоуправне интеграције и кохезије.

Те процесе може и мора да успоставља удружени рад и радничка класа као његов социолошки супстрат. Према томе аутономне јединице јесу и морају бити конститутивни елемент југословенске федерације и то данас више него јуче и сутра више него данас. Тиме се и уставноправно, а не само идејно-политички обезбеђује да се у њима не развијају процеси сепарације-иредентизма, пасивног отпора и други процеси, који нису у интересу Југославије као целине. Наравно да се начином њиховог представљања у организационој структури савезне државе, која је наднационална као што је и простор покрајине, могу отклонити ова решења која слабе ауторитет и државност републике као унитарне државе.

Наука уставног права, заједно са другим друштвеним наукама, у обавези је да понуди решења која неће значити кочење нужних уставних реформи Републике са покрајинама у својем саставу. У томе треба имати у виду две битне чињенице: да републике и покрајине као елементи федеративне структуре нису категорије истог уставноправног статуса и да су аутономне покрајине део друштвено-политичког система Југославије које доктринарно и уставноправно треба да задрже свој фактички револуционарни статус.

др Борћи Ј. Цаца,
професор Правног факултета у Битољу, у пензији

О ФЕДЕРАЛНИМ ОДНОСИМА У СР СРБИЈИ

Позив за Саветовање о променама Устава СР Србије прихватио сам из личног сазнања и убеђења (веома много пре последње седнице Председништва ЦК СКЈ), произашлих из научно-теоријских основа и политичког сазнања, да промене Устава СР Србије у овој фази, у делу који се односи на њено реално конституисање и остваривање као државе и на положај аутономних покрајина у њеном саставу и у том њеном својству, јесу и морају бити предмет ангажованог интереса уставног права Југославије (које, ипак, постоји бар због постојања Устава СФРЈ) и идејно-политичке мисли Југославије као потврде њеног опредељења за Југославију као федерацију.

Два су битна разлога за основаност овог интереса:

1) садашњи положај СР Србије и аутономних покрајина извире из Устава СФРЈ и федерализма утврђеног овим Уставом и задире у њихов идејни и политички концепт;

2) стабилност стања и хармоничност односа у СР Србији је битан предуслов стабилности и хармоничности у Југославији.

Према томе, укључивање у ову расправу научних и стручних радника ван Србије, је њихова обавеза — да допринесу свестраном расветљавању овог питања, а не помоћ Србији, јер њен народ у својој дугој историји нити је тражио нити добијао страну помоћ.

Садашња решења у Уставу СР Србије у погледу и у односу на аутономне покрајине, интерпретацијом и применом начела и норми Устава СФРЈ, у својевременом односу политичких снага у земљи, претворили су Србију у федерацију без федерализма и у државу без државности на територији аутономних покрајина, јер њени органи на овој територији немају ни основна овлашћења које има федерација на својој јединственој територији и јер аутономне покрајине, без писане државности, на својој територији врше све функције државе у обиму, садржини и на начин који су својствени једино органима државе, искључујући при томе органе СР Србије као државе.

Елементи овог стварног, а теоријски и политички неприхватљивог, федерализма који нема основа нити у одлукама Другог заседања АВНОЈ-а, као основних аката уставног карактера социјалистичке Југославије, нити у било ком досадашњем, па и садашњем њеном Уставу, највидљивији су у условљавању уставних промена и доношењу Устава СР Србије сагласношћу скупштина аутономних покрајина и у тзв. договорним законима, које доноси Скупштина СР Србије (у којој су заступљене и покрајине), уз претходну сагласност скупштина аутономних покрајина.

Трострука односно тростепена уставност установљена Уставом СФРЈ — савезна, републичка и покрајинска, су вероватно једна од основа за научно-теоријски неприхватљива, а идејно-политички штетна схватања о аутономним покрајинама као конститутивним елементима федерације. Ова схватања воде ка потпуном изједначавању аутономних покрајина са

федералним јединицама које су, поред народа, други конститутивни елеменат федерације, што би значило признавање права покрајинама да одлучују о стварању федерације, о њеном становништву, у првом реду народностима као једном од фактора за постојање аутономије, да иступе из федерације према начелу, усвојеном на Другом заседању АВНОЈ-а и потврђеном у свим уставима Југославије, о праву народа на самоопредељење, укључујући и право на отцепљење. Признавање таквог својства аутономним покрајинама значило би легитимност захтева „Косово република“, који су државни органи Југославије, на основу њеног Устава, и СКЈ, на основу својих идејних опредељења о стварању нове Југославије као савезне републике слободних и равноправних народа и народности, прогласили као контрареволуционарни, иредентистички и сепаратистички акт.

Позивање на АВНОЈ по овом питању није празна историографија, а најмање пропагандни маневар. То је враћање у стварност генезе и опстанка југословенске федерације, о чијем су стварању одлучивали њени народи, а коју сачињавају њене федералне јединице посредно утврђене на Другом заседању АВНОЈ-а, када покрајине нису помињане, а народностима (тада националним мањинама) су осигурана сва национална права.

Полазећи од реалности постојања покрајинске уставности, која далеко превазилази аутономност јер има све атрибуте државности, аутономне покрајине могу бити признате само као елеменат и компонента југословенског федерализма, тј. као облик, начин и метод остваривања федерализма и односа у федерацији, а не као субјект у одлучивању о стварању и опстанку федерације. Овом приликом и у данашње време, поводом овог дела промена Устава СР Србије, ваљано и пожељно је подсећање на Устав САП Војводине о њеном дефинисању у СР Србији и Југославији. Наиме, према ставу 4 одељка I Основних начела овог Устава „у САП Војводини, као делу СР Србије и конститутивном елементу југословенског социјалистичког федерализма (пазите, не федерације) радничка класа и радни људи, народи и народности остварују свестрани социјалистички и самоуправни преображај и развитак у коме се потврђују и даље развијају историјски основи и друштвено-политичка садржина аутономије.“

У овој светлости, има пуно основа питање: који су то разлози да покрајина у еволуцији аутономности данас историјске основе и друштвено-политичку садржину аутономије теоријски и политички подижу на степен федералне јединице као конститутивног елемента федерације?

Очевидно је да објективни разлози не постоје и да је то политичка конструкција која негира суштину и садржину не само положаја СР Србије у Југославији, већ и садашњи југословенски федерализам са свим његовим особеностима и асиметричношћу, којима одступа и чак негира општепризната светска научна опредељења и праксу федерализма.

Предложене промене Устава СР Србије битно не мењају ово стање. Оне само утврђују основне претпоставке за једнако остваривање слобода и права човека и грађанина на читавај територији Републике и за остваривање Републике Србије као државе, али не као израза етатизма, већ као облика организовања народа и народности које живе са њим, и радничке класе у државу, у смислу научног социјализма и идејне и политичке мисли Југославије. То је основ за њихово прихватање у објективној науци, доследној идеологији и трезвеној политици.

др Зоран Томић,
доцент Правног факултета у Београду

ПЕТ СТРАТЕГИЈСКИХ СОЛУЦИЈА УСТАВНОГ ПОЛОЖАЈА СР СРБИЈЕ

1. Вазда је актуелно питање шта је у једној држави уставно, а шта неуставно. Уопштен и помало таутолошки, али ипак у основи исправан одговор гласи: *уставно је оно што је записано у уставу*. Југословенска искуства, насупротив, показују да та једноставна и логична формула може да буде и погрешна: записано у уставу није увек и уставно, поготово ако је његова садржина, у појединим деловима непотпуна, нејасна и међусобно неусклађена, па и противречна. Изгледа, тако, да се наши устави не праве по мери времена, места и људи — већ према лепим (!) жељама. Јер, како другачије објаснити њихова честа, скоро редовна новелирања? Због тога би истину уставне могле да буду само оне норме уставног текста које су издржале пробу живота, одолеле времену.

2. Ослањајући се на наведену мисао, изложио бих *пет могућих стратегијских солуција будућег уставног положаја СР Србије*, у контексту текуће републичке и савезне уставне реформе.

А) *Прва* се своди на *одржавање постојећег стања*, са чиме изједначавам и незнатне, симболичне промене. Према почетном општем уставном одређењу (члан 3. Устава СФРЈ, члан 1. Устава СР Србије), Србија је унитарна држава и равноправна чланица југословенске федерације. Међутим, ако се и површно анализирају меродавне уставне одредбе (посебно из републичког устава) доћи ће се до закључака да је Србија само номинално јединствена државна заједница, само номинално равноправна другим југословенским републикама — а да, истовремено, нема особине ни праве федерације, ни конфедерације. „Опкољена” самосталним покрајинским државицама, Србија добија облик целине једино када је то у интересу покрајина, будући да се оне, зависно од сопствених потреба камелеонски наизменично преображавају од опредељујућих „елемената” Србије, до засебних суверених конститутивних компоненти Југославије, неретко се супротстављајући Србији (својој матичној заједници) како унутар ње саме, тако и у контексту федералних односа. Произлази да је Србија вештачки уставни хибрид, компромисно конструисан, апсолутно неподобан и немоћан да обједињено функционише; она је „пасторче” наше заједнице република и покрајина.

Иначе, у неким књигама надахнуто пише да је Југославија „несиметрична” (1), односно „асиметрична федерација” (2); да је посреди „комунитарни” (3), „слободни друштвени” (4), „кооперативни” (5), „вишедимензионални”, (6) и „партиципациони федерализам” (7). Најзад, с обзиром да

(1) Ј. Борбевић, *Уставно право*, Београд, 1975, стр. 656.

(2) Ј. Борбевић, *Политички систем*, Београд, 1977, стр. 518.

(3) Ј. Борбевић, *Уставно право*, стр. 323.

(4) *Ibid.*, стр. 419.

(5) *Ibid.*

(6) *Ibid.*, стр. 421.

(7) *Ibid.*, стр. 323.

је уставна позиција аутономних покрајина логички необјашњива, „пронађена“ је „спасоносна формула“ „двоспратног федерализма“ (8) — што је, наравно, још један југословенски концепт *sui generis*. Примећује се да у тој непоновљивој „федералној згради“ нису пројектоване чак ни помоћне (противпожарне) степенице!

Према реченом, може се предвидети да би постојеће уставно решење статуса тзв. СР Србије временом резултирало, због јачања неспутаних центрифугалних сила, дефинитивним територијалним одвајањем од те тобожње целине, одређених, већ сада пренаглашено осамостаљених делова („аутономних покрајина“).

Б) Друга потенцијална стратегијска солүција уставног положаја Србије састојала би се у њеној *потпуној федерализацији* (9), у оквиру југословенске федерације сивог конфедерализма (10). Ово подразумева да и безимено „међупокрајинско“ подручје Србије буде уставно уређено као посебна друштвено-политичка заједница, бар са онолико црта државности колико их, *de constitutione lata*, имају садашње „аутономне покрајине“. У Србији — замишљеној федерацији са три начелно равноправне федералне јединице, можда би се у почетку, привидно и заваарајуће, олакшали извесни правно-комуникајски токови. Убрзо, као и у првој ситуацији, претпостављено устројство би се деформисало у правцу коначног декомпоновања Републике, преко евентуалне конфедералне заједнице, до завршног губљења свих веза између односних посебних државица и некадашње целине. Епилог је лако наслутити: неподношљиво просторно сужавање и дословно одумирање српске државе.

Ц) Трећа солүција: *установљавање државности Србије на целој територији Републике*, кроз уставно-правне механизме њеног обједињавања — уз сажимање самосталности покрајина на оптималну меру, меру класичних политичко-територијалних аутономија лишених састојака суверености. На истој линији је и Нацрт амандмана на Устав СР Србије. Ипак, нисам сигуран да би поменуто проширивање, умножавање и снажење јединствених функција целине Србије правно изједначило ову Републику са осталим југословенским федералним јединицама (без аутономних покрајина). Оно би, сматрам, довело једино до њихове приближне равноправности, и то *искључиво на интерном плану* (унутар сваке републике). То значи да би остао недирнут важећи принцип по коме покрајине, у рангу самосталних федералних јединица, непосредно граде југословенску федерацију, мимо државе (Србије) у чијем сү саставу (директно представљање аутономних покрајина у савезним органима, паралелно са целином Србије, као и другим републикама).

Д) Четврта солүција води рачуна и о „унутрашњој“ и о „спољној“ страни уставне позиције Србије. „Спољна“ државност сваке југословенске

(8) *Ibid*, стр. 655.

(9) Б. Пупић (Социјалистичка аутономна покрајина — уставна концепција и пракса, у књизи „Друштвено-политичке заједнице у друштвено-политичком систему СФРЈ“, Крагујевац, 1985, стр. 117—131) квалификује данашњи уставни лик Србије „сложеном државном заједницом.“ „Уставна решења њеног Устава и устава покрајина, пракса на основу тих решења такође, показују да се ту ради о федерацији *sui generis* — ради се о федерацији заснованој на аутономији“ (стр. 127—128).

(10) Р. Стојановић такође (Савремени принципи организације политичког система и уставне промене, у књизи „Промене Устава СФРЈ и Устава СР Србије, Београд, 1988, стр. 117—128) наводи могућност, у одговарајућем милеу, да федерално организована Србија буде „у конфедералним односима са осталим републикама Југославије“ (стр. 127).

републике изражава се кроз односе у федерацији (као и на међународном плану). Отуда, уколико се жели истинска равноправност Србије са осталим југословенским републикама (федералним јединицама), неопходно је отклонити непосредно-спољне, тј. компетенције аутономних покрајина на савезном нивоу. У томе смислу, аутономне покрајине би уставно требало дефинисати и поставити искључиво као *конститутивне елементе Републике* (државе Србије), којој примарно територијално припадају, преко које би (посредно) и биле „укључене“ у федерацију.

Подсећамо, на овоме месту, да је квалитет и квантитет „унутрашње државности“ сваке наше републике у рукама њеног устава — док је питање (не)равноправности југословенских република у сложеној држави креација савезног Устава. С тим у вези, Предлог амандмана на Устав СФРЈ не предвиђа у датој области било какве системске промене.

Е) Најзад *пета* солуција — строго унитарна Србија без посебно оформљених аутономних покрајина, организована по идентичном обрасцу као и друге наше републике. Реч је свакако о екстремном решењу, о супротној крајности у поређењу са првим (постојећи уставни режим) и другим (федерализација Србије) предоченим моделом. У оквиру тако организоване Републике, односи између друштвено-политичких заједница одвијали би се једино на релацији Република — општина (градска заједница, односно заједница општина).

Ни ова варијанта (коју је, узгред, и најједноставније правно операционализовати), као ни прве две, није прихватљива и рационално оправдљива како из историјских, тако и из национално-политичких разлога.

3. Све у свему, стојим на становишту да је *најподеснија, најдоследнија и логички најоснованија, четврта* приказана солуција: изграђивање усклађене позиције државе Србије, не само унутар Републике, већ и у границама југословенске федерације. Не види се ваљан аргументат за раскорак унутрашњег јединства Србије и њеног јединственог, као *целине*, иступања на савезном нивоу (и у међународним односима). При томе, остварење треће солуције — постојана и комплетна државност Србије на целој територији Републике, био би само први, нужни и хитни корак, што је *par excellence* у домену републичког Устава.

UDK — 342.4+330.342(497.1)

др Владета Станковић,
ванредни професор Правног факултета у Београду

УСТАВНЕ ПРОМЕНЕ И ПРИВРЕДНИ СИСТЕМ ЈУГОСЛАВИЈЕ

Текст предложених амандмана на Устав СР Србије, поред осталог, пружа могућност за тумачење и разумевање узрока и слабости нашег привредног система. Општи је утисак да се са оваквим положајем СР Србије и са хетерогеном организационом повезаношћу бројних полицентрично организованих привредних субјеката у земљи уопште не обезбеђују неопходни друштвени услови за остварење јединственог привредног подручја, па

ни јединственог привредног система Југославије. Ово стање, уосталом, види се и на трговима (који су огледало економске моћи земље) и на трпезама (које показују достигнути животни стандард).

Међутим, ако су деобе и раздеобе надлежности бројних друштвено-политичких заједница по свом пореклу друштвена творевина, — о чему је и у рефератима и у досадашњој дискусији било доста речи, — нико нам није дао право да у друштвеним односима делимо природно богатство, које чини материјалну основу привредног живота.

Зато ћу своје излагање усмерити на два проблема: (1) на уставно регулисање човекове средине и (2) на неопходност континуираног рада на уставним променама.

1. Неприхватљиви су ставови чланова Уставне комисије из социјалистичких аутономних покрајина у односу на решења у XXX и XXXI амандману.

Предлог чланова Комисије из обе САП је да се подтачка б) амандмана брише, а у њој је реч о томе да Република јединствено — „за целу територију Републике, преко републичких органа“, уређује:

„6) Основе режима вода и биланс вода, који су од интереса за целу Републику, заштиту од штетног дејства вода и заштиту вода.“

Затим, предлог чланова Уставне комисије из САП Војводине на став 2 тачка 1. амандмана XXXI своди се на преформулацију поменуће тачке којом се изостављају из садржине Друштвеног плана СР Србије „основни правци“ (друштвено-економског развоја у појединим областима) и „заштита и унапређивање човекове средине“.

За мене су предлози чланова Уставне комисије неосновани, сходно следећим аргументима:

Устав СФРЈ говори о заштити и унапређивању човекове средине, како у Основним начелима (одељак V/6), тако и у нормативном делу (у члановима 87, 114/2, 117/2, 192, 193 и 181).

Субјекти заштите човекове средине веома су бројни, о чему говори члан 87. Устава СФРЈ. Цитирам:

„Радни људи и грађани, организације удруженог рада, друштвено-политичке заједнице, месне заједнице и друге самоуправне организације и заједнице имају право и дужност да обезбеђују услове за очување и развој природних и радом створених вредности човекове средине, као и да спречавају и отклањају штетне последице које загађивањем ваздуха, тла, воде, водотока и мора, буком или на други начин угрожавају те вредности или доводе у опасност живот и здравље људи.“

Одредбе овог члана веома су јасне и односе се на то /1/ ко је све субјект заштите и очувања човекове средине (и појединци, и организације удруженог рада, и остали институционални облици организовања, и све друштвено-политичке заједнице, којима се придружују и месне заједнице, као најужи облик територијалног организовања друштвеног живота) и /2/ шта чини садржину разноврсних активности којима се остварује заштита и унапређивање човекове средине. Једноставно речено, дужност је сваког субјекта (био он појединац или институционални облик организације рада и друштвеног живота) да се стара о човековој средини (јер на то „имају право и дужност“). Дакле, из текста члана 87. Устава СФРЈ, републике нису изузете из обавезе заштите и унапређива-

ња човекове средине, јер су облик друштвено-политичких заједница. То истовремено не значи да текст амандмана XXX и XXXI искључује обавезе наших аутономних покрајина у овој области.

Уосталом, погледајмо наше реке, — Сава, Морава (било која), Дрина, Тимок, Дунав, Ибар и многе друге, чија је лепота и снага опевана у многим песмама, — постале су данас колектори отпадних вода пуних отрова, смећа, фенола, радиоактивних отпадака, нафтних мрља и др. Сетимо се узнемирења која су месецима трајала загађивањем Ибра, Саве и других река. А Чернобил и да не помињемо!

Међутим, човек и његова индустрија загадили су не само реке, већ и мора, језера, водотоке, канале, тле, шуме и ваздух. Зато брига о природи која нас окружује треба, чак мора, да буде општа. А то значи да СР Србија, иако има аутономне покрајине, мора да уређује основе режима вода, да се стара о билансу вода и да својим друштвеним планом штити и унапређује човекову средину.

Друштвена пракса мењаће норме о човековој средини, мењаће се и мноштво субјеката који ће одлучивати о обезбеђивању материјалних услова привредног живота, али ако се једног дана наше воде сасвим загаде или због неразумног коришћења чак усахну, онда ће народ бити не пред деобом, већ пред сеобом. Јер, вода је основ нашег биолошког опстанка.

Не треба губити из вида да наша земља има велики хидропотенцијал (јер се у поређењу са другим европским земљама налазимо на другом месту), да га искористићемо само са око две трећине, (док су развијене земље већ искористиле скоро све своје хидроенергетске изворе), да наводњавамо само 2% обрадивих површина, а суседне земље 35—70%. Сетимо се само колико је трајао договор о коришћењу воде Дрине.

Неприхватљив је предлог да се из амандмана XXXI тачка 1. став два изоставе из садржине друштвеног плана СР Србије одредбе о „основним правцима“ друштвено-економског развоја. Питам се, ако друштвени план СР Србије не садржи „основне правце“, како бисмо креирали развојну и економску политику од заједничког интереса која треба да се остварује у нашој Републици као целини. Утврђивање основних праваца развојне и економске политике је *conditio sine qua* поп превазилажења постојећих диспропорција у материјалној структури привређивања и разграђивања „националних економија“ које представљају корене садашње привредне кризе.

2. Све што смо видели последњих година и што смо чули јуче и данас овде у плодној расправи са импозантним бројем учесника, води нас на подручје општих проблема земље и намеће закључак да у садашњој фази, реализовањем амандмана који су пред нама, можемо постићи само делимичне резултате, који су, како рече проф. Златија Букић-Вељовић „бледи“, те је нужно да се процес уставних промена настави, али не у недоглед. Дакле, потребне су брзе и корените промене уставног система.

Свакако, у даљем раду на уставним променама, нећемо моћи да заобиђемо ни разматрање Основних начела Устава СФРЈ.

Када се отвори Устав СФРЈ и када се прочитају уводне одредбе Основних начела, једно од првих питања је да ли може и даље да опстане став са следећом садржином:

„Радни људи, народи и народности одлучују у федерацији на начелима споразумевања република и аутономних покрајина, солидарности и узајамности, равноправног учешћа република и аутономних покрајина у органима федерације, у складу са овим уставом, као и на начелу одговорности република и аутономних покрајина за сопствени развој и за развој социјалистичке заједнице као целине”.

Да ли је ово начело ставило део изнад целине, у којој мери хоризонталне и вертикалне везе обезбеђују равноправност, да ли су сви делови целине у истој равни, да ли се тиме постиже задовољавајући ниво јединства делова исте врсте и да ли се тако могу остварити „јединствени интереси радничке класе и солидарност радника и свих радних људи”?

Оваквом регулативом друштвено-политичке заједнице у својој пракси у многе су потиснуле удружени рад, што је довело до примата:

- националног над класним,
- територијалног над функционачним,
- политичког над економским, и
- бирократског над самоуправним.

Дакле, мишљења смо да је поремећен редослед вредности самоуправног друштва. И, уместо промовисаног, а нерођеног, јединственог југословенског тржишта, добили смо „националне економије” а са њима: дезинтеграције, дуплирање капацитета (са наличјем: „неискоришћавање капацитета”), уска грла, структурне диспропорције, угрожавање природног богатства, незапосленост, паралисање економских закона, инфлацију, несаницу, материјално сиромаштво и богатство нормативизма које није заобишло ни наш садашњи уставни систем.

Устав је најзначајнији правни акт сваког савременог друштва, јер се њиме регулишу основи укупног живота. Он је од посебног значаја за привредни систем јер даје: вредносне карактеристике система, телолошку одређеност система, карактер владајућих односа производње, карактер и облике својине, економски облик повезивања момената привредног живота, облик испољавања општег закона друштвене производње, основно начело расподеле, карактер и облике свесног усмеравања привређивања, основне привредне субјекте, начела повезивања са привредним системима других заједница итд.

Садашњи уставни систем у знатној мери не задовољава потребе нормалног функционисања и даљег развоја социјалистичког самоуправног привредног система наше земље. Зато су неопходне корените уставне промене.

Према томе, промене устава започете овогодишњим амандманима представљају процес који је отпочео и који треба успешно и даље развијати.

Правном факултету, свакако, као и досад у сличним приликама, чини част што има дужност да да свој допринос у превладавању уставне кризе.

*Мира Мосуровић,
дипломирани правник из Београда*

ДИСКРИМИНАЦИЈА ГРАЂАНА СР СРБИЈЕ КОЈИ ЖИВЕ ВАН ПОДРУЧЈА ЦЕНТРАЛНЕ СРБИЈЕ

Уставом из 1974. Покрајине су постале конститутивни елемент федерације и саставни део СР Србије. Многи су спремни да тврде да су тако на „мала врата“ покрајине постале самосталне федералне јединице. Ја се не бих сложила са њима, јер то сматрам „великим вратима“.

Оне су оваквом формулацијом добиле најповлашћенији статус у Југославији. Оне су за себе обезбедиле тзв. „мицу тракалицу“, јер ако се због било каквих догађаја у њима критикују од федералних органа, оне једноставно кажу „ми смо саставни део Србије“. Ако пак, уследе замерке из СР Србије онда им је одговор „ми смо конститутивни елемент федерације“.

Ако овоме додамо, да су покрајине добиле своје уставе у 1974. и да су стекле законодавну, судску и извршну власт, онда је сасвим јасно што су нам последице овакве какве су. Јасно је да су покрајине тиме постигле дуплу изолацију. Изоловане су од СР Србије и изоловане су од федерације. Зато је аутаркија у њима доведена до перфекције.

ДРУШТВЕНО-ПРАВНА СИТУАЦИЈА У САП ВОЈВОДИНИ

Народ у Војводини, без обзира на националност, традиционално је у добрим међуљудским односима. Ту се људи деле само по једном критеријуму, и то: добар или лош, а не по припадању одређеном народу или народности. Ту није било конфронтација на националном нивоу, а камоли контрареволуције, као што је то случај са покрајином Косово. Тако нешто се у Војводини не може ни догодити. Садашња, међутим, покрајинска бирократија задржавајући неавнојевска права и привилегије, хоће показати да долази до повампирења тобоже српског и црногорског национализма, да долази до подела на националној основи у Војводини, те да је то велика опасност и за Југославију! То је у ствари очајнички потез да би се одржали на власти. Највећа је међутим, срећа за Југославију, што су то апсолутне неистине и што покрајинско руководство користи последњи метак за пуцањ у празно.

Истина је да народ Војводине кроз уставне амандмане, и кроз доношење новог Устава жели да стекне предуслове да живи боље. Да се ослободи непотребног гиганта покрајинске бирократије (шокантна је чињеница да покрајински апарат броји више чланова него укупно апарати Црне Горе и Македоније), која броји око 17 000 људи. Народ Војводине жели да се ослободи свега сувишног, а од многих надлежности које је покрајински апарат преузео од СР Србије, само је имао штете а не користи. Тако је грађанима Војводине остало само то што им у личним

картама пише да су држављани СР Србије, без могућности да се тој својој „формалној” држави обраћају за било шта. Ту празнину попуњавају покрајински владари. А познато је — што више владара то значи мање слободе.

ДРУШТВЕНО-ПРАВНА СИТУАЦИЈА У САП КОСОВО

Ту је ситуација дијаметрално различита од ситуације у Војводини. Знамо да се процес исељавања неалбанског живља врши од 1941. Знамо за одлуке Бујанске конференције, у којима је један од главних ставова присаједињење Косова и Метохије Албанији и стварање тзв. „велике Албаније”. Знамо да је 1945. донет закон о забрани повратка Срба и Црногораца прогнаних са Косова и Метохије у току рата од 1941—45. (каков ли апсурда! а Устав из 1946. гарантује слободу избора места рада и становања). Знамо како је и зашто прекинут призренски процес.

Како су припадници албанске националности са Косова и Метохије све више напредовали на кључним функцијама у покрајини, републици и федерацији, то је растао број тзв. „избеглица” из Албаније, настањујући се на подручју Косова и Метохије. Ова повезаност је више него очигледна. А толики број Албанаца из Албаније за мене нису избеглице, већ мирнодопски окупатори. Јер, познато је, да избеглице траже уточиште у новој држави што даље од границе државе из које су морали побегнути. Овде имамо ситуацију да наводно прогнани, тј. „албанске избеглице” одржавају свакодневне везе са државом из које су тобоже прогнани, а многи од њих сво ово време раде на отвореној платформи присаједињења територије која им је пружила уточиште са државом из које су наводно прогнани.

Уставом из 1974 (Савезним, Републике Србије и покрајина), покрајине су добиле надлежност која искључује органе СР Србије и федерације. Ово је пружило изванредну могућност покрајини Косово да настави процес албанизације.

На Косову број тзв. „избеглица” из Албаније постаје све већи, настављају се све грубљи насртаји на све словенско становништво, тако да се процес исељавања неалбанског становништва наставља убрзанијим темпом. Број неалбанског живља је спао испод 10%, а то практично значи да они немају више утицаја у политици, култури, јавном животу и сл. С друге стране, национално хомогено становништво, у овом случају албанско, постаје доминантно у свим сферама јавног живота.

Тако имамо ситуацију да се албански језик тражи као услов опстанка. Многе школе уводе наставу само на албанском језику. Неке школе чак забрањују упис српске и црногорске деце у одређене школе, иако знају албански језик, као нпр. у средњој школи у Баковици, што је пример апсолутне националне дискриминације. Пример Више педагошке школе у Баковици „Бајрам Цури” да од 1967. постоји настава само на албанском језику и довео је до тога да је ову школу ове године завршило четири полазника српске и црногорске народности, који су, ето, били присиљени да у покрајини која је у саставу СР Србије уче школу на страном језику.

Наравно, све иде по „предвиђеном сценарију” те се организују сви степени школовања од обданишта до доктората на албанском језику. Како је покрајина добила надлежност међународне сарадње уставима из 1974, она то обилато користи, те се у недостатку књига код нас на албанском језику, оне увозе из Албаније. Средње школе и факултети су такође на албанском. Универзитет у Приштини постаје све више албански центар. На многим смеровима овог Универзитета настава се одвија само на албанском језику. Велики број професора који предају на албанском језику дошао је из Албаније, а по неким подацима само их је у 1981. дошло око 180. Увоз, нема шта! Али нећу више о професорима, већ о том моделу, да се у Југославији која има три службена језика и то подсећам: српскохрватски, односно хрватскосрпски, словеначки и македонски, стичу највише универзитетске дипломе на језику друге државе, односно на језику народности која живи у овој земљи.

Ту, пре свега, морам да додам да је то кршење Уставом ван гарантованог права равноправности народа и народности. Организација целокупне наставе на свим степенима на албанском језику је противзаконито фаворизовање језика једне народности у односу на 25 народности чији припадници живе у Југославији. Ми смо тако постали једина држава на свету где се може стићи до титуле доктора наука, а да се не мора знати службени језик државе.

Ову ситуацију на Косову морам да погледам и са друге стране. Ту су, наиме, уграђени неки структурни елементи албанизације — појма у свету познатог за означавање изолације од свих и сваког.

У складу с тим, желим да изјавим да је то у ствари својеврсна дискриминација према десетини генерација младих Албанаца на Косову који су завршили разне школе на албанском језику, а управо због тога њихове могућности запослења су везане само за подручје Косова. Они су испали жртве баш такве стратегије изолације, коју су, сад је већ сасвим јасно, зацртали моћници покрајине Косово из редова албанске националности.

Није само језик обележје албанизације Косова, већ су ту и обичаји, који су на Косову много јачи од позитивних југословенских закона.

На овом месту рећи ћу и то, да се на Косову не само примењује шеријетско право, већ да има доста и елемената робовласничког друштва. Албанска жена на Косову је у великом броју случајева — роб. Она се купује. Њен првенствени задатак је рабање што већег броја деце. Она представља ствар, која се купује да би што више умножила број чланова породице. На снази је обичајни закон Дукаћинија.

У неким албанским породицама, поготово у сеоским срединама, и деца имају положај роба. Они морају да раде све послове који им се нареде, што укључује не само тежак физички рад, већ и пљачке, разбојништва, отимања и сл. Они морају обезбедити најстаријем мушком члану породице да буде сит и напит, док они то не морају бити.

Пре извесног времена објављен је податак да преко 10 000 људи на Косову живи у кућном притвору — углавном из страха од крвне освете. Писмо породице Зећири потресно говори о таквом животу. У писму породице Зећири из Подужева се каже да она броји 13 чланова, да већ седам месеци не сме нико од њих да изађе на улицу, страхујући за соп-

ствену главу, те да им је нестало хране и да сада једу кукурузовину — јер немају шта друго. Они су ово писмо послали ССРН Подујева да им што пре помогну, а уколико помоћ не уследи брзо они ће умрети од глади. СР Србији се нису обраћали, јер она по том трагичном и нељудском Уставу из 1974. и нема могућности да интервенише. Тако долазимо до закључка да је Устав од 1974. не само послужио за успостављање апсолутне надлежности покрајине, већ добрим делом и као параван за прикривање стварног функционисања албанског обичајног права.

Ово се све дешава у ситуацији када покрајину Косово у највишим југословенским телима у председништву државе и председништву партије представљају припадници албанске народности. Њих не узбуђују такве чињенице што око 10 000 њихових сународника чами у кућним притворима. С обзиром да ови високи функционери са Косова овакву ситуацију сматрају нормалном, а најодговорнији су за овакво стање у овој покрајини, то јасно говори да се они у свом раду руководе албанским обичајним правом, а не позитивноправним прописима Југославије.

То се све догађа у ситуацији када покрајинска бирократија тврди да нема потребе успоставити републичку законодавну, судску и извршну власт, па макар само у заштити елементарних права човека уз цинично образложење „да би то одузело права народима и народностима“.

Овде морам да напоменем да је још давне 1902. у Паризу донета прва међународна конвенција о сузбијању трговине белим робљем. Друштво Народа је 1921. донело нову конвенцију, да би Генерална скупштина УН резолуцијом 317/4 од 1949. прихватила конвенцију о сузбијању трговине људским бићима коју је ратификовала и Скупштина Југославије. А, ето, на једном делу те Југославије масовно се крше људска права и међународне конвенције.

РЕАГОВАЊА НА НОВОНАСТАЛУ СИТУАЦИЈУ

Морам на овом месту да напоменем да сам сама одрасла и школовала се у правој југословенској средини. У моме одељењу су поред припадника свих југословенских народа, били другари који су припадници следећих народности: мађарске, немачке, талијанске, румунске, влашке, ромске и словачке. Навешћу и имена: Јакоб Деже, Орош Ложеф, Иштван Нађ, Гуран Тибор, Моника Ереш, Ирена Ковач, Лијана Лемлајн, Марчело Бела, Драгана Леу, Никола Коста, Оливер Чолак, Дорина Флора, Мирослав Кнежица, Силвија Стан, Драгица Шајн и Мравик Ана.

Многи од наведених су сада већ са дипломом разних факултета. Орош Ложеф је завршио електротехнички факултет и сада је већ у врху југословенских младих проналазача. Ирена Ковач је завршила филозофски факултет на смеру — психологија, а Јакоб Деже је дипломирао на овом (Правном) факултету. С обзиром да се и даље срећемо разговарали смо недавно и о равноправности језика и они на то кажу следеће: „Ми смо рођени у Југославији, ми смо Југословени. У овој земљи постоје три службена језика. Ми живимо у покрајини Војводини која је у саставу СР Србије и тражимо да нам се омогући настава на српскохрватском језику јер шта ће мени школовање на мађарском језику, па нећу ја

да идем у Мађарску да радим и живим. Нама треба равноправност у односу на окружење, што ми у Војводини и имамо. Настава у основним школама на језику народности још и може да „прође” али са обавезним учењем српскохрватског језика. Даљи степени школовања на језику народности су у ствари дискриминација према тој народности, а поготово у покрајинама Србије, што значи одвајање од језика којим се говори на највећем простору у Југославији.

Нове уставне промене којима се уводи тржиште, што подразумева тржиште роба, капитала и радне снаге, морају да буду сигнал да се о школском систему поведе више рачуна. Заокружујући своје мисли, моји другари (са којима се и ја слажем) сматрају да би стога требало укинути наставу на средњем, вишем и високом образовању на албанском језику у покрајини Косово и помоћи младим Албанцима да са школом коју заврше на Косову могу да се запосле широм Југославије. Уколико се то не оствари, они ће још 1000 година бити неразвијени, са великим бројем незапослених лица што ће, наравно, бити праћено напетостима које такво стање производи.

Да ли су југословенски моћни и утицајни фактори у стању да осете токове цивилизације, токове прогреса, токове уједињавања? Према садашњем њиховом расположењу, то се не би могло закључити. Пре би се рекло да су спремни да уведу свих 25 језика као службене језике, вероватно са циљем да у овој земљи коначно нико никог не разуме.

Што рече један хумориста недавно: „Југославија ако овако настави постаће зоолошки врт, пардон, национални парк Европе”.

Зато апелујем на све разумне људе, на све интелектуалце, да се ангажују да отпочне рад на сасвим новом Уставу СФРЈ и Уставу СР Србије. Не можемо више чекати да такве иницијативе дају они којима ни 15 година пропадања једног дела територије Југославије још није очигледно. Не може интелигенција, која себе сматра прогресивном више ћутати о томе да се у називу државе помиње реч социјализам, а да га у пракси нема, а да се у једној социјалистичкој аутономној покрајини, као што је Косово, примењују *de facto* примитивни закони друге државе, да влада варварски прогон, геноцид и ропство.

Зато предлажем:

1. Да се у савезни и републички устав угради члан *да државом могу управљати само писмени, учени и разумни људи*, као што је то предвиђао устав старе Персије. Јер да је било тако, не бисмо имали овакве трагикомичне уставе из 1974.

2. Јединствени службени језик на територији целе Републике Србије, и то српскохрватски, да не би било забуне.

3. Јединствен образовни систем на територији целе Републике Србије.

4. Одржавање наставе од средњег ступња образовања па навише на службеном језику — српскохрватском, а да у основним школама које изводе наставу на језику народности обавезно буде учење српскохрватског језика. С тим, што учбеници по којима се изводи настава на језицима народности морају бити одобрени од републичког органа управе за образовање СР Србије.

5. Укидање могућности да покрајине имају уставе, већ само статут.
6. Увођење јединственог законодавства, судске и извршне власти на целој територији Републике Србије.
7. Јединствена надлежност Републике Србије у области народне одбране и друштвене самозаштите.
8. Јединствена надлежност Републике Србије у области јавне и државне безбедности.
9. Јединствена надлежност Републике Србије у области међународних односа.
10. Јединствена надлежност Републике Србије у области заштите споменика културе.
11. Обавезно увођење РЕФЕРЕНДУМА као могућности непосредног изјашњавања.

UDK — 342.4(497.1)

*Драгољуб Николић,
судија Петог општинског суда у Београду*

О ПРОМЕНАМА УСТАВА

У овом тренутку развијеније демократије и поодмакле расправе о променама устава, четири питања ми се чине најважнијим: питање тврдоће, стила, језика устава и питање злоупотребе права.

Овај Скуп је највећи део времена и енергије утрошио доказујући да је Устав из 1974. лош. У прилог те тврдње је изнето мноштво ваљаних аргумената и на овом Скупу и у јавности уопште, те их ја у овом кратком раду нећу понављати.

Тиме се намеће логичан закључак да Устав треба мењати. То би, само по себи, значило логично решење једног отвореног проблема. Али, у нашој збиљи то није тако. Решење тог проблема, гледано из угла сада важећих одредби о променама устава, у бити изгледа скоро немогуће.

За измену савезног Устава потребна је сагласност осам субјеката (република и покрајина), а за измену устава СР Србије потребна је сагласност три субјекта, што је и објективно веома тешко постићи, а што наш Устав чини — најтеже променљивим уставом у свету.

Због тога мислим да најпре треба изменити одредбе устава о начину промене устава (чл. 398—403 Устава СФРЈ и чл. 427—431 СР Србије), тако што би се утврдило да о изменама Устава одлучује Скупштина СФРЈ односно Скупштина СР Србије и то не квалификованом, већ обичном већином.

Нисам присталица честих, као у нас, промена устава, али мислим да се устав може и треба бранити једино мудрошћу и далековидошћу постављених и остварених циљева, а не као према садашњим нормативним решењима — одређењем тешке променљивости што води фактичкој забрани промене.

Други по мом мишљењу у уставу и правној пракси уопште дуго присутан проблем је *стил устава*. Он се одликује мноштвом речи у реченицама које често нису наше, немају корена нити одређено значење у нашем народном језику, које се често и у истој реченици понављају. Реченице у нашем уставу су често гломазне са мноштвом нејасних а често и противречних појмова. Чланови Устава су често дуги и недовољно јасни. Њихови делови, а и они сами су често противречни и тешко разумљиви нашем народу.

Неоправдано је велики број чланова и дужина текста устава, што нас опет сврстава у земље које имају најдуже, али не и најмудрије и најтрајније уставе на свету. То за последицу има доношење неоправдано великог броја закона и других прописа који произлазе из устава. Неоправдано је велики број Уставом а и законом и другим прописима који произлазе из устава, прописаних органа који примењују устав, законе и остале прописе. Трећа последица оваквог нормирања је запошљавање великог броја чиновника у на тај начин формираним органима, установљеним за примену прописа, што ствара тенденцију сталног пораста до мере коју привреда (радни људи) ове мале и не много развијене земље, не могу издржати.

У Србији је примера ради, било свега 24 чиновника 1815. године, 169 чиновника 1830. године, а до краја прве владе кнеза Милоша 672 чиновника. Данас у нас има 115 само савезних органа управе са огромним бројем чиновника запошљених у сваком од њих. Због тога сматрам, да нова уставна и решења других прописа, морају елиминисати напред означене недостатке, садашњег устава и других прописа, те прописати нове, кратке, јасне, непротивречне, логичне и мудре, народу разумљиве одредбе, са малим и оправданим бројем органа задужених за примену права.

Трећи, по мом мишљењу за ову дискусију значајан је проблем *језика у уставу*. Није тешко доказати тврдњу да је језик нашег устава бирократски. Дуге реченице са мноштвом често неразумљивих и противречних појмова, мноштво речи, често без логичног реда и тешко разумљивих обичном човеку, чињеница је у коју се лако можемо уверити читањем било које главе нашег устава. Због тога мислим, да бирократски језик нашег устава треба заменити народним — сваком обичном радном човеку доступним језиком. То би за последицу сигурно имало смањење и броја прописа, и органа за примену прописа, те броја чиновника запошљених у тим органима. Народу би прописи стварно били јасни, служили би као морални узор, сам би их, без учешћа државних органа примењивао, на општу добробит свих.

Четврти значајан проблем у савременој правној пракси је *злоупотреба права*. Тај проблем је све чешћи, како у општој судској, тако и у уставној пракси наше земље. Бројни су и општепознати проблеми различитог тумачења појединих одредби нашег устава, закона и других прописа, чији се смисао жели прилагодити интересима дневне или политике одређене регије или друштвене групе.

Због тога, за решење овог проблема предлагам, уношење у наш Устав, у основна начела, одредбе § СГЗ-а, као цивилизацијске и зубом времена неокрњене тековине, а, наиме, једним чланом прописати:

„Смисао устава нико да не изврће и криво да не тумачи. Сваки да пази на речи, и њихово право значење, па ако му се не би тако разумети дало, онда нека погледа на друге овде изложене подобне одредбе, и нека испита намеру уставотворца, па сравнивши га с овима нека га тако протумачи, како да се са основима здравог разума и природне правике слаже.”

Примера ради, овакво правило би засигурно помогло лакшем, у садашњој пракси различитом, тумачењу одредби члана 300. и 301. Устава СР Србије и бројних других сличних тумачења.

Решење напред означених, поред других у јавности од стране народа и стручних установа означених проблема, свакако би допринело побољшању наших устава, подизању угледа устава и права наше земље уопште, подизању правне сигурности грађана, те подизању угледа наше земље и грађана у свету.

UDK — 342.4(497.1:497.11)

др Никола Мемедовић,
заменик окружног јавног тужиоца у Београду

У КОЈОЈ МЕРИ УСТАВ СФРЈ ДЕТЕРМИНИШЕ ПРОМЕНЕ УСТАВА СР СРБИЈЕ

Рекао бих нешто о утицају односа између Устава СФРЈ и СР Србије на предлоге промена Устава СР Србије.

Познато је да начелне одредбе Устава СФРЈ, које одређују нашу федерацију, то чине тако, да се аутономне покрајине изједначавају са републикама, дакле, и са СР Србијом, коју чине, а то даље значи, саме са собом, ако се то може рећи!

Зато је Устав СРС у многим својим одредбама које се тичу покрајина, везан Уставом СФРЈ. Тако читајући овај Устав, добија се укупан утисак, да СР Србија као држава не може да предузме ништа без покрајина, односно без њихове сагласности. Дакле, покрајине су тако незаобилазан чинилац уставне власти Србије, да из тога проистичу њихова овлашћења као чиниоца државности. Сам Устав СР Србије даје им то својство.

Међутим, како је скоро на скупу у Нишу о овој теми истакао проф. Правног факултета у Београду др Ратко Марковић, Устав СФРЈ није поставио покрајине као чиниоце уставности, у смислу вршења уставних овлашћења у СР Србији у обиму који им даје Устав те Републике. Устав СФРЈ утврђује да републички устав дакле и Устав СР Србије не може бити у супротности са њим, независно од тога што су аутономне покрајине категорија тог Устава. Дакле, иако су покрајине, у својству које им даје Устав СФРЈ, то што јесу, још увек их то не чини чиниоцем вршења уставних овлашћења каква су им дата Уставом СР Србије. Зато,

када је реч о Уставу СР Србије, из до сада извршених стручно-теоријских анализа, Устава СФРЈ произлази да није било основа да уставну власт, у обиму који им је одредио Устав СР Србије, врше покрајине, дакле, и да дају или ускраћују сагласност на тај Устав, његове промене, да имају право вета у том смислу.

Јасно је при том, да се из ове недоречености и двосмислености — која се до сада кретала од тврдње да је наш Устав идеално решење за све, до оне да је он идеалан темељ и за разарање наше друштвене заједнице — мора изаћи.

Да би се отклониле овако крупне недоречености и двосмислености, свакако је императив да се у току уставних промена из Устава СФРЈ, уклоне одредбе на основу којих се извлачи закључак да су покрајине чинилац југословенског федерализма. Јер, основне тешкоће садашњег стања у променама Устава СР Србије, поред тога што је и он сам себи сметња у реченом смислу, јесте прејудуцирање уставног положаја покрајина у Уставу СФРЈ тиме што су покрајине учињене чиниоцима југословенског федерализма изван СР Србије. Дакле, из Устава СФРЈ искључиво проистичу „државна аутономност и уставна овлашћења покрајина”. Ако СР Србија није сложена, већ унитарна држава, онда нема места ни покрајинама као чиниоцима федерализма. Могло би се евентуално говорити о извесном политичко-друштвеном својству покрајина у федерацији, али никако и о својству државности.

Данас ми овде, стога, због тих тешкоћа, не можемо ваљано расправљати ни о организационој ни о законодавној функцији Републике. Јер, молим вас, погледајмо шта је то што се тражи да буде јединствено уређено за Републику. Из до сада реченог довољно је јасно да предложене уставне промене у СР Србији траже само оно што је минорно. А хоћемо ли да живимо са тим минимумом промена, до кога се, ево, тешко долази. Наравно да нећемо, јер, њима није могуће успоставити државност СР Србије при чему у првом реду мислим на правосудни систем и законодавство у њој.

Данас народ у СР Србији, гласно тражи јединствену Србију — један устав, што пре свега значи јединствено законодавство у свим оним областима друштвеног живота које кључно опредељују ту јединственост. Споменуо сам и подвлачим да је то правосудни систем и законодавство, али и јавна безбедност — изван оног што покрајинама као територијалним заједницама припада, а зависно од уобличавања прерогатива државе, дакле, СР Србије. Јер, покрајини не могу припадати тако значајне ингеренције државности какве она данас има, што је незабележено, колико ми је познато, у свету.

Да завршим. Из овог следи захтев да је следећи најважнији корак у успостављању дефинитивне државности СР Србије да се аутономност покрајина врати на стање према Уставу ФНРЈ из 1946, према коме је Народна Република Србија била успостављена као равноправна са осталим републикама у ФНРЈ.

мр Светислав Вуковић,
правни саветник Р.О. „Хемпро”, Београд

КО СУ ГЛАВНИ КРИВЦИ ЗА УСТАВ ИЗ 1974. ГОДИНЕ

У последње време поставља се питање како је било могуће донети овакав савезни и републички устав из 1974. године. Друг Чкребић даје објашњење да је Србија била усамљена, што је тачно. Једна студенткиња у анкети студентског листа даје објашњење и каже да оно што је код нас могуће, то је свуда немогуће и, обрнуто, што је код нас немогуће, то је свуда могуће.

Тадашње српско руководство је сигурно криво због полтронског и опортунистичког понашања и за то мора да одговара, бар идејно-политички. То руководство, које је издало српски народ, не може се изговарати на начин, како је то Хрушчов радио на XX конгресу Комунистичке партије СССР, објашњавајући свој полтронски став према Стаљину. У паузи седнице Хрушчов је добио анонимно писмо једног делегата, који га пита зашто је Хрушчов ћутао и није се супротставио Стаљину? Хрушчов је то писмо прочитао на Конгресу и замолио аутора анонимног писма да устане и каже своје име. Нормално је да је аутор мудро ћутао. Тада је Хрушчов рекао: „Сада вам је јасно зашто смо и ми ћутали”. Кривица тадашњег српског руководства је много већа, с обзиром да су живели у другим условима, где је постојала могућност да кажу оно што мисле. Међутим, они су се ипак бојали за своје велике привилегије (висока плата, велики комфорни станови, лимужине, путовања у иностранство, а за неке и могућност да децу школују и запосле у иностранству, да добију разне поклоне, посебно ловачке трофеје, који су врло скупоцени, могућност да добију јефтино плац и др. за градњу викендица и сл.).

Потребно је утврдити ко су главни кривци за уставне промене које су довеле до Косова, разједињености земље, незапослености око милион људи, тешке стамбене кризе, великог девизног дуга од око 20 милијарди долара, који ће се сваке девете године дуплирати, ако се настави са оваквим начином враћања дуга (то је тврдња професора, доктора наука, која до данас није демантована). Ако би се израчунавала штета, морале би се употребити астрономске цифре.

Ја не знам ко су главни кривци, јер то ће историја, научним методама утврдити, али то треба учинити што пре, па знати са које стране ветар дува, с обзиром да предстоји доношење новог Устава СФРЈ.

Бивши српски политичар, у познатом писму, бранећи себе упире прст на бившег, сада покојног словеначког политичара и државника као главног кривца.

Сада су у току измене и допуне устава, које су симболичног, минималног карактера, неподобне да служе као основа за излазак из кризе.

Ако су неки републички функционери из других република били и против ових измена, посебно Устава СР Србије, могуће је замислити њихов отпор радикалним променама устава. Зато је грешка што није

сада искоришћена ова оптимално повољна атмосфера за радикалне уставне промене. Ипак не треба бити песимиста, јер ће овај случај са војвођанским руководством, које је срушено од стране народа, бити озбиљна опомена и политичарима из других региона наше земље, да се мора слушати воља и интерес грађана и радничке класе, а не себични интерес бирократије.

Узгред још неколико напомена у вези с уставним променама.

Назив „ужа Србија“ требало би убудуће да буде „Србија“.

Назив „ужа Србија“, односно „Србија ван САП“ треба убудуће изменити и употребљавати једноставан назив „Србија“.

Често пута се погрешно употребљава израз „иредента“, јер Косово и Метохија никада нису били у саставу Албаније, као државе. Иредента је тежња народа да се поновно врати својој матици, што овде није случај.

Такође, говори се да су покрајине конститутивни елемент федерације, а то је апсолутно нетачно, јер такав термин се не налази у уставу, па је то политички термин, а не уставни. Покрајине се налазе у саставу републике, а републике су конститутивни елемент федерације, без обзира што су покрајине скоро у целости изједначене са републикама (изузев грба, заставе, држављанства). У неким елементима покрајине имају и већа права од СР Србије (на пример, самостално доносе свој устав, а за Устав СР Србије, потребна је сагласност покрајина).

СР Србија, као најбитније, жели да буде изједначена са осталим републикама. Из неких република политичари кажу да је то немогуће, јер СР Србија има покрајине. Нико не тврди да се тражи апсолутно изједначавање. Не треба заборавити да су покрајине постојале и пре 1974. године! Треба се само вратити на стање из 1963. год. СР Србија не тражи ништа више, већ само једнакост у битним елементима државности, јер овако је ситуација, благо речено, апсурдна. Тога нигде нема у свету, нити у теорији уставног права.

UDK — 321.74(497.1)(091) + 342

*Милутин Новковић,
дипломирани правник из Београда*

ОДЛУКА АВНОЈ-а О ИЗГРАДЊИ ЈУГОСЛАВИЈЕ НА ФЕДЕРАТИВНОМ ПРИНЦИПУ И ПОЈАВА АУТОНОМНИХ ПОКРАЈИНА

У стручним и научним круговима је одавно позната Одлука о изградњи Југославије на федеративном принципу, донета на Другом заседању АВНОЈ-а, а од недавно је објављивањем у дневној штампи позната и широј јавности.

Као што се види, у овој Одлуци нема ни трага о било каквој аутономији у било ком делу Југославије. Позивање војвођанског руковод-

ства на Одлуку АВНОЈ-а срачуната је на обману радних људи и грађана Војводине и југословенске јавности. Штавише, стварање аутономних покрајина је у директној супротности са цитираном Одлуком АВНОЈ-а. Наиме, у њеној првој тачки не признаје се комадање Југославије извршено од стране окупатора. Доследно овом ставу, АВНОЈ доноси и Одлуку о неважности свих правних аката донетих од стране окупатора и његових помагача.

У конкретном случају Војводине, треба имати у виду чињеницу да је 25. новембра 1918. године, Велика скупштина Срба, Бугеваца и других Словена у Новом Саду одлучила да се Војводина присаједини Србији. Ту Одлуку нико и никада није довео у питање, осим окупатора који је Војводину силом отргао од Србије. Међутим, тај чин окупатора, Одлука о изградњи Југославије на федеративном принципу у својој првој тачки не признаје, што значи да је по овој Одлуци Војводина правно и даље остала као део јединствене територије Србије. Према томе, није се ни могла формирати аутономија на делу територије Србије отргнутом од стране окупатора. Зато је депласирана и Одлуци АВНОЈ-а супротна Одлука донета на крају рата о приступању Војводине Србији, али сада као Аутономна Покрајина. Ако је тачно, како тврде војвођански руководиоци, да је Војводина створила своју аутономију још у току рата, онда практично значи да је за формирање Аутономне Покрајине Војводине искоришћено цепање Србије извршено од стране окупатора, што је супротнo цитираној Одлуци АВНОЈ-а.

И док, вероватно у складу са поменутом Одлуком АВНОЈ-а, која не предвиђа нигде аутономне јединице, Далмација од статуса покрајине крајем рата добија статус области, да би ускоро постала део јединствене територије Народне Републике, односно Социјалистичке Републике Хрватске, дотле се у Србији формирају аутономне покрајине, које ће на рачун Социјалистичке Републике Србије освајати све нове и нове позиције, да би им Устав из 1974. године обезбедио статус државе, без обзира што формално носе назив покрајине.

„Аргумент” да је Војводина и у Аустро-Угарској имала аутономију, па је за њу аутономија постала традиција, је неодржив. Заборавља се да је и Србија половином прошлог века у оквиру Турске такође себи обезбедила аутономију. Али српски народ није стварао своје аутономије на левој и десној страни Саве и Дунава да би вечито био разједињен, већ да би се у тренутку нестанка граница турске и аустријске империје, које су га вековима раздвајале, ујединио. Тај тренутак је био крај 1918. године, после распада Аустро-Угарске, када се Војводина дефинитивно и за сва времена присајединила Србији.

С обзиром на напред изнете чињенице, предлог амандмана на Устав СР Србије је, мада представља корак напред у постизању равноправности СР Србије с другим републикама, испод нивоа историјских потреба српског народа у Социјалистичкој Републици Србији. Најновији догађаји у Војводини потврђују да је српском народу и осталим народима и народностима у њој аутономија наметнута споља, а не да је и израз њихових хтења и потреба. Зато у припреми новог устава, народу Војводине треба омогућити да се изјасни о поновном уједињењу са Србијом, ако најновији догађаји у овој покрајини под паролом „Једна држава, један устав, један закон”, не показују да се он већ дефинитивно изјаснио.

*др Обрен Станковић,
редовни професор Правног факултета у Београду*

УСТАВНА РЕФОРМА И ГРАЂАНСКО ЗАКОНОДАВСТВО

1. Према решењу које је усвојено у нашем првом Уставу од јануара 1946. године (једва нешто више од две године после Другог заседања АВНОЈ-а) законско уређење материје грађанског (приватног) права је у савезној надлежности, што је иначе случај са свим државама које имају федеративно уређење. Ово решење је задржано све до уставних амандмана од 1971, чија је садржина преузета Уставом од 1974. Чак је Уставним законом од 1953. и Уставом СФРЈ од 1963. федерална надлежност потенцирана, утолико што републике сада могу доносити допунске законе само у материји породичног а не и у осталим деловима грађанског права (како је то по Уставу ФНРЈ из 1946).

2. На бази овог уставног решења, после четврт века интензивног изграђивања новог и јединственог права у једној од најважнијих и најпространијих области друштвеног живота, наша земља је уочи уставних амандмана од 1971. (и Устава СФРЈ од 1974) била пред перспективом скорог доношења грађанског законика, првог у својој историји дугој пола века. У то време законски је уређена област породичног права (познатим законима из 1946. и 1947. године); такође (и то у потпуности) област наследног права, савезним Законом о наслеђивању од 1955; публикована је Скица за Законик о облигацијама и уговорима (1969), један полузванични пројект (аутора проф. М. Константиновића), чији су квалитети и степен довршености такви да у пракси добија фактички ауторитет закона, што ће (са извесним изменама и допунама) девет година касније и званично постати; у одмаклој фази је рад на изради нацрта дела законика о стварним правима, у оквиру рада Заједничке комисије свих већа Савезне скупштине за Цивилни кодекс, која је образована 1969. године са задатком да сачини нацрт Цивилног кодекса (Грађанског законика) на савезном нивоу. У јеку рада ове комисије (која је била сачинила и нацрт општег дела Законика) изгласан је 1971. амандман ХХХ на Устав СФРЈ, чија ће садржина касније ући у Устав СФРЈ од 1974, којим је питање законодавне надлежности у овој области решено из осnova друшчије.

3. За Федерацију је задржан само један део раније надлежности: облигационо право својим претежним делом и стварно право једним мањим делом (иако значајним), док је све остало прешло у надлежност социјалистичких република, а у СР Србији (по републичком уставу од 1974.) материја која више није у савезној надлежности (и у свим осталим републикама се уређује јединственим републичким законодавством) својим далеко највећим делом је у надлежности аутономних покрајина (и тзв. уже Србије), које пре амандмана од 1971. у овој области нису имале ни симболичну надлежност. За јединствено уређење по чл. 300. Устава СР Србије, у виду разних „основа“, „основних начела“, „основних односа“, резервисана је материја незначатна по обиму, о чему најбоље сведочи сама законодавна пракса: од 235 (две стотине тридесет пет) чланова републичког

Закона о наслеђивању само се 21 (двадесет један) примењује на целој територији Републике у смислу чл. 300. ст. 1. тачка 5. Устава СР Србије, што у процентима износи 8,9%; од 419 (четири стотине деветнаест) чланова републичког Закона о браку и породичним односима само 15 (петнаест), или 3,6%, а од 244 (две стотине четрдесет четири) члана нацрта републичког Закона о праву својине и другим стварним правима од 1981. („Скупштински преглед“, бр. 199, од 4. децембра 1981), према за сада постигнутом договору, 42 (четрдесет два) члана, или 17,2%. За јединствено уређење у СР Србији резервисана је, тако, материја коју (антиципирајући и област стварног права) уређује 78 (седамдесет осам) чланова или 8,68%. Наравно да су ово квантитативни, дакле груби показатељи, јер се ових осамдесетак чланова односи на најважнија питања (услед чега је њихов релативан значај већи), али зато у супротном смеру делује други чинилац: добар део ових одредаба, наиме, нема никакво самостално значење, било зато што се у њима понавља оно што је већ речено у Уставу СФРЈ (и републичком уставу), било зато што су у питању решења која у савременој правној цивилизацији којој припадамо имају универзално значење.

4. Овим је наш правни систем у области наследног, породичног и већим делом стварног права (као и општег дела грађанског права) системски разложен, тако да уместо шест предратних правних подручја (која су називана „правним федерализмом најгоре врсте“) постоји осам, од којих три у СР Србији, чије је законодавство дезинтегрисано и у хоризонталном смислу (јер су две покрајине и тзв. ужа Србија три различита подручја) и у вертикалном (јер на сваком од три њена подручја у неким питањима важи савезно законодавство, у другима јединствено републичко, а у трећима, посебно покрајинско односно „ужесрбијанско“). Чиниљено је све ово без стручне расправе (и без могућности да се она води), с паушалним позивањем на особености федералних јединица (које њиховим законодавством треба у пуној мери афирмисати), а створено стање означавањем је као наше „својеврсно богатство“ (при чему није примећено да се остале републике боре за законодавство какво има Србија, иако свако тежи ономе што сматра богатством, материјалним или нематеријалним; ако заиста сматра).

5. Уистину, овако партикуларизовано право какво је задесило Југославију а посебно Србију представља једно осиромашење, један друштвени и правни квалитет нижега ранга: у њему има више неусклађености, више правних празнина, више непотребних понављања; оно је мање прегледно, сналажење у њему отежано, тумачење сложеније; њиме се вређа правна једнакост грађана, једна од највећих тековина досадашњег друштвеног и правног развоја; оно је, најзад, инфериорно у својој хуманистичкој димензији: у нашој југословенској варијанти у којој је усвојено (разликовати се у свему у чему се не мора бити јединствен, уместо да је обрнуто) оно је ретроградно, јер води удаљавању једних од других, затварању, националној и локалној нарцисоидности и девалвирању универзалних вредности.

6. Решењем из Устава СФРЈ и Устава СР Србије од 1974. нашом грађанском праву дат је смер супротан правноцивилизацијским токовима читавог XIX и XX века. У овом периоду је, као што је познато (као

последица превазилажења разних партикуларизама, отварања, циркулације добара, људи и идеја, интеграционих процеса) дошло до снажне афирмације извесних универзалних вредности грађанског права, до унификација (пре свега на националном а у последње време и на међународном плану), до приближавања грађанскоправних система разних држава (пored свих разлика међу њима) и до бројних рецепција различитог обима, почев од појединих решења преко целих институција до читавих грана права. Ко ме није познат случај једне азијске и исламске Турске, која је 1926. године, без икакве националне сујете, као свој законик усвојила интегрални текст Швајцарског грађанског законика, или Немачке, у којој су људи од угледа и ауторитета предлагали да се такорећи тек донети Немачки грађански законик (који ће и сам стати у први ред творевине ове врсте) укине и замени тим истим Швајцарским грађанским законом, који је оцењен као бољи (а који је, уосталом, рађен под знатним утицајем управо Немачког грађанског законика). А по паду Наполеоновог Царства, у земљама које су стекле независност, Француски грађански законик остајао је на снази још много десетина година (до доношења националних законика): до 1900. године на левој обали Рајне, до 1907. године у швајцарским кантонима у којима је био на снази, а са извесним изменама и допунама (каких је било у самој Француској) и данас је на снази у Белгији и Луксембургу; престајући, како се то каже, да влада аргументом силе, настављао је да то чини силом аргумената, својом унутрашњом вредношћу и разложношћу усвојених решења. У самој Француској преживео је тако крупне институције које су могле настајати и силазити са историјске сцене у раздобљу од Првог Царства и Наполеона до Пете Републике и Митерана, и уз измене појединих чланова које су вршене и које се врше (чему се приступа брижљиво и од случаја до случаја) и данас тако добро служи Француској да није на помолу ни његова генерална ревизија а камоли укидање. А ми смо 1974. (1971.) системски ликвидирали оно што је до последњег тренутка стварано у континуитету од 1946. године образлажући то доследнијим остваривањем одлука Другог заседања АВНОЈ-а (што се чини и данас), па тако изгледа да само за нас важи неки чудан друштвени закон по коме смо нечему све ближи уколико се од њега више временски удаљавамо и садржински више разликујемо.

7. Промашеност уставног решења од 1974. и његову непримереност потребама земље показује и стање републичких (покрајинских) законодаваца ствараних после 1974, квалитет и обим разлика које постоје између њих. (а) *Што се природе (квалитета) разлика тиче*, само се за један њихов мањи број може рећи да су у корелацији са особеностима федералних јединица; у свом знатно претежном броју оне су резултат једног правног волунтаризма, јер се не може следити нека њихова логика, неки систем. У једном питању једно решење имају једне федералне јединице а друге друго (евентуално треће — треће), у другом питању комбинација федералних јединица је друга, у трећем трећа, иако су релевантни моменти за решење исти у целој земљи. Тако, активна тестаментална способност у СР Словенији стиче се са петнаест година, а у најјужнијој републици СР Македонији са шеснаест, па испада да се брже сазрева ако се иде према северу односно спорије према југу (али и ту „логику“ ремети јужна република СР Црна Гора, у којој не важи решење усвојено

у СР Македонији већ оно у СР Словенији). Или: најсевернија и најразвијенија република СР Словенија и најјужнија и неразвијена СР Македонија имају исто решење (са незнатним разликама) за деобу заједничке својине брачних другова (на равне делове), док друго решење (према радном доприносу) важи у свим осталим републикама. Пример трећи: у ужој Србији и на Косову се ограничена пословна способност стиче са четрнаест година, што укључује способност самосталног закључивања послова мањег значаја, а у осталим републикама (осим Словеније, која, олет, има треће решење) та способност самосталног предузимања послова мањег значаја уопште се не стиче пре пунолетства; па тако, малолетник са навршених петнаест година живота ако је запослен може самостално располагати својом зарадом, без обзира на вредност и сложеност посла, али ако није запослен, по закону је неспособан да самостално закључи и најмањи посао (ни да купи жвакаћу гуму или прими рођендански поклон), све до пунолетства, кад се преко ноћи преображава у потпуно пословно способног, кадрога за предузимање свих правних послова које правни поредак познаје. — (б) *Што се тиче обима разлика (њиховог квантитета), њих има више у породичном него у наследном праву, али и у једној и у другој грани права има много више фактичког јединства него разлика.* Породичноправни закон САП Косово је у ствари преузети (у нечему побољшан) текст Закона о браку и породичним односима Србије. Републички закони о наслеђивању представљају само нешто измењени и допуњени текст ранијег савезног Закона о наслеђивању од 1955. године, а једна наша република, која је својевремено врло много инсистирала на демонтирању савезних институција и законодавства (СР Хрватска) је тај текст без икаквих измена и допуна усвојила као свој републички закон (и тако је поступила само она). Слично се стање може очекивати и у оној материји стварног права која више није у надлежности Федерације: у СР Србији је пре седам година, на седницама сва три већа Скупштине СР Србије (13. јула 1981) усвојен нацрт Закона о праву својине и другим стварним правима, на који је у јавној дискусији стављено мало примедба, а који су друге две наше републике (СР Македонија и СР Црна Гора) са малобројним изменама, практично од речи до речи усвојиле као своје нацрте, наравно по сопственој иницијативи и вољи. Ову слику стања грађанског законодавства у нашој земљи треба употпунити подсећањем да је један додуше мањи али ипак значајан део стварног права уређен савезним законом јединствено за целу земљу, а савезним Законом о облигационим односима је јединствено уређен највећи део материје облигационог права. Све ово очигледно показује да основни фонд јединственог грађанског права (јединственог формалноправно и јединственог фактички) данас у нашој земљи постоји (упркос настојањима да се оно у претежном делу дезинтегрише) и да је Југославији потребан један грађански законик, у коме би, уосталом, било места за све релевантне разлике. Тиме би, ако се ствар посматра у сфери права, подједнако добили сви: биле би уважене разлике тамо где оне стварно постоје (у том погледу би била резервисана надлежност република, или би се предвидело да одредбе грађанског законика имају супсидијеран значај), а тамо где их у ствари нема имали бисмо јединствено право, без недостатка који прате партикуларно право, о чему је било речи.

Наравно да то није питање које се може уредити уставом СР Србије, али се овим уставом оно може решити за Републику Србију, и то онако како је поступљено у осталим републикама, а то значи предвидети да Република својим законодавством јединствено уређује све оне области грађанског права које нису у савезној надлежности (наследно право, породично право, највећи део стварног и мањи део облигационог права). Нацрт амандмана на Устав СР Србије проширује домен јединственог законодавства у СР Србији, и то је напредак у односу на постојеће крајње незадовољавајуће стање, али не иде до краја, јер у свим овим областима препушта један део материје покрајинама и ужој Србији, а то је оно што би требало исправити без одлагања.

UDK — 349.2+342.4+(497.11)

*др Боривоје Шундерић,
доцент Правног факултета у Београду*

ЗАКОНОДАВНА НАДЛЕЖНОСТ У СР СРБИЈИ У ОБЛАСТИ РАДНОГ ЗАКОНОДАВСТВА

У мојој дискусији учинићу један кратки осврт на уставне основе надлежности за доношење радног законодавства у СР Србији и указати на потребу његове унификације. Под термином „радно законодавство“ у овој прилици подразумевам позитивноправне прописе (законског карактера) којима се регулишу (уређују) права радних људи односно радника у области удруженог рада, запошљавања, заштите на раду, социјалног осигурања и здравствене заштите, као и друга права којима се обезбеђује њихова социјална сигурност и солидарност. Реч је, дакле, о законима којима се уређују права и обавезе на раду, из рада и по основу рада.

Надлежност за доношење радног законодавства у Југославији је подељена између, федерације, с једне, и република и покрајина, с друге стране, у областима уређења права радних људи у удруженом раду и права којима се обезбеђује њихова социјална сигурност и солидарност. У овим областима федерација уређује основна права радника, односно радних људи, и заштиту живота и здравља од заразних болести које угрожавају целу земљу (чл. 281. ст. 1. тач. 3. и 10. Устава СФРЈ). Према чл. 268 ст. 2. Устава СФРЈ, и покрајине, поред република које су ово право већ имале, могу у оквиру својих права и дужности, доносити законе у областима које су уређене савезним законом. Републике, а на територији СР Србије, дакле, и аутономне покрајине, својим законима ближе уређују остваривање и заштиту основних права у складу са савезним законом, уређују друга (остала) права и утврђују основе за њихово уређивање и остваривање у организацијама удруженог рада, другим самоуправним организацијама и заједницама. На основу реченог произлази да се на територији свих република, изузев Србије, примењују два радна законодавства и то савезно радно законодавство и јединствено републичко законодавство. За разлику од других република, на територији Ср-

бије, примењују се четири радна законодавства и то: законодавство федерације, законодавство покрајине Војводине; законодавство покрајине Косова и законодавство које се примењује на територији, тзв. уже Србије, тј. на територији ван територија покрајина. Према томе, за разлику од других република, Србија нема јединствено радно законодавство, него се на њеној територији, која је према чл. 3. Устава СР Србије јединствена, примењују три паралелна и релативно самостална законодавства. Уставни основи трипартитног радног законодавства на територији Србије утврђени су Уставом Југославије од 1974. год., а уставима Србије и покрајина изведени су до краја. Наиме, уставне реформе, које су започеле још од амандмана XVIII од 1968. године па преко амандмана од 1971. год. (амандман XX), окончане су доношењем Устава од 1974. год. тако што су покрајине добиле многобројне надлежности које су карактеристичне за федералну јединицу (државу), а не за политичко-територијалну јединицу (аутономију). Устав 1974. год. напушта схватање аутономије као најшире територијалне самоуправне заједнице и у њено биће уграђује многобројне елементе статуса федералне јединице. Из чл. 1, 2. и чл. 4. Устава СФРЈ произлази да су покрајине постале, како се то у теорији каже „конститутивни елемент федерације“, а истовремено су остале и саставни део Србије. Оне су у федерацији стекле статус равноправног партнера републикама. Како се овакав Уставом утврђен положај покрајина, за који се у теорији каже да је без преседана у упоредним уставним системима, одразио на положај Србије као федералне јединице, а посебно на њен правни систем? Најкраће речено, он је имао за последицу разбијање њене државности на три дела па самим тим и правног система.

Комадање радноправног система Србије на три дела доследно је спроведено уставима Србије и покрајина. Устав СР Србије у чл. 299. ст. 1. т. 2 прописује да Република, у складу са својим правима и дужностима, преко својих органа и организација уређује: права радних људи у удруженом раду; основна права радних људи у области социјалног осигурања и здравствене заштите и друга права радних људи у циљу обезбеђења њихове социјалне сигурности и солидарности, запошљавање радних људи и заштиту на раду. У овом члану није утврђено да ли се закони који уређују наведена права и које доноси скупштина републике примењују на целој територији републике или не. Имајући у виду да је територија републике јединствена и да законе доноси Скупштина Србије, као конституисана делегација од делегата изабраних са целокупне територије републике, могло би се на основу тумачења (језичког) закључити да они важе на целој територији Републике. Овакво тумачење чл. 299. било би исправно да није чл. 300. у коме су системом еnumerације утврђени односи који се уређују јединствено за целу територију Републике. На основу анализе његове садржине произлази да Република ова права не уређује јединствено за целу територију. Међутим, треба рећи да је у чл. 301. дата могућност да се на основу договора и ови односи јединствено уреде за целу територију Републике. Да видимо сада како устави покрајина утврђују надлежност за доношење ове врсте законодавства. У чл. 292. Устава Војводине утврђена су права и дужности ове Покрајине у области радног законодавства, па је прописано (алинеја шест (6), да радни људи и грађани, народи и народности у Покрајини уређују: систем здравствене заштите, социјалног осигурања и начела за организовање

здравствене службе, социјалну заштиту и друго. У Уставу Косова у чл. 283. ст. 1. тач. 3. је прописано да Покрајина у оквиру својих права и дужности преко покрајинских органа и организација уређује: права радних људи у удруженом раду; основна права радних људи у области социјалног осигурања и здравствене заштите; и друга права радних људи у циљу обезбеђења њихове социјалне сигурности и солидарности; запошљавање радних људи и заштиту на раду. Одмах се може запазити да су одредбе Устава Косова и Устава Србије, у погледу надлежности за доношење радног законодавства, потпуно идентичне, док Устав Војводине не предвиђа право и дужност ове Покрајине да уређује права радних људи у удруженом раду, запошљавање радних људи и заштиту на раду. У вези са овим се може поставити питање, на ком правном основу се заснива надлежност Скупштине Војводине за доношење закона у области запошљавања и заштите на раду, док, кад је у питању надлежност за доношење закона о радним односима, она се може извести, као што је већ речено, из чл. 268. ст. 2. Устава Југославије. Но, разуме се, могуће је израз из чл. 281. Устава СФРЈ „уређује права радника у удруженом раду“ тумачити и тако да он подразумева регулисање и радних односа и заштите на раду, али не и запошљавање радних људи. Међутим, овоме треба додати да федерација нема надлежности да уређује заштиту на раду, па сходно томе, није ни донела закон о заштити на раду. Без обзира на могућа тумачења на основу којих би се могле извести надлежности за доношење и ова три закона, остаје и даље отворено питање: зашто уставотворац Војводине није као право и дужност Покрајине предвидео да доноси и ова три закона, као и питање непосредне надлежности за доношење закона из области запошљавања и заштите на раду? На основу анализе одредаба устава Србије, Војводине и Косова, као и поменутих одредаба Устава Југославије о надлежности за доношење прописа који чине садржину радног законодавства на територији СР Србије, недвосмислено произлази да је надлежност Скупштине Србије да доноси ове законе ограничена на територију која остаје изван територија покрајина. Према томе, на територији Србије за сваку област, уместо једног, доноси се по три закона. Тако у Србији постоје три закона о: радним односима, заштити на раду, запошљавању, инспекцији рада, здравственој заштити, пензијском и инвалидском осигурању, личном раду, судовима удруженог рада и др. И да не набрајам остале законе, већ да истакнем да су за регулисање сваке од наведених области на територији Србије, у односу на остале републике, донета по два закона више.

Није потребно уложити неки посебан напор па да се на основу анализе ових закона утврди да су они по структури и концепцији идентични, а са становишта правно-техничке обраде, као и у погледу језичких формулација скоро у потпуности, а неки су и у потпуности исти. Тако, ако примера ради, упоредимо законе о радним односима и законе о заштити на раду, уочићемо потпуну истоветност текстова као да су две комисије свој текст преписале од треће комисије. Разлике у садржини и концепцији закона није ни могуће направити, јер се њима уређују по свом и карактеру и садржини потпуно истоветни друштвени односи. Разлике између ових закона постоје са формално-правног становишта, тј. са становишта надлежности органа који их доносе. Радно законодавство које се примењује на територији Србије ван територија покрајина до-

носи Скупштина СР Србије у чијим већима су изабрани и делегати са територија покрајина (дакле са целе територије републике), док исте законе за територију покрајина доносе скупштине покрајина у чијем саставу се не налазе делегати изабрани са територије тзв. уже Србије. Овде су радни људи и грађани са територије уже Србије доведени у неравноправан положај у односу на радне људе и грађане који живе и раде на територијама покрајина. Значи, у овој области законодавства између тродржавља у Србији не постоји једнакост, јер уже Србија није равноправна са покрајинама, које се према њој појављују као нека врста тјтора. Очигледно је да је део Србије који се назива уже Србија, а који није уставноправно конституисан, у неравноправном положају у односу на остала два дела који су уставноправно конституисани као покрајине са скоро максималним елементима државности.

Међутим, за област радног законодавства слободно се може рећи да су покрајине своју државност оствариле до максимума. Амандманима на Устав Србије не предлажу се никакве измене, изузев што се у Амандману XXX тач. 7 предлаже да Република јединствено за целу територију уређује: „заштиту живота и здравља људи од заразних болести чије је спречавање и сузбијање од интереса за целу Републику”.

Сада се нужно намеће питање шта је то што условљава и оправдава постојање три паралелна радна законодавства у Србији? Да ли су у питању разлози који су у функцији друштвено-економског и самоуправног развоја аутономних јединица или су у питању неки други разлози? Ако анализирамо развој друштвено-економских и самоуправних односа у покрајинама, а у том контексту положај, место и улогу радних људи у друштвено-економском и политичком систему, онда долазимо до резултата на основу којих са великим степеном вероватноће можемо тврдити да прва група разлога отпада. Разбијањем јединственог привредног система Југославије на тзв. републичко-покрајинске економије и њихово затварање у сопствене границе, имало је за последицу цепање правног система Југославије. На бази републичко-покрајинских економија, чији су творци биле републичке и покрајинске бирократије или како неки кажу политократије, дошло је до нарастања полицентричног етатизма што је имало за резултат коначно остваривање тежње покрајинских бирократија да у своје руке приграбе што више компетенција држава. Радно законодавство је само један део тог процеса конституисања покрајинске државности и настојања бирократија да се у свим областима вршења власти и самоуправљања ослободе републичких ингеренција на својој територији. Интереси радних људи и осталих делова радничке класе, као и неумитни захтеви примене техничких и технолошких достигнућа у модернизацији својих привреда, били су потиснути на маргине друштвених збивања. Интереси радничке класе Србије су вештачки испарцелисани и потиснути у позадину, а насупрот томе интереси бирократије стављени су у први план. Тако се у једној социјалистичкој земљи догодило да је радно законодавство, које је увек било у функцији заштите интереса радничке класе, стављено у функцију јачања покрајинских државности и умножавања бирократско-чиновничког апарата. Оно је, дакле, окренуто против интереса радничке класе, јер интерес радничке класе Србије не може никако бити у томе, да уместо једне државе, једног чиновничког

апарата издржава три државе, а самим тим и три чиновничка апарата. По мом мишљењу, покрајине треба да доносе законе само у областима у којима је неопходно да изразе своје особености (историјске, економско-културне, етничке, националне и друге) због којих су и основане. Међутим, особености због којих су оне основане не могу утицати на остваривање права на рад, право из рада и по основу рада. Устав СФРЈ у чл. 154. утврђује да су грађани једнаки у правима и дужностима, без обзира на националност, расу, веру, пол, образовање или друштвени положај. Извор свих вредности у друштву је рад, јер рад и резултати рада одређују материјални и друштвени положај човека, на основу једнаких права и одговорности (чл. 11. Устава СФРЈ). Рад је једини основ присвајања производа друштвеног рада и управљања друштвеним средствима (Одељак III основних начела Устава СФРЈ). Мислим да је сасвим јасно да је реч о правима која произлазе из рада и која су мера рада, узајамности и солидарности радних људи и грађана, а не националног, културног, етничког, географског и историјског обележја покрајина. Ове особености покрајина не утичу, нити пак, треба да утичу на остваривање да их тако назовем животних права грађана, као што су право на рад и по основу рада, право на здравље и право на економску, социјалну и личну сигурност. Очигледно је да здравље радних људи и грађана не може бити ни са појединачног нити, пак, са друштвеног становишта значајније и у природи другачије на територији Војводине од здравља радних људи на територији Косова или уже Србије, нити, пак, може заштита на раду имати неке друге функције и већи значај на територији Косова него на територији уже Србије или Војводине. У пракси су већ уочени одређени проблеми у остваривању неких права, а нарочито право на здравствену заштиту и то у случајевима кад ово право остварују грађани који имају пребивалиште на територијама покрајина, а запослени су на територији уже Србије или обрнуто. Сигурно је да нису без разлога грађани у Војводини у дискусији о уставним променама истицали захтев да се здравствена заштита регулише јединствено за целу територију Републике. Примера ради, да поменем још једно право, тј. право на породично одсуство. Тако ако жена која има пребивалиште у Ковину или Панчеву, а запослена је у Смедереву или Београду, она ће у случају трудноће и порођаја остварити право на породично одсуство према закону који важи на територији уже Србије у трајању од 270 дана. Међутим, ако је жена из Смедерева или Београда запослена у Ковину или Панчеву у случају трудноће и порођаја оствариће право на породично одсуство према закону Војводине у трајању од годину дана. Нема никаквих разлога женама, које станују само на неколико километара удаљености, давати различити обим права кад је стање наталитета подједнако критично на обе територије. По мом мишљењу, не постоје никакве особености у области рада и радних односа на територијама покрајина које би било неопходно изразити посебним радним законодавством покрајина. Према томе, радно законодавство на целој територији Србије треба да буде јединствено и да га доноси Скупштина Србије као орган друштвеног самоуправљања и највиши орган власти Републике као државне заједнице. Међутим, ово нимало не сме да дира у тзв. сферу аутономног радног права, које чине разне врсте самоуправних и општинских аката и колективни уговори. Овим актима треба изразити многобројне

особености које постоје у регулисању појединих друштвено-економских и других самоуправних односа у организацијама удруженог рада, другим самоуправним организацијама и заједницама (радне заједнице, самоуправне интересне заједнице и друго). Овде треба тражити и изналазити могућности за остваривање самоуправних права и интереса радних људи, а не оно што је предмет — самоуправљање — стављати у надлежност државе. Међутим, кад је у питању надлежност покрајина, да доносе подзаконске акте и у њу не треба дирати, јер доношењем ових аката могу се, а понекад је то и неопходно, изразити извесне особености које постоје и које су условљене посебном технологијом и организацијом процеса рада (Правилник о заштити на раду у рудницима и др.).

И на крају, да истакнем, да једна од битних претпоставки за спровођење привредне реформе, која се најављује, јесте јединствено радно законодавство у Југославији, а не само у републици.

Не смео заборавити да је Економска заједница која обједињује суверене и економски развијене државе Западне Европе, унифицирала прописе из радних односа. Није без разлога то учињено. Ово посебно ако се зна да радно право има, поред социјалног и политичког, првенствено економски значај и да је у функцији обезбеђења економског развоја, а првенствено продуктивности рада. Оно регулише ангажовање и искоришћавање радне снаге; њену квалификациону структуру; образовање и усавршавање; количину радног времена; заштиту на раду, одморе и расподелу плата и др. Својом регулативном функцијом радно право утиче на мотивисаност за рад, а на тај начин и на висину дохотка и тако остварује функцију обезбеђења економске, социјалне и личне сигурности радника на раду и ван рада. Посебно, дакле, утиче на животни стандард радника, а утврђујући висину плата утиче на куповну моћ од које у великој мери зависи привредни развој. И на крају бих завршио мишљу да што се пре ослободимо заблуде да се социјалистичко друштво може развити гомилањем папирнатих норми, то ћемо пре до таквог друштва доћи.

UDK — 342.7(497.11)

*др Момир Милојевић,
санредни професор Правног факултета у Београду*

СЛУЖБЕНА УПОТРЕБА ЈЕЗИКА У СРБИЈИ

Амандман XXIV на Устав Србије уређује питање службене употребе језика у Србији. У складу с чланом 246. савезног Устава, прави се разлика између службене употребе језика народа и службене употребе језика народности.

І. СЛУЖБЕНА УПОТРЕБА ЈЕЗИКА НАРОДА

Питање службене употребе језика народа изгледа једноставније па му се поклања мање пажње. Став 1. каже: „У Социјалистичкој Републици

Србији у службеној је употреби српскохрватски језик". Тиме треба да се члан 146. Устава Србије усклади са чланом 246. савезног Устава. Све изгледа јасно, иако сваки део предложене реченице изазива недоумице које не произлазе само из недостатака предложеног амандмана.

1. Прва недоумица се тиче појма *службене употребе*. Шта значи да је језик „у службеној употреби”? О томе нема јасних прописа ни у савезном Уставу ни у уставима република. Јасно је да се не прихвата појам „службеног језика” који је одомаћен у међународним организацијама у којима се разликују радни и службени језици. Радни језици се употребљавају у поступку за доношење одлука а на службеним језицима се објављују одлуке и документи. Радни и службени језици се најчешће поклапају али због рационализације је број радних језика мањи од броја службених језика иако може бити и обрнуто. То у вишенационалним државама није могуће, без обзира што се језичка и национална обележја не поклапају. Проглашавање неког језика за „службени” језик значило би као да је постао „државни”. Зато се код нас не говори о службеним језицима а члан 246. савезног Устава истиче равноправност језика народа „у службеној употреби”. Шта значи службена употреба донекле указују чланови 171, ст. 1. и 269. савезног Устава. У члану 171 ст. 1. говори се о употреби језика „у поступку пред државним органима и организацијама које врше јавна овлашћења”, а у члану 269. о доношењу и објављивању закона и других општих аката и прописа. Више јасноће не уносе ни устави република. Устав Србије говори о члановима 146, ст. 2, 4. и 240. као и члан 171, ст. 1. савезног устава (1). Устав Хрватске (чл. 138, ст. 1) говори о „јавној употреби” језика, док се у Уставу Македоније говори о употреби језика у раду државних органа, органа управљања организација и заједница које обављају послове од јавног интереса (чл. 173, ст. 1), а у Уставу Словеније о употреби језика у државним и другим органима, самоуправним организацијама и заједницама, па чак и од стране појединаца „који обављају друштвену службу” (чл. 212, ст. 2). У последња два случаја није јасно да ли је реч о службеној или јавној употреби. Иако помињање органа, организација и заједница више указује на службену употребу, веома широке формуле могу навести и на закључак да се мисли на јавну употребу језика. Устави Србије (чл. 233), Хрватске (чл. 292—293) и Црне Горе (чл. 197) говоре и о објављивању одлука, али не кажу да то представља службену употребу, као ни члан 269. савезног Устава. Несумњиво је да то представља службену употребу. У том погледу Устав Црне Горе је најобухватнији, јер под службеном употребом подразумева и вођење администрације и истицање назива органа и организација (чл. 177). Питање стога остаје отворено. Нема сумње да се појам службене употребе мора схватити шире. Наведени примери показују да се појам службене употребе мора одредити помоћу два мерила: а) органа пред којим се језик употребљава и б) садржине саме употребе језика.

а) Неспорно је да је службена употреба језика пред државним (законодавним, управним и судским) и самоуправним органима (укључу-

(1) Чл. 173, ст. 1. и чл. 174, 177. Устава Црне Горе. Слично и чл. 138, ст. 3. Устава Хрватске, иако у ставу 1. тог члана говори о „јавној употреби”, што је далеко шире од „службене употребе”.

јући самоуправне судове и правобранилаштво самоуправљања) и заједницама или установама које врше јавна овлашћења или обављају делатност од посебног друштвеног интереса (2).

б) Службена употреба језика у раду наведених органа, организација, заједница или установа подразумева вођење писменог и усменог поступка, доношење и објављивање општих и појединачних аката. То такође подразумева припремање материјала за рад и одлучивање, вођење евиденције и документације и канцеларијско пословање. Осим тога, службена је употреба издавање јавних исправа и образаца, израда печата, штамбиља и жигова. Најзад, то је исписивање јавних натписа на путевима и у насељеним местима. У том се не сме претеривати да све не би постало службена употреба. У том би се случају дошло до онога што се жели избећи: опште обавезности једног језика како за обраћање властима тако и за изучавање.

Ни по једном од ових мерила није службена употреба језика у организацијама или установама у привреди, образовању, култури, спорту и другим областима људског деловања у којима употреба више језика значи узајамно културно обогаћивање. Не треба истицати да се и у службеном општењу типичних државних органа употребљавају и страни језици (нпр. у општењу са страним физичким или правним лицима). То исто важи и за разне самоуправне установе, укључујући Правни факултет у Београду. На њему не само да страни професори држе предавања на страним језицима (не увек обавезно с преводом), него су прихватили магистарски и докторски радови који нису били на српскохрватском а на њиховој одбрани се допуштала употреба других језика. Таква пракса није супротна прописима о службеној употреби језика. Зато би став 1. амандмана XXIV требало ближе одредити у том смислу.

2. У вези с тим је недоумица шта значи: „У Социјалистичкој Републици Србији...“? Без ближег објашњења то значи на територији Србије. Употреба службеног језика се везује за рад републичких, покрајинских и општинских органа, организација и установа као и за послове који су наведени, а не за сваку употребу. Није у питању само општење наведених органа и установа са странцима, већ рад осталих организација и установа који нема службени карактер. Да се и не говори о раду органа на који се не могу односити републички прописи. Реч је о раду не само страних представништава него и југословенских савезних органа. Сви они делују на целој територији Југославије а нарочито у Београду као њеном главном граду. Отуда помињање Србије или њене територије у амандману XXIV није најсрећније, без обзира на јасну жељу. Чини се да би став 1. амандмана XXIV требало да почиње речима: „У републичким, покрајинским, градским и општинским органима и организацијама, заједницама и установама које врше јавна овлашћења у СР Србији у службеној употреби...“. На тај начин би био јасно одређен домашај овог прописа. То би се могло и подразумевати (јер се републичким прописима не може уређивати рад ни савезних органа а још мање страних представништава) да нема захтева да се (на пример, у Словенији) упо-

(2) Према томе не би била службена употреба језика у организацијама и установама у привреди и друштвеним делатностима у најширем смислу (нпр. у здравственим и печјим установама, образовању, науци, култури, информисању и сл.).

требава само један језик без икакве оgrade. Зато се мора нагласити и оно што би у нормалним приликама било сувишно.

3. Амандман XXIV, ст. 1. прописује да је у „службеној употреби српскохрватски језик“. То је сврха целог амандмана. Питање је да ли се тиме члан 146. Устава Србије усклађује са чланом 246. савезног Устава, који каже да су у службеној употреби језици народа Југославије. Савезни Устав не може да каже другачије, пошто је реч о држави у којој живи више народа са различитим језицима. Начелно је питање да ли се у једној републици може одредити да је у службеној употреби само један језик народа. Ту не може да помогне несрећни члан 269. савезног устава, који оставља републикама да одреде језике у службеној употреби јер се односи само на доношење и објављивање прописа, а не садржи опште овлашћење република да одређују језике у службеној употреби. Ако би се одредба члана 246, ст. 1. савезног Устава о службеној употреби језика народа схватила тако да свака република одређује који је то језик, онда би се келзеновском логиком могло закључити да би свака могла да одреди други језик. Тако су учиниле све републике сем Србије. Амандманом XXIV то ће учинити и она. Тако ће практично српскохрватски (у разним варијантама) бити у службеној употреби у четири републике, а словеначки и македонски језик у по једној републици. Да ли је тиме негирана одредба члана 246, ст. 1. која проглашава равноправност у службеној употреби језика народа? Равноправност језика у службеној употреби није изричито поменута али помињање језика без ограничења или изузетака наводи на закључак да се она подразумева, нарочито ако се има у виду претходна реченица која је начелне природе а не односи се на посебне случајеве. У том случају пракса република значи одбацавање начела равноправне службене употребе језика народа или је своди само на употребу у савезним органима (па се и то жели укинути позивањем на републички устав). То значи да начело равноправности језика важан њихове службене употребе. Јасно је да се због рационалности мора сужавати број језика у службеној употреби (која се због тога не сме прешироко схватити). Природно је да се употребљава језик најбројнијег народа у једној друштвено-политичкој заједници па то изгледа сувишно и прописивати. Прописивање је потребно да се не би отишло у другу крајност која искључује службену употребу језика другог народа, поготово ако се републике проглашавају за државе не само једног народа већ и „делова других народа... који у њој живе“ (чл. 1, ст. 2. Устава Србије). Стога је начелно боље да се прогласи да су у службеној употреби језици народа и њихова писма. Тиме би у Србији био прихваћен нешто побољшан члан 246, ст. 1. савезног Устава, а истовремено би на целој територији Србије била обезбеђена службена употреба српскохрватског језика и, што је још важније, равноправна употреба оба писма или, тачније, ћирилице која се одавно неоправдано потискује.

Све то под претпоставком да је уопште потребно да републике доносе прописе о службеној употреби када је то речено у члану 246, ст. 1. савезног Устава (3). Ако то ипак треба поновити републичким уставима, онда мора бити у сагласности са чланом 246, ст. 1. савезног Устава. Аман-

(3) Тиме се не дира у право и дужност република да уреде питања из члана 246, ст. 2. савезног Устава.

дман XXIV, ст. 1. треба да удовољи том захтеву. Чини се да би једна прецизна одредба била сасвим довољна. Стога изгледа сувишно да амандман XXX, ст. 1, т. 1. предвиђа да република уређује „службену употребу српскохрватског језика“. Зар она није уређена постојећим прописима којима се додаје амандман XXIV? Нема сумње да члан 300. Устава Србије треба допунити питањима која се морају јединствено уређивати законом и другим актом (на пример, службена употреба језика на подручјима на којима живе народности, а не „остваривање равноправности“!), али га не треба оптерећивати питањима која се уређују или су уређена самим уставом.

II. СЛУЖБЕНА УПОТРЕБА ЈЕЗИКА НАРОДНОСТИ

Републичким уставима и законима треба посебно уредити појединости службене употребе језика народности. У ствари, то је једино питање које се стварно поставља, било да је потребно обезбедити употребу језика народности било да се спречи да она потисне употребу језика народа. По свом значају, то је општејугословенско питање, па му зато пажњу поклања и савезни Устав. У члану 246, ст. 1. каже се да су језици народности у службеној употреби „у складу са овим уставом и савезним законом“.

Сам савезни Устав једва да наводи случајеве службене употребе језика народности. Наведена одредба члана 246. може се односити само на чланове 171, ст. 1 (иако се не говори о службеној употреби, већ о употреби језика у остваривању права и дужности и у поступку пред државним органима и организацијама које врше јавна овлашћења), 269, ст. 2 (објављивање закона, прописа и општих аката на албанском и мађарском језику) и 271, ст. 4 (равноправна употреба језика народа и народности у међународном општењу). Остала питања која се тичу службене употребе језика народности треба да буду уређена савезним законом који још није донет иако је од усвајања савезног Устава прошло више од 14 година.

Из стилизације члана 246, ст. 1. савезног Устава произлази да се сва питања службене употребе језика народности која нису уређена Уставом уређују савезним законом. Међутим, забуну уноси став 2. члана 246. савезног Устава по коме „законом и статутом друштвено-политичке заједнице и самоуправним актима организација удруженог рада и других самоуправних организација и заједница обезбеђује се остваривање равноправности језика и писма народа и народности у службеној употреби на подручјима на којима живе поједине народности и утврђују се начин и услови примењивања ове равноправности“. Изгледа да нека општа питања треба уредити савезним законом (по члану 246, ст. 1), а појединости из тог закона разрадити републичким и покрајинским законима, статутима општина и самоуправним општим актима (чл. 246, ст. 2).

У складу с тим су и ставови 2. и 3. амандмана XXIV. По ставу 2. службена употреба језика народности се уређује уставом и законом. Имају се у виду подручја тзв. уже Србије на којима живе народности

док се став 3. односи на покрајине. Ова питања би начелно требало уредити савезним законом, а републичким евентуалне појединости или особености. У том смислу би ставове 2. и 3. требало спојити, јер је потребно једнако уредити службену употребу језика народности која, на подручјима настањеним народностима, може бити само заједно с језиком народа како је то означено у ставу 1. како члана 246. савезног Устава тако и амандмана XXIV на Устав Србије. Овај се закључак намеће утолико пре што амандман XXX предвиђа да Република уређује то питање „јединствено ... преко републичких органа”. Тиме се допуњује члан 300. и замењују одговарајуће одредбе члана 240. Устава Србије.

Имајући то у виду, с највећом зебњом се чита став 4. амандмана XXIV. Опасност од службене употребе само једног језика је очигледна на подручјима на којима је потребно или обавезно познавање језика „друштвене средине”. Није тешко схватити опасност од притисака на учеснике у поступку да пристану на употребу једног језика. Зато став 4. може да значи негацију свих претходних ставова амандмана XXIV, ма колико његов домаћај био ограничен на поступак пред државним органима а не односи се на све видове службене употребе језика.

Нема сумње да треба омогућити службену употребу језика народности када је то оправдано, тј. када то захтева функционисање правног поретка (на пример, за издавање и објављивање аката) или једноставно лакше комуницирање (у поступку пред државним органима, јавни натписи, саобраћајни знаци). Као што је поменуто, службена употреба језика народности може бити само равноправна са службеном употребом језика народа, а никако је не може замењивати. Сваком грађанину се мора омогућити да на најлакши начин остварује своја права и штити своје интересе засноване на праву. Та једнака правна заштита је израз њихове равноправности не само као појединаца већ и као припадника народа и народности. Равноправна службена употреба језика народа и народности је такође један од израза те равноправности. Промене Устава Србије треба да омогуће да се сви грађани осећају стварно равноправним.

UDK — 342

др Милан Петровић,
ванредни професор Правног факултета у Нишу

ПОЈАМ И ПРАВНЕ ГРАНИЦЕ ТЕРИТОРИЈАЛНЕ АУТОНОМИЈЕ

Уопште узев, у језику правних и политичких наука није учвршћено значење израза територијална аутономија. Тако, по једнима, аутономија се сматра оним обележјем које карактерише државну власт, било уопште, било државну власт државе чланице савезне државе (саставне државе, федералне јединице) (1). По другима, аутономија, посебно тери-

(1) B.: G. Jellinek: *Allgemeine Staatslehre*, 3. Aufl. von W. Jellinek, 1914. 493. Carré de Malberg: *Contribution à la Théorie générale de l'Etat*, I, 1920, 169. и др., 174. и др.

торијална, означава сваку самосталност било којих територијално-политичких заједница (2).

Нас овде занима једна трећа могућност, а то је да ли постоји такав облик територијалне аутономије који би се разликовао како од аутономије (савремене) државе тако и од аутономије својствене видовима територијалне самоуправе. Утврђивање појма такве територијалне аутономије, територијалне аутономије у „ужем смислу“ речи, имало би значајну практичну вредност. У уставним системима социјалистичке Југославије и СССР-а успостављена је управо таква територијална аутономија, чији се правни положај разликује како од правног положаја федералне јединице тако и од правног положаја ујих самоуправних подручја. Реч је о социјалистичкој аутономној покрајини (краће: аутономна покрајина) у СФРЈ и о аутономној совјетској социјалистичкој републици (краће: аутономна република) у СССР-у. Такође, у неким представничким демократијама, у првом реду у Италији и Шпанији, појављују се територије сличног правног положаја, зване региони, односно аутономне заједнице. Али и у прошлости, и то посебно управо на југословенском и балканском простору, бивало је сличних међутипова. Србија, Румунија (Молдавија и Влашка) и Бугарска су биле, на путу стицања потпуне независности, кнежевине у саставу Турског Царства. Хрватска је, након хрватско-угарске нагодбе од 1868. па до 1918. године, уживала, унутар Угарске, одребену законодавну и управну и потпуну судску самосталност. Босна и Херцеговина, након што ју је Аустро-Угарска била анектирала 1908. године, добила је вољом цара и краља сопствени земаљски сабор, који је могао да легиферира у неким питањима и утврђује земаљски буџет. И напokon, у Краљевини Југославији је, 1939. године, краљевском уредбом била основана Бановина Хрватска, која је имала мању самосталност него Хрватска у Аустро-Угарској, али зато знатно већу и територију и могућност да преко својих представника у коалиционој влади утиче на судбину државе у целини.

Развијању засебне теорије територијалне аутономије велики прилог, мада у сасвим кратким назнакама, дао је Лењин у време пре октобарске револуције. Аустројски и руски социјал-демократи су крајем прошлог и почетком овог века покушавали да нађу уставноправни кључ за решење националног питања у својим државама, и тај су кључ открили управо у територијалној аутономији као међутипу на средокраћи између државе и комуналне самоуправе. Значајан је, с тим у вези, § 3. Програма аустројске социјал-демократије, примљеног у Брну 1899: „Самоуправне области једне те исте нације образују заједно национално јединствени савез, који своје националне послове решава потпуно аутономно.” Размишљајући над том одредбом, коју је уз извесна ограничења сматрао применљивом и на руске прилике, („Аутономија је *наш* план устројства демократске државе”) (3) Лењин је у једном писму из 1913. године нај-

(2) Friedrich: *Man and His Government*, 1963, 542, 595 ил., 666 ил., приписује аутономију „локалним заједницама” уопште: „селима, варошима, градовима, државама, кантонима, земљама (Länder), покрајинама и сличним подразделима” (666). То схватање потиче заправо од оних писаца који сматрају да не постоји суштинска разлика између државе и комуналне самоуправе, као што су, у првом реду, Н. Preuss (*Die Entwicklung der kommunalen Selbstverwaltung in Deutschland, Handbuch der Politik*, I, 1920, 268) и Н. J. Laski (*A Grammar of Politics*, 4th Ed., 1938, 60, 306, 308, 420).

(3) Ленин: *Полное собрание сочинений*, 5. изд., 48, 1982, 235.

пре истакао да територијална аутономија и територијална самоуправа нису исто. Друго, да је територијална аутономија саставни део унитаристичког, штавише централистичког државног уређења, изравно супротног федерацији. Најзад, границе аутономије треба да опредељује централни парламент (4).

Покушајмо да домислимо и спојимо ова виђења.

Као прво, несумњиво је да Лењин под аутономијом подразумева оно што та реч изворно значи, а наиме самосталност у доношењу закона (грчки аутос — сам и номос — закон).

Од територијалне самоуправе територијална аутономија се, сагласно томе, разликује по природи своје самосталности. Територијална самоуправа, коју најпотпуније оличава европска општина, подразумева, као што јој већ назив каже, управну самосталност. То значи да њени органи могу независно од органа централне власти доносити правне акте управе сваке врсте из своје надлежности, дакле не само појединачне управне акте, него и нормативне управне акте, уредбе у правнотеоријском смислу. Тај положај има и територијална аутономија. Но, она га и надмашује јер њени органи могу доносити и законе у правнотеоријском смислу, и не само уредбе. Уредба, „најважнији управни акт“ (5), представља ипак само разраду закона, његово конкретизовање и прецизирање, док је овај последњи, акт изворне власти, акт који „*ex nihilo*“ ствара правне ситуације. Разуме се, у стварности могу и одређени носиоци територијалне самоуправе бити овлашћени да доносе онакве законе. Тиме, међутим, се ниуколико не мењају правнотеоријске разлике које смо установили, па је у таквим случајевима теоријски исправно говорити о територијалној самоуправи с елементима аутономије. Али, и територијалној самоуправи и територијалној аутономији заједничко је то, да и једна и друга стоје у односу подређености према државној власти, која им одређује и природу и границе. Држава територијалну аутономију може, по правилу, преобразити, проширити, сузити или сасвим укинути исто онако као што ју је успоставила. Додуше, постоје примери да је држава лишена правне могућности сужавања надлежности територијалне аутономије, посебно њеног укидања без њене сагласности. Та привилегија, напомнимо, данас се само изузетно јавља у корист чисто самоуправних територија. Али, чак и ако аутономној територији припада таква повластица, природно је да и држава онда располаже довољним правним средствима да аутономију држи потчињеном себи, рецимо, путем могућности контроле уставности аутономних закона и уредби, законитости аутономних нормативних, судских и појединачних управних аката, путем могућности сузбијања противдржавних радњи на територији аутономије и сл. Ипак, може се десити да држава буде лишена правне могућности да непосредно делује, појединачним правним актима и материјалним радњама, на лица која се налазе на територији аутономије; у том случају и аутономија је (несуверена) држава, појава некад честа и нормална а данас изузетна, правно абнормална и политички дезинтергративна; њој ћемо доцније посветити већу пажњу.

(4) *Тамо*, 234.

(5) В.: Merkel: *Allgemeines Verwaltungsrecht*, 1927, 179.

Теоријску разлику између аутономне територије и федералне јединице (саставне државе) знатно је теже утврдити. Штавише, колико нам је познато, не постоји ниједан сасвим задовољавајући одговор на то питање. Један, више „површински“ извор тешкоће налажења исправног одговора је пре свега тај, што и једна и друга имају законодавну власт у раније описаном смислу. Обим те власти не може бити критеријум њиховог разликовања: по правилу, федералне јединице имају већу аутономију од аутономних територија, али понекад је и обрнут случај. Опет, својствено је савезним државама да њихово представничко тело има и један дом у коме су заступљене федералне јединице, док у држави са територијалним аутономијама такав дом редовно не постоји. Али, то није суштинска разлика, будући да постоје и државе са таквим централним парламентом где су заступљене и аутономије као такве, рецимо СФРЈ, СССР, Италија и Шпанија, и будући да је у одређеном броју савезних држава дом представничког тела у коме су заступљене федералне јединице заснован на њиховом размерном представљању, што умањује значај тог дома као представништва федералних јединица (6). Друга тешкоћа, и битнија, лежи у томе што још увек није довољно појашњена суштина савезне државе. Тако, за правно-догматско гледиште, савезне државе, федерације, јесу и оне државе које за правнотеоријско и политиколошко гледиште представљају тек унитарне државе са елементима федерализма.

Теоријски, савезна држава се квалитативно не разликује од савеза држава. Веома распрострањено гледиште, које су увели немачки писци државног права из XIX века, да је савезна држава суверена држава док су њене чланице несуверене, а да је савез држава (конфедерација) несuverен, док су његове чланице суверене државе, данас се може сматрати оповргнутим. Наиме, и савез држава је био, у својим појавним облицима, далеко више од пуког „правног односа“ међу саставним државама (7). Он је имао међународни субјективитет и право рата (*jus belli*), битна обележја државе. Савезна држава се, према томе, суштински може разликовати само од унитарне државе.

Унитарна држава је класична нововековна држава. То значи да је она суверена држава у пуном и правом смислу речи. Али, изворни, „елементарни“ федерализам и збиљска сувереност нису спојиви. Федерација је такав савез држава где се питање суверености не поставља; уколико би на сувереност полагале право било саставне државе, било савезна држава, федерација би престала да постоји; она би се распала или би се преобразила у суверену државу. На такву природу (елементарне) федерације указао је већ Дајси. Говорећи о феерацији уопште и о Сједињеним Америчким Државама у XIX веку напосе, он каже да је суверен у федералном систему „монарх који дрема и спава“, а „монарх који годинама дрема сличан је монарху који не постоји“, и даље, да је једно од битних обележја савезне државе „врховништво устава“ (*supremacy of constitution*) (8). „Но припада суштини савеза“, вели Карл

(6) В.: Јовичић: *Савремени федерализам — упоредноправна студија*, 1973, 101. ид., где тај писац истиче компромисни и прагматички основ настанка дома федералних јединица.

(7) Laband: *Das Staatsrecht des Deutschen Reiches*, 5. Aufl., 1, 1911, 57.

(8) Dicey: *Introduction to the Study of the Law of the Constitution*, 8th Ed., 1915, 145, 140.

Шмит (9), „да питање суверенитета између савеза и саставних држава остаје увек отворено догод савез као такав егзистира поред саставних држава као таквих.” А и Фридрих, такође један од водећих ауторитета у овој научној области, истиче да је федерализам „неспојив са традиционалним концептом суверености”, те да „Никакав суверен не може бити откривен у федералном систему...” (10).

Но нерешеност питања суверености изазива у федерацији сталан сукоб између појединих саставних држава, између већине и мањине, између средотезних и средобезних снага, што неизбежно води до кочења, гњилења и дезорганизације заједничког живота. Стога се елементарна федерација јавља у историји тек као прелазна појава ка, по правилу, чвршћем јединству, ка сувереној „унитарној федерацији”, „савезној држави без федеративне основе” (11), или, напосто, ка простој унитарној држави.

Тај процес се јасно може пратити на трима класичним федерацијама, САД, Швајцарској и Немачком Царству. У САД, све до рата између Севера и Југа 1861—1864. питање суверености стајало је отворено и постојао је спор између унионистички и конфедералистички настројених писаца и политичара око тога да ли је суверена „федерална влада” или су суверене саставне државе. Грађански рат је ту распу разрешио практично: након победе Савеза у њему, његова сувереност постала је неспорна. У Швајцарској је, једнако грађанским ратом, такозваним „Зондербундовским ратом” (*Sonderbundskrieg*) 1847. године, окончано доба кантоналног савеза и отворен пут сувереној, унитарној федерацији. Такозвани „Бизмарков устав” Немачког Царства од 1871. утемељио је један антидемократски савез поглаварâ немачких држава и државица, у коме је, као и у претходна два случаја, питање суверености најпре било неразјашњено. Тек је револуција од 1918. године, која је све немачке владаре приморала на повлачење, утрла пут унитарној федерацији какву је утврдио Вајмарски устав 1919. и потврдио Основни закон за СР Немачку 1949. године. Да елементарна федерација, због инхерентне нестабилности, представља пре изнуђен компромис који никог потпуно не задовољава него резултат остварења стратегијског плана одређених политичких снага, потврђују несумњиви корифеји правних и политичких наука. Тако Дајси вели: „Федерализам, ако се показао успешним, био је уопште узев постаја на путу ка унитарној влади” (12). Да то није правило важеће само за „превазиђене” и несоцијалистичке федерације, већ и за социјалистичке, сведочи један прегнантан Лењинов став из 1920. године: „Федерација се јавља као прелазни облик ка потпуном јединству трудбеника разних нација” (13). И југословенски писци Стефановић (14) и Јовичић (15) указали су на тенденцију јачања функција централне власти у федерацијама, премда су у ствари имали у виду прерастање унитарног федерализма у просто унитарно државно уређење.

(9) Carl Schmitt: *Verfassungslehre*, 3. Aufl., 1970, 373.

(10) Friedrich: *нав. дело*, 596.

(11) Schmitt: *нав. дело*, 389.

(12) Dicey: *нав. дело*, LXXXVI.

(13) Ленин: *Полное собрание сочинений*, 5. изд., 41, 1981, 164.

(14) *Ширење федерализма и његово уредно слабење по садржају*, 1954, 43, илд.

(15) *Нав. дело*, 201. илд.

У авнојској Југославији постоје, с тим у вези, извесне искључиве особености. Она је најпре била успостављена као унитарна федерација. Због одређених недостатака које је тај систем производио, постао је концем шездесетих и почетком седамдесетих предметом оштрих, можда преоштрих напада, диригованих особито из Загреба. Након тога је, пошто су одбачене умереније алтернативе, уставним амандманима из 1971. и Уставом од 1974. уведен елементарни федерализам. При том су творци система потпуно изгубили из вида историјско искуство, да је елементарни федерализам био само једна од могућих варијанти на путу потпунијег уједињавања различитих народа и земаља и да стога не може бити узор државног уређења када је уједињење већ остварено. То експериментално враћање точка повести уназад, сваким даном раба све горче плодове.

Овим је утврђена разлика између територијалних аутономија и федералних јединица. Изворна, елементарна федерација, оставља отвореним питање суверености централне државе и саставних држава, и само зато ове последње и заслужују назив државе. Држава са територијалним аутономијама је унитарна, децентрализована држава, дакле таква, која нема других држава у свом саставу. (Али додајмо, као што смо раније на нешто друкчији начин учинили: „по правилу“, односно „у нормалном случају“, јер је могућа, о чему ћемо више нешто ниже, као да нас изузетан и абнормалан случај, држава која није елементарна федерација, а има у свом саставу једну или више аутономних територија које су државе.) С друге стране, унитарна федерација се суштински не разликује од државе са аутономним територијама, јер су њене федералне јединице заправо врста аутономних територија, па ни она није ништа друго до унитарна, децентрализована држава. Савремени федерализам, који осим Југославије више не познаје праве, елементарне федерације, стога је само унеколико измењени (савремени) аутономизам. Највећма се правном положају федералних јединица унитарне федерације приближава правни положај региона у Италији и аутономних заједница у Шпанији, тако да се појам „федерализма“ данас без резерви проширује и на ове друге (16).

Територијалне аутономије имају различите узроке настанка и разлоге постојања — геополитичке, повесне, економске, племенске, националне. Но, за њихово правно разликовање меродавне су њихове правне везе са државом у чијем су саставу, пре свега степен њихове интегритетности у њену правну структуру. На елементе тог разликовања указано је већ када је било речи о разлици између територијалне аутономије и територијалне самоуправе. Следствено томе, у стварности постоје, или су постојале, аутономне територије подређене држави у тој мери да њихов аутономни статус представља према њој пуки прекарим: држава га може сужавати или ширити по својој оцени целисходности, што често иде дотле, да га она може, без особитих правних препрека, сасвим уништити. У другу skupину аутономних територија спадају оне чији је аутономни статус заштићен чвршћим правним обезбеђењима, особито уставним гаранцијама. Понекад, али сасвим ретко, аутономни статус држава

(16) B.: Frohn: *Regionalismus und „Autonome Gemeinschaften“*, *Oesterreichische Zeitschrift für öffentliches Recht und Völkerrecht*, 34, 1/1983, 47. илд.

не може мењати без сагласности органа аутономне територије. У трећу скупину улазе аутономије-државе. Из анализе ових скупова проистичу и конкретне границе статуса територијалних аутономија.

Унутар прве скупине особиту пажњу заслужују аутономне републике у СССР-у. Њима је, иако се налазе у саставу федералних јединица, савезних република, номинално призната државност. Имају сопствено уставотворство и законодавство, њихова се територија не може мењати без њихове сагласности, те поседују највише органе власти: врховни совјет, министарски савет и врховни суд. Али, у стварности, аутономна република није држава. Препреку да то буде чине установа демократског централизма и положај Комунистичке партије Совјетског Савеза. Демократски централизам, уведен у политички живот Лењином, стоји изнад сваке аутономије. Јер, демократски централизам може да мења границе уставом утврђених надлежности. Саобразно том начелу, одлуке виших органа обавезне су за ниже. Те одлуке се не ограничавају само на питања законитости, већ се протежу и на питања целисходности. Виши орган, према томе, у односу према нижем органу није дакле везан правом. Правна контрола, слична оној коју врше уставни судови, не постоји у СССР-у. Надаље, за разлику од органа државне власти, КПСС је строго централистички устројена. А с обзиром на водећу улогу и значај те Партије, који јој обезбеђују првенство пред совјетима, она увек може да стане изнад уставне поделе надлежности и да, преко једних државних органа, који нису ништа друго до канали њене моћи, присвоји одређени део надлежности других органа. У основи, исти је правни положај Северне Ирске у Уједињеном Краљевству и културних заједница у Белгији. И прва и друге стоје под влашћу државног парламента, чији закони правно могу све; с том особеношћу за Белгију, да су највиши органи културних заједница, културна већа, састављени од чланова Парламента. Потпуно неизванстан био је не само обим аутономних овлашћења Бановине Хрватске у Краљевини Југославији, него и њено постојање. Основана краљевом уредбом, а у супротности са Уставом, била је она тек последица самовоље која је у Југославији владала од 1929.

У другој скупини, аутономни статус региона Италије и Шпаније се протеже на сопствено уставотворство и законодавство, поглавито односно унутрашње организације, економске, културне и социјалне политике, а постоје и регионални парламенти и владе. Тај се статус не може мењати без промене државног устава, који је поступак тежи него приликом доношења обичних закона; уз то, у тим земљама постоји и уставно судство, чиме се аутономност региона ујемчује још тврђе. По правилу такав положај имају и чланице унитарне федерације.

Случај да се аутономни статус одређене територије не може мењати без сагласности њених органа, не може се данас сматрати ни уобичајеним ни узорним. То стога, јер се тада ради о једној привилегији карактеристичној за статичност и партикуларизам средњег века. Аландска острва у саставу Финске уживају такву повластицу. Но, она је произашла пре из међународних околности него из логике уставног живота Финске. Аландска острва се налазе у Ботничком заливу, између Финске и Шведске, а насељена су Швећанима. Након I светског рата избио је међу тим земљама спор око њих. Друштво народа их је 1921. године ипак досудило Финској јер њој географски припадају. Заузврат, Острва су демилитаризована.

таризована. Њихова аутономија је, заправо, врло уска. Званични језик је шведски и постоји одређена законодавна самосталност. Но, управу контролише префект финског председника Републике, а острвски судови су интегрисани у државно правосуђе.

По § 70. хрватско-угарске нагодбе од 1868. године, статус Хрватске утврђен тим актом није се могао мењати без сагласности свих чинилаца који су суделовали у доношењу тог акта. Тај споразумни начин уређења правног положаја Хрватске унутар Краљевине Угарске, уз околност да је Хрватска имала сопствене законодавне, управне и судске органе, навео је одребене доктринаре јавног права, нарочито хрватске, да у њему виде доказ хрватске државности (17). То гледиште је, међутим, неодрживо. Ако је Нагодба уговор, нужна је претпоставка тога, да у часу стипулације стоје један наспрам другог два равноправна субјекта, да су присутне две државе. Но, тој се претпоставци супротстављају у овом случају историјске чињенице. У тренутку настанка Нагодбе, постојала је само једна држава, која је обухватала све угарске земље. А збивања која се састоје у томе да две депутације већају, да две земаљске скупштине реше истогласећи уставни текст, не могу ни у ком случају значити растакање једне дане власти и утемељење две нове државе. Угарска је зато могла и једнострано да уреди односе са Хрватском, а то није учинила само из разлога опортунитета. Нагодбом су, заправо, органи Хрватске били васпостављени као „негативне власти“. Они су могли у областима које су им Нагодбом зајемчене да спрече деловање угарских органа. Али, хрватски органи нису могли на законодавном и извршном пољу ништа учинити без сагласности Мађарске. Закони Хрватске потребовали су санкцију угарског краља. Надаље, на челу хрватске земаљске владе, одговорне хрватском Сабору, стајао је бан, који је именован од стране краља а на предлог и уз премапотпис заједничког председника министарског савета. За стање у Хрватској био је мађарској влади и Парламенту одговоран и министар без портфеља за хрватске земље. Имајући све ово у виду, Хрватска је представљала један по себи мртав механизам, који је ступао у дејство тек на подстицај спољних чинилаца.

Трећи тип територијалне аутономије, аутономија-држава, био је нарочито распрострањен у доба феудализма, као такозвана вазална држава. За државна сједињења ленске наддржаве и вазалне поддржаве постоји у теорији назив „државе држава“ (18). Наиме, ако делови једне државе представљају такође државе, могуће је двоје. Или су сви елементи у широј држави повезани у јединствену целину, или нису. Ако јесу, јавља се савезна држава, федерација. Ако нису, онда три елемента државе, државна власт, простор и народ, нису присутна. А то је случај са државом држава, где органи више државе могу да саобраћају само са нижим државама, и не са њиховим припадницима.

У ленској држави су државне власти пренесене на одребене појединце или установе на такав начин да ови остају искључиво у лично-правним односима са преносиоцем права на државну власт. Ако тај пренос има као последицу да владалачка права неопозиво и неконтролисано

(17) В. о томе расправља у: G. Jellinek: *Ausgewählte Schriften und Reden*, II, 1911, 448. изд., 453 изд.

(18) В.: G. Jellinek: *Die Lehre von den Staatenverbindungen*, 1882, 137. изд.

остану у рукама својих прибавилаца тако што се изворно лична права преобразе у стварна, везана за територију, преображава се и изведено поседовање владалачких права у сопствену државну власт, која од тада, било непосредно, било посредно, по другим вазалима, делује на поданике. Вазал је сходно ленском односу обавезан на верност надгосподару, као и на извршавање његових заповести, уколико је овај још овлашћен да их издаје. Те заповести могу имати сврху да одреде вољу вазалових поданика, али их ови не примају као заповести више, него као непосредне власти, припадајуће вазалу. Одатле следи да не постоји никаква нужна веза између политичког живота надржаве и подржаве, па по правилу нису присутне ни институције у којима би се могло изразити једно заједништво међу њима. Такве неорганизоване државне творевине могле су битисати толико дуго док демократско-републиканска идеја уставног права као објективног поретка није потиснула феудално-монархистичку идеју јавног права као скупа разноликих субјективних владалачких и стечених права, егземција и привилегија. Потом, државе држава су изгубиле сваки смисао и разлог постојања.

Као пример таквог анахронизма и правног абнормитета поучан је однос Отоманског Царства какав је постојао спрам његових, нарочито хришћанских, вазалних држава у коначној фази његова распадања. У погледу хришћанских држава био је однос такав, да је одвајање сузерена, турског султана, од вазалних држава ишло догледно, да је непосредним поданицима Порте, муслиманима, сагласно Једренском миру било забрањено да пребивају у подунавским кнежевинама; да је чак и рат био могућ између надржаве и подржаве, показао је рат између Србије и Турске, који је 1877. године био окончан једним формалним миром.

Ово бављење аутономијом-државом није значајно само за општу теорију права и политике и историју политичких институција. Јер, на особен начин, тај је облик „ускрснуо“ у односу СР Србије са њеним аутономним покрајинама, повлачећи за собом политичке и уставноправне размирице и спорове у које је уплетен читав народ. Жариште спорова око Устава СР Србије јесу заправо одредбе његових чланова 294, 427. и 430. ст. 1, које поверавају извршење републичког законодавства на територији покрајина њиховим органима и условљавају промене тог Устава сагласношћу покрајинских скупштина. При том се покрајине у лицу својих челника увек понашају као феудалне аутономије-државе и тиме већ годинама до крајњих граница иритирају српски народ, погођен геноцидом на Косову и Метохији, и све поштено мислеће Југословене. У Уставу Србије, будући један објективни нормативни поредак, не додељује нико, па ни покрајинама, никаква стечена права и повластице; по њему, покрајински органи могу имати само надлежности, које се неправним вршењем могу злоупотребити. Управо се на тај случај односи чл. 182. Устава Србије: „Свако је дужан да савесно и у интересу социјалистичког самоуправног друштва врши самоуправну, јавну и другу функцију.“ Каква је санкција за повреду те норме, која се већ дуги низ година на Косову и Метохији најбезочније крши? То је ствар тумачења Устава, у које се овде не можемо упустати. Али, најмање што једном органу који злоупотребљава своју функцију треба да се догоди, јесте да је изгуби.

ЗАВРШНА РЕЧ ПРОДЕКАНА ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА У БЕОГРАДУ ПРОФ. РАТКА МАРКОВИЋА

Поштовани Скупе,

Правни факултет у Београду приступио је организовању овог Саветовања превасходно руковођен научним амбицијама и разлозима. При том, ово Саветовање није имало за своју једину сврху научну анализу само предложеног Нацрта амандмана на Устав СР Србије, премда је оно организовано поводом тог Нацрта, него и да са ширег научног становишта утврди у којој су мери уставна решења важећих устава узрок друштвене кризе у тој Републици, као и да предложи нова аргументована решења којима би се та криза могла постепено превазилазити. Наша научна и стручна јавност, па и најшири слојеви грађана, очекивали су такво ангажовање Правног факултета у Београду. У вези с покретањем поступка за промену савезног Устава и Устава СР Србије, а нарочито у фази јавне расправе о нацртима амандмана на те уставе, Правни факултет у Београду често је помињан на многим скуповима, у многим средствима информисања. На његову част, увек и једино као оличење научне свести и савести, као научна установа која је својевремено, када су сада важећа уставна решења била тек уставноправно замишљена, била на висини свог реномеа који има у јавности. Правни факултет у Београду својевремено је дао готово непогрешиву оцену тада тек предложених уставних решења и указао на последице које би она могла произвести у друштву уколико се буду усвојила. Ипак, он данас не тријумфује зато што је некада био пророк, он сада као и онда, жали због тога што је глас науке и струке својевремено био тако мало слушан и уважаван.

*

Дводневна научна расправа о Нацрту амандмана на Устав СР Србије сачувала је достојанство научне и стручне расправе. Без жеље да смирамо њене резултате, јер ће ток Саветовања бити подробно забележен у факултетском часопису „Анали Правног факултета у Београду“ и тиме свакоме бити омогућено да дође до сопствене оцене тих резултата, сада, пошто је расправа управо окончана, указујемо само на основне тонове који су у њој преовладали.

Основни садашњи уставни проблем СР Србије је њено конституисање као државе и самоуправне заједнице на целој њеној територији, као и успостављање равноправног положаја у федерацији с осталим републикама. Тај проблем изазван је усвојеним уставним моделом територијалне аутономије, који нипошто нема основа у реалним друштвеним потребама и приликама у тој Републици нити у уставноправној теорији. Тако су покрајине на свом подручју од аутономних учињене државним заједницама (државама), исто онако као републике на свом подручју. Њихове надлежности непримерене су једној истинској територијалној аутономији. Уз то је, уздизање покрајина на ранг тзв. конститутивног елемента федерације, исто тако, деформисало, па и негирало њихово својство аутономних јединица, у том смислу што га је превазишло. Свим тим суспендовано је једно од оритинерних уставних својстава покрајина — да су оне у саставу Републике Србије. Тиме је та Република дошла у

апсурдну ситуацију — да подручја покрајина, која је она собом унела и уградила у заједничку државу, Југославију, потом у тој истој Југославији изгуби, тако што ће бити лишена сваке уставне интеренције на њима. Овакав „модел“ уставног положаја покрајине, будући научно незаснован, друштвено неоправдан и, како се показало у уставној пракси, друштвено и политички штетан, израз је политичког волунтаризма уставотворца, те би се морао у предстојећој најављеној уставној реформи (која би се извршила новим уставом) напустити, успостављањем једне истинске територијалне аутономије у оквиру Републике Србије.

Уставним решењима која су на снази, а чија се промена не предлаже Нацртом амандмана на Устав СР Србије, Република Србија изгубила је сваки уставни идентитет. Она нема надлежност за своје властито уставно конституисање. Зато би се већ приликом садашњег амандирања републичког Устава, будући да то није у супротности са савезним Уставом, морало размотрити питање вршења уставотворне власти у СР Србији у том смислу да Србија добије могућност да као и друге републике, сама, преко властитог уставотворног органа у којем су заступљени грађани са целе њене територије, донесе свој устав, а не да јој, као до сада, сагласност на промену њеног устава дају покрајинске скупштине. То је круцијална уставна промена за Србију, без које се ништа суштински не мења у вези с њеним уставним положајем. У садашњи поступак за промену Устава СР Србије уграђени су институти који обезбеђују његову практичну непромењивост, који значе институционалну немогућност да се Србија било када конституише као држава и самоуправна заједница на целом свом подручју. Таквим поступком Србија је као тешким сидром прикована за свој садашњи уставни положај, у оквиру којег се само може лелујати у месту мање или више благим амандманским уставним променама. А тиме је грађанима у Србији ускраћено једно демократско уставно право, које је пре скоро 200 година формулисано у знаменитој Декларацији права човека и грађанина, која је била саставни део француског Монтањарског устава од 1793: „Грађани увек имају право да поправљају, преиначе и замене свој устав. Једна генерација не може својим законима покоравати (везивати) будуће генерације.”

Садашња уставна решења су таква да СР Србија има мање надлежности на подручју покрајина, него федерација на подручју република, па се одредба Устава СФРЈ о томе да су покрајине у саставу СР Србије показује као празна уставна фраза. То се најбоље види по ускости волумена друштвених односа који се уређују јединственим републичким законима, што су пластично показали референти у данашњој преподневној расправи. А то значи да се надлежности наводно републичких органа заустављају пред границама аутономних покрајина. При томе тежиште наших захтева није на успостављању државности Републике ради државности, него на успостављању државности као инструменталном предуслову за јединствену заштиту људских права и слобода на целој територији Републике.

Данас је Република Србија лишена могућности да врши економске функције на целом свом подручју. Она је лишена права да води политику регионалног развоја. С тим у вези, истакнуто је да постоје три система планирања за јединствене токове друштвене репродукције, чиме је разбијен

систем друштвеног планирања у тој Републици. Није онда чудно што Република Србија перманентно економски назадује. Систем друштвеног планирања мора се у СР Србији, као и у другим републикама, заснивати на јединственим начелима. Исто тако, неопходно је савезним Уставом трансформисати Фонд федерације за кредитирање бржег развоја недовољно развијених република и аутономних покрајина, тако да се омогући Републици Србији да утиче на алокацију средстава издвојених за бржи развој њених недовољно развијених подручја на целој територији Републике. Даље, технолошки системи у СР Србији (железница, електропривреда, ПТТ, водопривреда, путна привреда) морају бити организовани као јединствени, а не као заједнички.

Република Србија је наводно држава српског народа, у чијем Уставу нема одредбе да је језик у службеној употреби српскохрватски језик. Та се нелогичност мора већ сада уклонити. Међутим, и питање писма је од истог значаја као и питање језика, јер и савезни Устав говори о „равноправности језика и писма”, односно слободи употребе свог језика и писма. Отуда, доследно савезном Уставу, Устав Србије би требало да, поред одредбе о српскохрватском језику, садржи и одредбу о ћирилици као српском народном писму. Уставом би требало прописати да је ћирилично писмо обавезно не само у службеној него и у јавној употреби у СР Србији, при чему би закон требало подробно да пропише и одговарајуће разумне и потребне изузетке.

*

Иако половична и компромисна, садашња решења из Нацрта амандмана на Устав СР Србије требало би подржати као прелазна. А онда би ваљало одмах приступити послу темељне ревизије Устава Југославије и Устава СР Србије. Ваљало би утврдити колико је постојећи модел федералног уређења разлог дезинтеграције Југославије, а односе у федерацији, уместо на конфедералним, установити на доиста авнојевским начелима. Исто тако, том приликом потребно је преиспитати и темељне уставне политичког система, у смислу повећања могућности за демократисање политичког живота у земљи, ослобођења човека свих облика политичког отуђења и потпуније заштите људских слобода и права Савезни уставотворац мора једном постати свестан чињенице да је, уређујући уставни положај аутономних покрајина савезним Уставом, супротно начелу равноправности свих федералних јединица у федерацији, умањео уставни капацитет СР Србије, јер је прејудуцирао многа решења која се уређују искључиво републичким уставом. С тим у вези, мора се поставити јасан захтев да аутономне покрајине буду, као што су биле до 1968. категорија републичког, а не савезног Устава.

*

Правни факултет у Београду захвалан је свима који су га материјално и морално помогли да организује ово научно Саветовање. Велику захвалност он дугује и референтима и учесницима у расправи, који су својим делом испунили садржину Саветовања, али и свима вама, сада можда већ не тако бројној публици, која је пратила ток Саветовања и која је,

са своје стране, све нас инспирисала да наш језик и говор буду језик и говор науке и истине. За сва таква прегнућа, у име науке и струке, Правни факултет у Београду вазда стоји овом нашем друштву на располагању, а оно с правом може од њега такву помоћ да тражи и да очекује да је добије. Правни факултет је и основан да служи „на општу корист народа“. Тако ће Факултет најбоље полагати рачуне о свом раду друштву које сада улаже у њега, а будућа покољења нека цене знање и научну савест његових научних посленика.

Дозволите ми, колегинице и колеге, да овим затворим наше дневно научно Саветовање о променама Устава СР Србије.

ОДЛУКЕ САВЕЗНОГ СУДА

ВАЖЕЊЕ ПОДЗАКОНСКОГ АКТА

Пресудом окружног привредног суда окривљена радна организација и окривљено одговорно лице ослобођени су оптужбе да су извршили привредни преступ тиме што су преко продавнице вршили продају робе на кредит без полагања обавезног учешћа у висини од 60% од вредности купљене робе и тиме поступили супротно одредбама чл. 1. и 5. Уредбе о општим условима за давање потрошачких кредита („Сл. лист СФРЈ”, бр. 2/77, 59/81, 9/84 и 70/84). Суд је окривљене ослободио оптужбе јер сматра да радња за коју су окривљени оптужени није више привредни преступ, пошто је Закон о основама кредитног и банкарског система („Сл. лист СФРЈ”, бр. 2/77) престао да важи па је, по схватању суда, престала да важи и поменута уредба, као пропис донет на основу тога Закона.

Виши привредни суд Србије је одбио жалбу окружног јавног тужиоца као неосновану и потврдио првостепену пресуду.

Против обе пресуде, због повреде закона, подигао је захтев за заштиту законитости савезни јавни тужилац, налазећи да Уредба о општим условима за давање потрошачких кредита важи и даље. У захтеву се наводи да се сваки пропис доноси на основу Устава, закона или на основу неког подзаконског акта и да је на снази док неким другим прописом не буде изричито предвиђено да престаје да важи. Закон о основама кредитног и банкарског система престао је да важи ступањем на снагу новог Закона о основама банкарског и кредитног система („Сл. лист СФРЈ”, бр. 70/85 и 9/86), али тим новим Законом није изричито стављена ван снаге Уредба о општим условима за давање потрошачких кредита, већ је и овим Законом дато овлашћење Савезном извршном већу да може ограничити давање потрошачких кредита грађанима за одређене намене или прописати посебне услове за њихово давање, с тим да надлежни органи прописе за спровођење Закона донесу у року од 60 дана од дана ступања на снагу Закона. Савезно извршно веће није у том року донело одговарајући подзаконски акт, али савезни јавни тужилац сматра да Уредбу о општим условима за давање потрошачких кредита, која није изричито укинута, треба и даље примењивати све до доношења новог прописа, јер и даље постоји потреба да се регулишу питања која се односе на давање потрошачких кредита за одређене намене, па у захтеву предлаже да се утврди да је донетим пресудама повређен закон.

Својом пресудом Кзс 47/87 од 21. јуна 1988. године Савезни суд је захтев савезног јавног тужиоца одбио као неоснован.

Уредбу о општим условима за давање потрошачких кредита донело је Савезно извршно веће на основу овлашћења из члана 34, став 4. Закона о основама кредитног и банкарског система. Тај закон престао је да важи доношењем новог Закона о основама банкарског и кредитног система и то 28. децембра 1985. године. Чланом 201. новог Закона о основама банкарског и кредитног система прописано је да Савезно извршно веће може да ограничи давање потрошачких кредита грађанима за одређене намене или да пропише посебне услове за давање тих кредита, а чланом 229. истог Закона, да су надлежни органи и организације који, у складу с одредбама овог Закона, доносе прописе за његово спровођење, дужни да ове прописе донесу у року од 60 дана од ступања на снагу За-

кона. Савезно извршно веће до наведеног рока (а ни касније), није донело подзаконски акт из члана 201. новог Закона о основама банкарског и кредитног система.

Како је ступањем на снагу Закона о основама банкарског и кредитног система престао да важи ранији Закон о основама кредитног и банкарског система, то је по оцени Савезног суда, по протеку рока из члана 229. новог Закона престала да важи и Уредба о општим условима за давање потрошачких кредита која је донета на основу овлашћења из ранијег Закона. Ово са разлога што је, по схватању Савезног суда, временско важење спорне уредбе као подзаконског акта у непосредној вези са временским важењем закона на основу којег је та уредба донета, јер подзаконски акт не може да важи без истовременог важења закона у коме је дато овлашћење за доношење подзаконског акта, уколико новим законом није нешто друго одређено. Околност што и нови Закон даје овлашћење Савезном извршном већу за ограничавање давања потрошачких кредита, не значи да је спорна уредба остала и даље на снази, пошто нови Закон даје Савезном извршном већу само овлашћење да може, дакле не и да мора, да ограничи давање потрошачких кредита за одређене намене, а није спорно да Савезно извршно веће пропис на основу тог законског овлашћења у прописаном року, а ни касније, није донело.

Према томе, иако Уредба о општим условима за давање потрошачких кредита није била изричито стављена ван снаге, она је престала да важи протеком рока из члана 229. новог Закона о банкарском и кредитном систему, па стога поступање противно одредбама наведене уредбе, после престанка њеног важења, више није привредни преступ.

(Кзс 47/87 од 21. јуна 1988)

НАКНАДА ШТЕТЕ КОЈУ ЈЕ У САОБРАЋАЈНОМ УДЕСУ У НАШОЈ ЗЕМЉИ ПРЕТРПЕО СТРАНИ ДРЖАВЉАНИН

Пресудом првостепеног суда обавезана је тужена — Држава СФРЈ, да тужиоцу — Савезном заводу за осигурање службеника из Берлина (Bundesversicherungsanstalt für Angestellte — Berlin), на име перпеса за исплаћене трошкове лечења и плаћање ренте осигураници тога Завода због повреде и инвалидности коју је она задобила у саобраћајној незгоди 1965. године у нашој земљи, када су се сударили њено возило и војно теретно возило ЈНА, исплати износ од 59.886,85 ДМ са 5% камате, као и износ од 89.947,35 динара на име парничних трошкова.

Пресудом другостепеног суда одбијена је као неоснована жалба тужене у погледу главног дуга са досуђеним каматама, а уважена је жалба у односу на одлуку о парничним трошковима, па је предмет враћен првостепеном суду на поновно одлучивање у том делу.

Одлучујући о ревизији тужене изјављеној против другостепене пресуде, републички врховни суд је одбио ревизију као неосновану и одлучио да свака страна сноси своје трошкове по ревизији.

Против наведених пресуда — републичког врховног суда у делу изреке којим је одлучено о основаности тужбеног захтева за исплату главног дуга у означеном износу са каматом, пресуде другостепеног суда у потврђујућем делу изреке и пресуде првостепеног суда — подигао је захтев за заштиту законитости савезни јавни тужилац због повреде савезног процесног и материјалног закона, са предлогом да се пресуде укину и предмет врати првостепеном суду на поновно одлучивање. У захтеву је наведено, поред осталог, да судови нису расправили сва спорна питања, па и питање постојања узајамности у односу на регресне захтеве ове врсте, као и да побијаним пресудама није правилно примењено материјално право у погледу постојања тужоачевог права на регрес, односно одговорности тужене за накнаду материјалне штете настале у том удесу.

Савезни суд је захтев за заштиту законитости савезног јавног тужиоца својом пресудом Гзс 22/86 од 9. априла 1987. године одбио као неоснован и у образложењу, између осталог, навео и следеће.

У поступку је утврђено да осигураница тужиоца својим понашањем није допринела саобраћајном удесу, што није спорно, а да је кривична истрага вођена код првостепеног војног суда против возача војног возила обустављена, јер је на основу налаза и мишљења судског вештака утврђено да је до судара дошло због изненадног лома у управљачком механизму.

Из околности што је држављанка СР Немачке повређена у нашој земљи у саобраћајној незгоди коју је изазвало моторно возило ЈНА, проистекли су вишеструки правни односи за које важе различити принципи међународног приватног права. Према оштећеној држављанки СР Немачке настала је вануговорна одговорност за штету за коју је меродавно наше право, као право места где је штета проузрокована. Према правним правилима имовинског права која су била у важности у време настанка спорног односа, ималац моторног возила, односно носилац права коришћења, одговара по начелу објективне одговорности за опасне ствари за накнаду материјалне штете настале у саобраћајној незгоди коју је проузроковало то возило, осим ако докаже да постоје околности које искључују његову одговорност. Сходно овом начелу, проузрокована штета може да проистиче и из радње учињене без кривице, односно ималац возила одговара без обзира да ли је за причињену штету крив и одговоран и возач, па на постојање одговорности тужене нема утицаја то што кривица возача војног возила није утврђена.

За правилност побијене пресуде у овом погледу нема значаја околност што је ималац возила Држава СФРЈ и што је возилом управљао припадник оружаних снага који није скривио незгоду. Наиме, у правним односима у које држава ступа као субјекат имовинског права, примењују се правни прописи, односно правна правила имовинског права, а не јавног права. Возачи војних аутомобила не врше никакву јавну функцију као учесници у саобраћају, и према томе одговорност државе за штету коју су њени возачи моторних возила причинили, изједначава се с одговорношћу осталих власника моторних возила.

Имајући у виду време настанка спорног односа, тачно је да се овај спор не може решавати по Споразуму између СР Немачке и СФРЈ о социјалном обезбеђењу од 12. октобра 1968. године, јер тај споразум нема ретроактивно дејство. Нису, међутим, основани наводи захтева да тужилац као носилац социјалног осигурања по немачком праву нема право регреса у односу на тужену Државу СФРЈ. У проведеном поступку је на основу одредбе члана 1542. Немачке државне уредбе о осигурању правилно закључено да тужилац има право на регрес од одговорног лица за штету која представља основ захтева самог оштећеног према одговорном лицу, због тога што поменута одредба право регреса не условљава одређеним степеном кривице штетника, већ само захтева да је штета настала из истог догађаја и да је покривена штета на коју оштећени има право. Иначе, само право оштећене на накнаду штете према туженој, у овом случају не може се решавати применом одредбе члана 831. Немачког грађанског законика, на који се захтев позива, која уређује одговорност послодавца за штету коју проузрокују његови радници везујући ово право за одређени степен брижљивости, тј. за кривицу радника. Ово због тога што се, како је напред изложено, овај однос не расправља по немачком, већ по југословенском праву које, према изнетим разлозима, за такав однос предвиђа објективну одговорност тужене не условљавајући је било каквим степеном кривице лица које је управљало возилом.

Што се тиче постојања и врсте узајамности, као услова за право регреса у овој правној ствари, судови су правилно утврдили да узајамност постоји. Ово из разлога што, и поред тога што пре закључења наведеног међудржавног споразума није било формалне узајамности, с обзиром на утврђене чињенице, постојала је материјална, фактичка узајамност што је, према правилима међународног права, довољно да би се

испунио услов реципроцитета. Наиме, из извештаја Савезног секретаријата за иностране послове СФРЈ од 4. фебруара 1980. године се види да пракса доношења одлука у СР Немачкој приликом регресних захтева југословенских носилаца осигурања није позната Савезном управном уреду, али истовремено није утврђено да су надлежни немачки органи одбијали овакве захтеве југословенских носилаца социјалног осигурања, нити се у захтеву за заштиту законитости то тврди. Стога, и како се фактичка узајамност претпоставља док се не докаже супротно, а супротно није доказано, то је правилан закључак судова да су испуњени сви услови за постојање регресног права тужиоца у овој правној ствари. У вези са тумачењем поменутог извештаја од стране судова, мора се на основу изложеног закључити да није основана тврдња у захтеву да је закључак судова о непостојању било какве сметње, па ни у вези са постојањем реципроцитета, за право регреса у овој ствари, у супротности са садржином тог извештаја, па побијаним пресудама није учињена битна повреда одредаба парничног поступка из члана 354, став 2, тачка 13. Закона о парничном поступку.

Не може се прихватити ни навод да је побијаним пресудама иностраном носиоцу социјалног осигурања досуђена накнада штете у већој мери него што би је домаћи осигураних остварио. Наиме, овде се ради о материјалној штети, па се код досуђивања накнаде за ту штету мора применити начело имовинског права да се накнађује стварна штета и то у оној мери у којој је потребно да би се оштећени довео у положај као да штете није ни било. Из тих разлога за решење ове ствари нема значаја ни околност која се у захтеву истиче, да по југословенском праву, код остваривања права на регрес, Завод за социјално осигурање има право да захтева накнаду штете причињене фондовима заједнице само од лица које је намерно или крајњом непажњом проузроковало болест, повреду, инвалидност, телесно оштећење или смрт осигураног лица, јер се право на регрес у оваквој ситуацији цени према немачком праву. У захтеву за заштиту законитости се, иначе, не тврди да је повређено начело правичности кад је оцењено да се тужбом захтева да тужена за спорну штету одговара у целини, већ се само оспорава могућност да се призна право регреса применом правила југословенског позитивног права, а што због напред изложених разлога није прихваћено.

(Гзс 22/86 од 9. априла 1987)

Припремни Александар Лазовић

ОДЛУКЕ УСТАВНОГ СУДА ЈУГОСЛАВИЈЕ

АУТЕНТИЧНО ТУМАЧЕЊЕ НЕ МОЖЕ СТВРАТИ НОВУ ОПШТУ НОРМУ

Самоуправним споразумом Заједнице југословенске електропривреде (ЈУГЕЛ) о основним принципима тарифног система за испоруку електричне енергије утврђен је начин обрачуна и наплате електричне енергије утрошене у домаћинствима.

Аутентичним тумачењем тога споразума измењен је, по мишљењу надлежног савезног органа, који је покренуо поступак пред Уставним судом Југославије за оцењивање уставности тога тумачења, начин обрачуна и наплате електричне енергије, што, по мишљењу надлежног савезног органа, није сагласно с Уставом СФРЈ.

Смисао је аутентичног тумачења опште норме, по схватању Уставног суда Југославије, у томе да оно представља објашњење постојеће опште норме, упутство за њено разумевање и примену. Оно је, увек,

саставни део норме коју тумачи и, као такво, не може представљати нову норму. Ако аутентично тумачење има такав садржај да ствара општу норму, нову норму, оно се не може сматрати уставним. То, пре свега због тога што, по природи ствари, има повратно дејство, које Устав СФРЈ забрањује, а затим, због тога што оно значи измену постојеће опште норме, која се може мењати само по поступку по коме се она и доноси, а не и њеним тумачењем. Како у овом случају све упућује на то да аутентично тумачење одиста значи нову норму, којом је норма коју тумачи измењена, Уставни суд Југославије сматра да то није сагласно с Уставом СФРЈ и да оспорено тумачење ваља, због тога поништити.

(Одлука УСЈ, У број 511/87, од 22. септембра 1988)

ПОБИЈАЊЕ ОДЛУКЕ САМОУПРАВНОГ СУДА КОД РЕДОВНОГ СУДА

Законом о судовима удруженог рада („Сл. лист СФРЈ”, број 38/84) — у делу којим су прописана правна средства у поступку пред судовима удруженог рада — није прописано да се одлука суда удруженог рада може побијати и код редовног суда.

Уставни суд Југославије сматра да тај закон — у делу који се односи на употребу правних средстава против одлука суда удруженог рада — није сагласан с Уставом СФРЈ.

Одредбом члана 233, став 3. Устава СФРЈ утврђено је да се законом одређује под којим се условима одлука самоуправног суда може побијати и код редовног суда, и уређује извршење тих одлука.

Та одредба Устава СФРЈ утврђује, по мишљењу Уставног суда Југославије, обавезу да се законом утврде услови под којима се одлука самоуправног суда — а то значи: и одлука суда удруженог рада — може побијати и код редовног суда. Да ли се одлука самоуправног суда, и под којим условима, може побијати и код редовног суда, није, по мишљењу Уставног суда Југославије, ствар оцене законодавца, већ питање остваривања једне обавезе, утврђене Уставом СФРЈ. То значи да је законодавац обавезан да пропише услове под којима се одлука самоуправног суда (па и одлука Суда удруженог рада) може побијати и код редовног суда. Прописивање тих услова није, према томе, ствар законодавне политике. Законодавцу не остаје, дакле, могућност да наведену одредбу Устава СФРЈ тумачи тако што ће сматрати да је то ствар правне политике, већ обавеза остваривања те уставне обавезе. Законодавац је, према томе, дужан да утврди услове за остваривање једног права утврђеног Уставом СФРЈ. Будући да законодавац, у овом случају, сматра да нема обавезу да уреди питање побијања одлука самоуправних судова и — код редовног суда, Уставни суд Југославије налази да је реч о једном погрешном схватању и пропуштању да се оствари једна изричита одредба Устава СФРЈ, што Закон о судовима удруженог рада — у делу којим је уређена употреба правних средстава против одлука судова удруженог рада — чини несагласним с Уставом СФРЈ, будући да тим законом нису утврђени услови под којима се одлука суда удруженог рада може побијати и код редовног суда.

(Одлука УСЈ, У број 281/85, од 9. октобра 1988)

ОЦЕЊИВАЊЕ ЗАКОНИТОСТИ ОДЛУКА АРБИТРАЖА, ИЗБРАНИХ СУДОВА И ДРУГИХ ОБЛИКА САМОУПРАВНИХ СУДОВА

Одредбом члана 17, став 2. Закона о судовима удруженог рада („Сл. лист СФРЈ”, број 38/84) прописано је да је суд удруженог рада, основан за територију једне или више општина (основни суд), искључиво надлежан за решавање спорова о законитости одлука арбитража, донесених у споровима из друштвено-економских и других самоуправних односа одређених законом.

Организација М. покренула је пред Уставним судом Југославије поступак за оцењивање уставности те законске одредбе, будући да сматра да о законитости одлука арбитраже, према Уставу СФРЈ, треба да одлучује редовни суд, а не основни суд удруженог рада, што није сагласно с Уставом СФРЈ.

Судови удруженог рада јесу, према Уставу СФРЈ, самоуправни судови, у које спадају и други облици самоуправних судова, као што су: арбитража, избрани судови, мировна већа и сл. Из таквог уставног положаја самоуправних судова произлази да ниједан од тих судова не може бити надређен другом облику самоуправног суда. Из таквог положаја самоуправних судова још мање може произаћи схватање према коме судови удруженог рада треба да буду судови који ће (искључиво) одлучивати о споровима о законитости одлука других самоуправних судова (арбитража, избрани суд и сл.). То поготову у случају кад није реч о истој врсти самоуправних судова, у оквиру које би постајао суд првог и суд другог степена. При свему томе ваља имати на уму да једна врста самоуправних судова какви су судови удруженог рада настаје на основу закона, а да друге врсте судова настају на основу самоуправног општег акта, или споразума странака. У том случају је реч о стварном самоуправном настанку одређене врсте самоуправних судова, и о томе да се поступак пред тим судовима уређује, по правилу, самим актом о њиховом настанку. Самоуправно је право оних који оснивају арбитражу, избрани суд, или други облик самоуправног суда, да уреде и питање правних лекова у поступку пред тим судовима. Питање правних лекова пред тим судовима могло би бити уређено и законом, али само у случају да закон утврди основе организације и поступка пред том врстом самоуправних судова. Како у случају Закона о судовима удруженог рада није реч о таквом закону, већ о закону којим је уређен поступак пред једном врстом самоуправног суда, какав је суд удруженог рада (настао на основу Закона), Уставни суд Југославије сматра да одредба тога закона о искључивој надлежности основног суда удруженог рада за решавање спорова о законитости одлука арбитраже није сагласна с Уставом СФРЈ.

(Одлука УСЈ, У број 311/87, од 14. септембра 1988)

ОДГОВОРНОСТ ЗА ШТЕТУ ЗАЈЕДНИЦИ ПЕНЗИЈСКОГ И ИНВАЛИДСКОГ ОСИГУРАЊА И ДОПРИНОС ЗА ТО ОСИГУРАЊЕ

Одредбама чл. 129—137. Закона СР Словеније о пензијском и инвалидском осигурању прописано је да Заједница пензијског и инвалидског осигурања радника Словеније има право да захтева накнаду штете од лица које је — намерно или из крајње непажње — проузроковало инвалидност, телесно оштећење или смрт осигураника, што је за последицу имало давања из фондова пензијског и инвалидског осигурања. Закон је, у погледу остваривања захтева за накнаду штете, упутио на одредбе Закона о облигационим односима.

Организација Г. сматра да оспорене одредбе републичког закона нису сагласне с Уставом СФРЈ, будући да послодавац плаћа допринос за пензијско и инвалидско осигурање, па, због тога, не може имати других обавеза према заједници пензијског и инвалидског осигурања.

Уставни суд Југославије сматра да обавеза организације удруженог рада (и сваког другог послодавца) да плаћа допринос за пензијско и инвалидско осигурање радника по основу обавезног социјалног осигурања (члан 163. Устава СФРЈ) значи осигурање од ризика који наступају природним током ствари (године живота, смањење или губитак радне способности) који нису последица деликтних радњи, и који чине основ за давање из пензијског и инвалидског осигурања по основу обавезног социјалног осигурања радника. Допринос који се плаћа за пензијско и инвалидско осигурање претпоставља да се права по томе основу остварују само кад наступе ризици који нису последица било чије кривиче.

Онај ко проузрокује давања пензијског и инвалидског осигурања пре њего што настану ризици који се не могу уписати у било чију кривицу не може се ослободити обавезе накнаде тих давања ако је до давања дошло његовом кривицом: радњом, односно пропуштањем. Његова кривица за штету која тако настане Заједници заснива се на општим правилима о кривици и одговорности за насталу штету, утврђеним Законом о облигационим односима. Обавезе накнаде штете по основу кривице не може га ослободити околност што плаћа допринос за пензијско и инвалидско осигурање, будући да давања по основу пензијског и инвалидског осигурања до којих дође пре природног настанка ризика осигурања представљају штету за надлежну заједницу пензијског и инвалидског осигурања, која мора бити накнађена. Нико не може бити ослобођен одговорности за накнаду штете до које је дошло његовом кривицом или његовом крајњом непажњом, па ни у случају кад он плаћа допринос за пензијско и инвалидско осигурање. То не покрива његову одговорност за насталу штету. Стога обавезе које већ има према Заједници, и које настају по једном другом основу, не покривају обавезе по основу кривице за насталу штету.

(Одлука УСЈ, у број 241/88, од 21. октобра 1988)

Припремио *Борђе Бурковић*

ОДЛУКЕ УСТАВНОГ СУДА СРБИЈЕ

ИЗВОРИШТЕ ВОДОСНАБДЕВАЊА И ЊЕГОВА ЗАШТИТА

У предлогу се наводи да су одредбе члана 14. Закона о искоришћавању и заштити изворишта водоснабдевања неуставне јер ограничавају уставна права грађана, који су се затекли у ужој зони заштите, тако што забрањују грађење свих врста објеката осим водопривредних и објеката водоснабдевања. Овлашћени предлагач посебно истиче да су река Расина и акумулационо језеро „Белије“, које је на њој изграђено, оспореним Законом сврстани у изворишта првог ранга. Један број домаћинстава из зоне потапања је расељен, а око 200 пољопривредних домаћинстава нашло се у ужој зони заштите, односно на удаљености од 20 до 50 метара од обале језера. Пошто је, према оспореној законској одредби, у овој зони градња забрањена, грађани су принуђени да купују другу земљу и да приликом промене намена пољопривредног земљишта плаћају накнаду у висини стотруког катастарског прихода, коју прописују оспорене одредбе члана 59. Закона о пољопривредном земљишту. Оспорене одредбе Закона о коришћењу пољопривредног земљишта односе се на све случајеве промене намене пољопривредног земљишта, без обзира да ли је оно неопходно услед више силе или других објективних разлога. У предлогу се износи мишљење да оспорене законске одредбе треба да предвиде ослобађање у корист земљорадника који су услед више силе (земљотреса, клизавости терена и сл.) и других објективних разлога принуђени да пољопривредно земљиште користе за друге намене.

Према оспореном члану 14, став 1. Закона о искоришћавању и заштити изворишта водоснабдевања у ужој зони заштите изворишта забрањено је грађење свих врста инвестиционих објеката као и објеката грађана, осим водопривредних објеката, односно објеката водоснабдевања. Изузетно од ове одредбе у ужој зони заштите изворишта која се, у смислу чл. 7, ст. 2. овог Закона, не сматрају приоритетним може се дозволити реконструкција инвестиционих објеката и објеката грађана, као и изградња привремених објеката (чл. 14, ст. 2).

Одредбама чл. 3, и 7. оспореног Закона река Расина је сврстана у извориште првог ранга, која се сматрају приоритетним у погледу коришћења и реализације система водоснабдевања, па је у ужој зони заштите овог изворишта забрањено грабење свих врста инвестиционих објеката и објеката грађана, њихова реконструкција и изградња привремених објеката.

Оспореним чланом 59, став 1. Закона о коришћењу пољопривредног земљишта прописано је да организације удруженог рада и друге организације и заједнице, као и сопственици земљишта у чију корист је дошло до промене намене обрадивог пољопривредног земљишта, плаћају једнократну накнаду. Висина накнаде из става 1. овог члана утврђује се у висини стоструког катастарског прихода за то земљиште и уплаћује се на посебан рачун код специјализоване пољопривредне банке — „Агробанке“ (став 2. члана 59). Инвеститор може, према ставу 3. истог члана, да приступи радовима којима се мења намена обрадивог пољопривредног земљишта када плати накнаду.

Према члану 85. Устава СР Србије земљиште, шуме, воде, водогаји и друга природна богатства као добра од општег интереса уживају посебну заштиту и користе се под условима и на начин прописан законом. Члан 86. Устава СР Србије утврђује да се свако земљиште, шуме, вода и водоток и друга природна богатства морају искоришћавати у складу са законом предвиђеним општим условима којим се обезбеђује њихово рационално искоришћавање и други општи интереси, а према члану 299, став 1, тачка 6. Устава, Република у оквиру својих права и дужности, поред осталог, уређује систем заштите и унапређења пољопривреде и шумарства, коришћења пољопривредног земљишта, природних богатстава и вода и утврђује политику и мере у овим областима и обезбеђује спровођење тих мера које су од интереса за Републику.

Полазећи од уставног начела заштите добара од општег интереса израженог у чл. 85. и 86. Устава СР Србије, као и одредбе члана 299, став 1, тачка 6. Устава која представља основ за законско регулисање те заштите Уставни суд Србије је оценио да нема основа за интервенцију у односу на оспорене одредбе члана 14. Закона о заштити изворишта водоснабдевања и чл. 59. Закона о коришћењу пољопривредног земљишта, па је одлучио да одбије поднети предлог.

(Одлука Уставног суда Србије IV бр. 29/88 од 13. X 1988)

ЛЕГАЛИЗАЦИЈА БЕСПРАВНО ИЗГРАБЕНИХ ОБЈЕКТА

Скупштина општине Босилеград је у свом одговору на наводе иницијатора обавестила Суд да је Одлука извршена, односно да је имала ограничено дејство.

Уставни суд Србије је утврдио да члан 19. Закона о изградњи објеката („Службени гласник СР Србије“, бр. 10/84) наведен у вводу Одлуке, није правни основ за њено доношење. Ова законска одредба се не односи на услове изградње објеката грађана, већ уређује садржај инвестиционог програма за изградњу стамбеног објекта који се гради за тржиште или у оквиру друштвене стамбене изградње преко самоуправних интересних заједница и стамбених задруга.

Одлуком су уређени услови за легализацију породичних стамбених зграда чија је изградња отпочела до ступања на снагу Одлуке, и то са роком од 30 дана од њеног ступања на снагу (27. XII 1984. године).

Одредбама члана 96, став 2. наведеног Закона, дата је могућност легализације објеката изграбених без одобрења до ступања на снагу истог Закона (18. III 1984. године) под условом да су на подручју на коме је просторним, односно урбанистичким планом предвиђена изградња објеката те врсте и намене, као и да се ти објекти уз одговарајуће радове могу ускладити са тим планом. Овим законским одредбама је надлежни

орган скупштине општине био овлашћен да одреди детаљне урбанистичко-техничке и друге услове прописане законом и другим прописима под којима се ови објекти могу ускладити са условима градње и рок у коме се одобрење може накнадно прибавити, а који не може бити краћи од 30 дана нити дужи од 90 дана.

По оцени Суда, Одлуком је прекорачено наведено законско овлашћење скупштине општине утолико што се не односи на легализацију објеката изграђених до ступања на снагу Закона, већ на објекте чија је изградња започета.

При оцени Одлуке, Суд је имао у виду да је чланом 5. Закона о изменама и допунама Закона о грађевинском земљишту („Службени гласник СРС”, број 14/86) дата могућност легализације и објеката чија је изградња започета без одобрења, ако су испуњени законом утврђени услови под којима се ови објекти могу ускладити са прописаним условима изградње и под условима да грађанин преузме обавезу да плати накнаду за уређивање градског грађевинског земљишта, као и накнаду за коришћење градског грађевинског земљишта.

На основу изложеног, а имајући у виду да је скупштина општине према сада важећим одредбама члана 55. Закона о грађевинском земљишту — пречишћен текст („Службени гласник СРС”, број 27/88) овлашћена да легализује, под законом прописаним условима, не само изграђене објекте, већ и објекте чија је изградња започета без одобрења надлежног органа, као и да је наведена Одлука имала ограничено дејство, односно да је извршена, Суд је одлучио да не прихвати дату иницијативу.

(Решење Уставног суда Србије IV бр. 176/88 од 13. X 1988)

ЗАЈЕДНИЧКИ ТРОШКОВИ СТАНАРА

Суд је утврдио да Скупштина Самоуправне интересне заједнице становања своју Одлуку о инвестиционом и текућем одржавању стамбених зграда и станова није објавила мада ју је примењивала и она је производила правно дејство.

Полазећи од одредбе члана 232. Устава СР Србије којом је прописано да се самоуправни општи акти не могу примењивати пре него што се на одговарајући начин објаве, као и чињенице да у остављеном року није поступљено по решењу Суда, Суд је одлучио да наведену Одлуку укине у целини.

Суд је такође утврдио да оспорена Одлука садржи недостатке материјално-правне природе. Наиме, одредбом члана 19. Одлуке прописана је обавеза за власнике етажних станова који се налазе у зградама у друштвеној својини на територији општине Љиг да на име трошкова текућег и инвестиционог одржавања заједничких делова зграде, интересној заједници плаћају износ у висини од 30% од дела станарине које се плаћа за одговарајући друштвени стан.

Суд је оценио да је овакво нормирање несагласно са одредбом члана 87. Закона о стамбеним односима („Службени гласник СРС”, бр. 9/85, 11/88), којима су регулисани услови и начин утврђивања обавеза етажних власника у погледу одржавања заједничких делова зграда. Полазећи од различите намене појединих заједничких делова зграде, тј. да ли служе свим заједничким деловима или само неким од њих, Закон у ст. 1. и 2. члана 87. прописује обавезе етажних власника у погледу одржавања заједничких делова зграде. Наиме, власници су дужни да учествују у трошковима одржавања заједничких делова зграде сразмерно вредности посебних делова према укупној вредности целе зграде, а ако заједнички делови одлуке само неким посебним деловима зграда сразмерно вредности њихових посебних делова према укупној вредности оног дела зграде у коме се ти посебни делови налазе. Према ставу 3. члана 87. начин обез-

беживања средстава потребних за текуће и инвестиционо одржавање утврђује се уговором који закључују сви сопственици посебних делова зграде и одговарајућа самоуправна интересна заједница становања.

(Одлука Уставног суда Србије IV бр. 201/87 од 20. X 1988)

САМОУПРАВНИ СПОРАЗУМ И ЦЕНЕ

Према наводима иницијатора, разлог оспоравања одредаба је у томе што се њима уводи, за организације удруженог рада које су приступиле Споразуму, обавезна примена Приручника за обављање консалтинг услуга у инвестицијској изградњи који је издао „Копројект“, Загреб, 1983. године.

У одговору Пословне заједнице ОУР-а за пројектовање и сродне техничке услуге „Унијапројект“, Београд, наводи се да Приручник нема снагу обавезујућег акта. Оспореним одредбама Самоуправног споразума предвиђена је могућност да се Приручник користи при планирању и образовању цена и за утврђивање временских норми у пословима пројектовања и другим техничким пословима. Споразумом су уређени основни критеријуми а организације удруженог рада их разрађују и проширују према својим могућностима и потребама.

Према члану 15. Самоуправног споразума, при образовању цена могу се користити и елементи из Приручника за обављање консалтинг услуга. Чланом 50, став 1, ал. 1. Споразума предвиђено је да се за послове пројектовања и друге техничке послове утврђују временске норме, изражене у часовима рада користећи планске и искуствене показатеље, као и Приручник за обављање консалтинг услуга.

Оспорене одредбе члана 15. и члана 50, став 1, алинеја 1. Споразума су одредбе општег и упућујућег карактера, које се не могу непосредно примењивати, већ организације удруженог рада које су закључиле Споразум треба да их разраде и конкретизују према својим могућностима и потребама. То није несагласно са чланом 560. Закона о удруженом раду („Службени лист СФРЈ“, бр. 11/88 — пречишћен текст — раније члан 586), према коме се самоуправним споразумом уређују и усклађују друштвено-економски и други самоуправни односи и интереси у друштвеној репродукцији и у другим облицима радних људи и њихових самоуправних организација и заједница, те се поред осталог могу утврђивати и основи и мерила за распоређивање дохотка и уређивати критеријуми за самоуправно уређивање цена.

С обзиром да не постоје разлози због којих би уставност и законитост оспорених одредаба била доведена у питање, Уставни суд Србије је решио да не прихвати иницијативу.

(Решење Уставног суда Србије IV бр. 324/87 од 20. X 1988)

Припремио Томислав Вељковић

ОДЛУКЕ ВИШЕГ ПРИВРЕДНОГ СУДА СРБИЈЕ

РЕВИЗИЈА СЕ МОЖЕ УЛОЖИТИ САМО ПРОТИВ ОДЛУКЕ КОЈОМ СЕ ПОСТУПАК ОКОНЧАВА

Првостепени привредни суд се огласио стварно ненадлежним и предмет уступио II општинском суду као стварно и месно надлежном суду.

Виши привредни суд је одбио жалбу и потврдио првостепено решење.

Тужилац је незадовољан овом одлуком Вишег привредног суда против одлуке уложио ревизију.

Првостепени суд је одбацио ревизију као недозвољену, јер је пошао од тога да решењем Вишег привредног суда поступак није правоснажно завршен (чл. 400, ст. 1. ЗПП) и да ће тужилац своје право остварити пред општинским судом као стварно надлежним судом.

Тужилац је незадовољан овим решењем првостепеног суда против њега уложио жалбу.

Другостепени суд је одбио жалбу тужиоца а решење о одбачају ревизије потврдио.

Другостепени суд је прихватио становиште првостепеног суда да решењем којим се суд огласио стварно ненадлежним није окончан поступак и да нема услова да се против такве одлуке уложи ревизија јер првостепени суд није ни водио поступак већ се огласио ненадлежним.

Према томе, ревизија се може уложити само против одлуке којом је поступак правоснажно завршен (чл. 400, ст. 1. ЗПП).

(Решење Вишег привредног суда Србије, Пж. 4443/88 од 25. X 1988)

РОКОВИ ЗА ПОБИЈАЊЕ ИЗВРШЕНОГ УПИСА У СУДСКИ РЕГИСТАР

Тужба за утврђивање ништавости уписа у судски регистар подноси се у року од 30 дана од сазнања за разлоге ништавости, а најкасније у року од три године од извршеног уписа.

Захтев за брисање неоснованог коначног уписа може се поднети у року од 15. дана од дана сазнања за упис, а најкасније у року од 60 дана од извршеног уписа (чл. 69. Закона о поступку за упис у судски регистар).

За покретање поступка од стране регистарског суда за брисање извршеног уписа рок је две године од извршеног уписа.

(Решење Вишег привредног суда Србије, Пж. 2116/44)

ОСНОВНА ОРГАНИЗАЦИЈА УДРУЖЕНОГ РАДА КОЈА ОБАВЉА ЗАЈЕДНИЧКЕ ПОСЛОВЕ НЕ МОЖЕ СЕ ИЗДВОЈИТИ ИЗ САСТАВА РАДНЕ ОРГАНИЗАЦИЈЕ БЕЗ САГЛАСНОСТИ ОСТАЛИХ ОСНОВНИХ ОРГАНИЗАЦИЈА ЗА КОЈЕ ОБАВЉА ОВЕ ПОСЛОВЕ

Радници Основне организације „Прометкомерц“ одлучили су да се издвоје из састава Радне организације и да се конституишу као самостална Радна организација.

Првостепени суд је извршио упис издвајања ООУР-а и њено конституисање као самосталне РО.

Остали ООУР-и у саставу РО поднели су жалбу у којој истичу да је ООУР који се издваја обављао заједничке послове за све ООУР-е и према чл. 378. ЗУР-а има посебан статус, па се као такав не може издвојити без сагласности осталих удружених ООУР-а и зато су предложили да се решење о упису укине јер такве сагласности нема.

Виши привредни суд је уважио жалбу а решење укинуо, и предмет вратио на поновни поступак.

Из образложења:

„Првостепени суд је при доношењу своје одлуке учинио битну повреду поступка.

Ово са разлога што се у конкретном случају ради о ООУР-у који обавља заједничке послове за остале удружене ООУР-е, који хоће да се

издвоји из састава радне организације и конституише као самостална радна организација и без сагласности осталих ООУР-а.

Основано жалиоци указују да се овакав ООУР није могао издвојити без сагласности осталих ООУР-а за које обавља заједничке послове. Суд није могао прихватити навод из одговора на жалбу да таква сагласност постоји пасивним држањем осталих субјеката. Ово са разлога што закон не познаје овакву сагласност већ тражи изричиту сагласност осталих ООУР-а.

Није спорно да се за обављање комерцијалних послова може основати радна организација (чл. 378. ЗУР).

Међутим, и овако основана радна организација, као и ООУР у саставу РО који обавља заједничке послове за остале удружене ООУР-е, односно радне организације не може менјати свој статус ни делатност нити се може издвајати без сагласности осталих удружених ООУР-а, односно радних организација за које обавља заједничке послове.

Имајући предње у виду, а у смислу чл. 63. Закона о поступку за упис у судски регистар, укинута је решење о упису а предмет враћен на поновни поступак. У поновљеном поступку суд ће утврдити да ли су други удружени ООУР-и дали сагласност за издвајање ООУР-а који обавља заједничке послове, а цениће и остале наводе жалбе па ће након утврђеног чињеничног стања одлучити о захтеву за издвајање ООУР-а и његово конституисање као самосталне РО."

Према томе, ООУР који обавља заједничке послове не може се издвојити без сагласности осталих ООУР-а за које обавља те заједничке послове.

(Решење Вишег привредног суда, Пж. 4872/88 од 27. X 1988)

ЗА ИЗВРШЕНЕ ЗДРАВСТВЕНЕ УСЛУГЕ ДУЖНИЧКО-ПОВЕРИЛАЧКИ ОДНОС НАСТАЈЕ ПРИЈЕМОМ ФАКТУРЕ

Како право на камате зависи од настанка дужничко-поверилачког односа, то је интересантно када настаје дужничко-поверилачки однос за извршене здравствене услуге, јер од тога зависи обавеза плаћања за извршене здравствене услуге као и плаћање камате за случај доцње.

Првостепени суд је одбио захтев тужиоца за наплату извршених здравствених услуга јер је утврђено да тужилац није доставио туженику фактуру.

Тужилац је уложио жалбу у којој истиче да је услуга извршена и да је туженик дужан да плати накнаду за извршене услуге без обзира да ли је фактура достављена или није.

Виши привредни суд је одбио жалбу и потврдио првостепену одлуку.

Из образложења:

„Правилно је првостепени суд поступио када је одбио тужбени захтев. Ово са разлога јер је у чл. 2, ст. 5. Закона о обезбеђивању плаћања између корисника друштвених средстава предвиђено да изузетно дужничко-поверилачки однос са извршене здравствене услуге настаје на дан када је СИЗ за здравствену заштиту примила фактуру од здравствене радне организације која је извршила здравствену услугу (обрачун о извршеним услугама). Како је утврђено да туженик није примио од тужиоца фактуру за извршене здравствене услуге то није настао дужничко-поверилачки однос, па према томе није настала ни обавеза плаћања за туженика како накнаде за извршене здравствене услуге тако ни обавезе плаћања камата."

Према томе, дужничко-поверилачки однос за извршене здравствене услуге настаје онога дана када СИЗ за здравствену заштиту прими фактуру (обрачун о извршеним здравственим услугама), и уколико фактура није достављена нема обавезе плаћања накнаде за извршене здравствене услуге нити пак обавезе плаћања камата.

(Пресуда Вишег привредног суда Србије, Пж. 1722/85 од 17. IV. 1985)

АДВОКАТСКА ТАРИФА СЕ НЕ МОЖЕ РЕТРОАКТИВНО ПРИМЕЊИВАТИ

Првостепени суд је одмерио трошкове туженику према Адвокатској тарифи у износу од 37.290 динара.

Благовременом жалбом туженик побија ово решење и истиче да се према чл. 8. Адвокатске тарифе трошкови за адвокатске услуге имају одмерити према Тарифи која је важила на дан доношења одлуке без обзира када су радње предузете, па је предложио да се материјално право правилно примени и да се трошкови одмере према наводима у жалби по Тарифи која је важила на дан доношења одлуке.

Виши привредни суд је одбио жалбу и потврдио првостепено решење као правилно.

Из образложења:

„Правилно је првостепени суд одмерио трошкове туженику по Адвокатској тарифи која је важила у моменту предузимања појединих радњи од стране адвоката као пуномоћника туженика. Ово са разлога што према становишту суда, Адвокатска тарифа не може предвидети да се она примењује ретроактивно и да се по важећој Тарифи на дан доношења одлуке имају одмерити сви трошкови па и за адвокатске услуге које су предузете раније. Наиме, прописи се могу примењивати ретроактивно само ако је то предвиђено Уставом или законом. Адвокатска тарифа се доноси на основу овлашћења из Закона о адвокатури. Овај Закон не предвиђа могућност да се Адвокатска тарифа може примењивати ретроактивно.”

Према томе, Адвокатска тарифа се не може примењивати ретроактивно, јер то није предвиђено Уставом ни законом.

(Решење Вишег привредног суда Србије, Пж. 4783/88 од 1. XI 1988)

ОБАВЕЗА ПЛАЊАЊА ЗА ИЗВРШЕНЕ ГРАЂЕВИНСКЕ РАДОВЕ

Пошто се поједини грађевински објекти граде више година поставља се питање када настаје обавеза плаћања за извршене грађевинске радове.

Према мишљењу Савезног секретаријата за финансије, дужничко-поверилачки однос између инвеститора и извођача радова настаје даном овере радова од стране надзорног органа (привремена ситуација). Ово претпоставља да су сви радови из привремене ситуације заиста и извршени. Плаћање се врши у року од 15 дана од пријема привремене ситуације.

Уколико надзорни орган не овери привремену ситуацију због тога што неки радови нису извршени, суд је стао на гледиште да извођач радова има право да наплати оне радове за које није спорно да су извршени (Пресуда Врховног суда Србије, Прев. 230/82).

Плаћање извршених грађевинских радова по привременој ситуацији може се вршити само до окончања радова. Када су грађевински радови завршени и направљен коначан обрачун, тада извођач радова не може више тражити наплату по привременој ситуацији, па је првостепени суд одбио тужбени захтев тужиоца који је тражио наплату по привременој ситуацији и након завршетка радова, а другостепени суд је одбио жалбу тужиоца и потврдио првостепену пресуду.

(Пресуда Вишег привредног суда Србије, Пж. 1203/79. Ову пресуду потврдио је и Врховни суд Србије, Прев. 198/79)

Припремио мр Јездимир Митровић

ОДЛУКЕ СУДА УДРУЖЕНОГ РАДА СРБИЈЕ

ОТКАЗ УГОВОРА О КОРИШЋЕЊУ СТАНА

Организација је у предлогу за покретање поступка навела да је раднику по основу радног односа додељена на коришћење гарсоњера. Радник је раскинуо радни однос и прешао у другу организацију удруженог рада чије се седиште налази у другом месту. Како је радник одбио да наведени стан — гарсоњеру уступи радној организацији то је предложила да суд утврди да су се стекли услови за раскид уговора о коришћењу стана и да обавезе радника да стан испразни од ствари и преда на располагање организацији.

Основни суд удруженог рада у Титовом Ужицу је одлуком Ро. бр. 320/88 од 20. априла 1988. године одбио стављени захтев Неоснованост захтева организације за раскид уговора о коришћењу стана произлази из неспорне чињенице да је радник у основној организацији провео у радном односу преко 10 година, те да се сходно одредби члана 54 став 4. Закона о стамбеним односима Србије на њега не примењују одредбе о отказу уговора о коришћењу стана због прекида радног односа.

Суд удруженог рада Србије је одлуком I Сд. бр. 3103/88 од 18. октобра 1988. године одбио жалбу организације и потврдио првостепену одлуку. На утврђено чињенично стање, да је радник провео у радном односу у организацији удруженог рада дуже од 10 година, првостепени суд је правилно применио материјално право и то одредбу члана 54. Закона о стамбеним односима Србије. Наведена одредба предвиђа да ако је носиоцу станарског права дат стан на коришћење по основу радног односа, давалац стана може му отказати уговор о коришћењу стана и када носиоцу станарског права престане радни однос у основној организацији, на основу његове изјаве да прекида радни однос и због изречене мере престанка радног односа због теже повреде радне обавезе. Ставом 4. наведеног члана Закона, је предвиђено да се одредбе става 1. овог члана не примењују ако је носилац станарског права дуже од 10 година или краће време утврђено самоуправним општим актом о давању стана на коришћење био у радном односу са даваоцем стана на коришћење. Суд удруженог рада Србије је при томе оценио као неосноване наводе жалбе организације да је првостепени суд непотпуно утврдио чињенично стање у вези некоришћења стана од стране радника и његове породице, јер су исте чињенице ирелевантне за одлучивање у овој правној ствари. Наиме, суд удруженог рада није надлежан за спор поводом отказа уговора због некоришћења стана, већ је за то надлежан општински суд пошто је отказни разлог настао у смислу чл. 53. Закона о стамбеним односима, а не због престанка радног односа.

(Одлука Основног суда удруженог рада у Титовом Ужицу Ро. бр. 320/88 од 20. априла 1988. године и одлука Суда удруженог рада Србије I Сд. бр. 3103/88 од 18. октобра 1988. године).

ЗАСНИВАЊЕ РАДНОГ ОДНОСА БЕЗ ОГЛАСА ОДНОСНО КОНКУРСА

Радница је у предлогу за покретање поступка навела да је на основу уговора о кредитирању користила кредит од СОУР-а за школовање и да је завршила средњу геодетску школу. Након завршетка школовања (путила је молбу кадровској служби СОУР-а за заснивање радног односа. Међутим, Радна заједница СОУР-а је без објављивања огласа примила у радни однос другу радницу која је такође корисник кредита за школовање, али је примљена радница школовање завршила после ње, да је дуже пријављена СИЗ-у запошљавања и да је у тежкој материјалној ситуацији од примљене раднице. Зато је предложила да суд удруженог рада поништи одлуку о избору наведеног кандидата.

Основни суд удруженог рада у Београду је одлуком Ро. бр. 118/88 од 21. 3. 1988. године одбио стављени захтев. Утврдио је да у конкретном случају није постојала повреда поступка избора кандидата, те да одлука о избору није незаконита. У образложењу је навео да је одредбом члана 14. Закона о радним односима СР Србије предвиђено да се радни однос може засновати без јавног конкурса, односно огласа између осталог и у случају заснивања радног односа по основу уговора о стипендирању и кредитирању. Према томе, у случајевима заснивања радног односа по основу уговора о стипендирању — кредитирању не постоји обавеза организације за јавним оглашавањем потребе попуњавања радног места, а ни обавеза сачињавања ранг листе реда првенства у запошљавању.

Суд удруженог рада Србије је одлуком II Ро. бр. 2812/88 од 15. септембра 1988. године усвојио жалбу раднице, преиначио одлуку првостепеног суда и поништио одлуку Комисије за радне односе о избору кандидата на послове и радне задатке геодетског техничара — приправника. Другостепени суд сматра да је Основни суд погрешно оценио чињенично стање и извео погрешан закључак да је законита одлука самоуправних органа о извршеном избору кандидата на послове геодетског техничара. Ово стога што је на седници Радничког савета Радне заједнице усвојен план пријема радне снаге за наредну годину, па је између осталог предвиђено да се изврши пријем једног геодетског техничара у својству приправника. Одлуком Комисије за радне односе је извршен пријем кандидата без јавног оглашавања, са образложењем да је изабрани кандидат за време школовања примала кредит од СОУР-а по основу уговора о кредитирању. На одлуку о избору приговор је уложила радница која је такође била корисник кредита СОУР-а и завршила школу за геодетске техничаре, а по завршетку школовања поднела молбу кадровској служби СОУР-а за пријем у радни однос. Другостепени суд сматра да је погрешан закључак првостепеног суда да не постоји повреда поступка избора кандидата. Напротив, чињеница што Закон о радним односима Србије оставља могућност организацијама удруженог рада да са корисницима кредита за школовање заснује радни однос без јавног оглашавања има смисла и оправдања у случајевима када се уговором о кредитирању ствара облигациони однос на основу кога се организација обавезује да материјално обезбеди школовање стипендисте, а стипендиста да после тога заснује радни однос и одређено време проведе у удруженом раду у тој организацији.

У таквим случајевима су корисници кредита ослобођени конкуренције при заснивању радног односа јер је уговором преузета обавеза да се такви кадрови приме у радни однос у организацију која их је кредитирала. Међутим, у конкретној ситуацији када уговором о кредитирању није предвиђена обавеза корисника кредита да после школовања заснује радни однос у СОУР-у, нити обавеза СОУР-а да их прими у радни однос по завршеном школовању, доводи се у питање објективност пријема кандидата без огласа, односно конкурса. Напротив, такав пријем радника оставља могућност организацијама да избегавају било какве конкурентске односе међу младим људима и доводе до непоштовања минимума критеријума у погледу предности појединих кандидата приликом заснивања радног односа. Суд сматра да су самоуправни органи организације морали бити упознати са молбама свих корисника кредита, како би се уз поштовање одређених критеријума у погледу дужине радног стажа, успеха у школовању, времена завршетка школовања и чекања на запослење одлучили за неког од кандидата.

(Одлука Основног суда удруженог рада у Београду Ро. бр. 118/88 од 21. 3. 1988. године и одлука Суда удруженог рада Србије II-Ро. бр. 2812/88 од 15. септембра 1988. године).

ДОДЕЛА СТАНА

Радница је у предлогу за покретање поступка навела да Радна организација упорно избегава да јој реши стамбено питање. Поред тога што постоје две правоснажне судске одлуке којима је Радној организацији наложено да спорни стан расподели према ранг листи од 5. 4. 1983. године, организација је спорни стан доделила другом раднику који се на ранг листи реда првенства за расподелу станова налази иза раднице. Предложила је да суд удруженог рада закаже расправу, изведе предложене доказе и поништи одлуку Радничког савета о додели стана другом раднику, као и да суд изврши расподелу спорног стана и исти додели њој.

Основни суд удруженог рада у Београду је одлуком Ст. бр. 1069/87 од 14. 4. 1988. године усвојио стављени захтев. Утврдио је да постоје правоснажне одлуке донете у корист раднице и то одлука Ст. бр. 256/81 од 8. 5. 1981. године којом је обавезана Организација да радницу уврсти у ранг листу реда првенства за решавање стамбених питања и да јој додели одговарајући број бодова према самоуправном општем акту о расподелу станова. Извршавајући наведену одлуку организација је стан доделила другом раднику, због чега је поведен судски спор који је окончан правоснажном одлуком Ст. бр. 1452/85 од 30. 10. 1985. године којом је поништио одлуку о додели стана другом раднику и обавезао организацију да изврши корекцију бодова на ранг листи, тако што ће радници повећати број бодова по основу стамбене ситуације, са којим би бројем бодова радница дошла у обзир за доделу стана. Након тога је организација донела нову одлуку којом је извршила увећање бодова радници, али и раднику којем је био додељен стан на коришћење, како би се нашао испред раднице на ранг листи и поново му доделио спорни стан. Радница је поново покренула спор пред судом па је суд правоснажном одлуком Ст. бр. 807/87 од 30. 4. 1986. године поништио одлуку Радничког савета о додели стана, обавезао организацију да изврши поновну расподелу стана у складу са ранг листом од 9. 4. 1983. године. Организација је тада спорни стан доделила раднику који је нестао 6. 3. 1983. године, што међу учесницима није било спorno. Због наведеног првостепени суд је поништио одлуку о додели стана и обавезао организацију да радници додели спорни двособан стан и да јој дозволи усељење у исти у року од 15 дана по правоснажности одлуке.

Суд удруженог рада Србије је одлуком I Сд. бр. 3441/88 од 20. септембра 1988. године одбио жалбу Радне организације као неосновану и потврдио првостепену одлуку као правилну и закониту. Другостепени суд сматра да је у конкретном случају правилна одлука Основног суда којом је радници додељен стан на коришћење. Ово стога што постоје три правоснажне одлуке донете у корист раднице којима је Радна организација обавезана да радницу уврсти на ранг листу реда првенства и утврди јој одговарајући број бодова према критеријумима из самоуправног општег акта. Међутим, Радна организација је и поред правоснажних одлука суда којима је налагано самоуправним органима радне организације да радници признају одређени број бодова и да је са тако признатим бројем бодова уврсте на ранг листу, избегавала да стан додели радници већ га је додељивала другим радницима који су имали мањи број бодова и на ранг листи се налазили иза раднице. Имајући наведене чињенице у виду Основни суд је одлучио, а другостепени суд прихватио и потврдио такву одлуку, да обавезе организацију да радници додели конкретан стан.

Наведена одлука тако одступа од става суда удруженог рада да расподелу станова врше овлашћени самоуправни органи организације у складу са самоуправним општим актом којим се утврђује поступак и мерила за расподелу станова. Радници своја права остварују искључиво у основној организацији, па радник не може захтевати да му суд удруженог рада додели на коришћење стан ван поступка спроведеног у основној организацији.

Суд удруженог рада Србије је прихватио жалбени навод раднице да је одлука првостепеног суда неподобна за извршење, обзиром да не

поседује клаузулу да одлука суда има карактер акта о додели стана на коришћење. Стога је изреком одлуке утврдио да одлука суда којом је Радна организација обавезана да радници додели конкретан стан, има карактер акта о додели стана на коришћење, на основу кога ће радница, ако Радна организација не поступи по истој, закључити уговор о коришћењу стана код надлежне самоуправне заједнице становања.

(Одлука Основног суда удруженог рада у Београду Ст. бр. 1069/87 од 14. 4. 1988. године и одлука Суда удруженог рада Србије I Сд. бр. 3441/88 од 20. 9. 1988. године)

РАНГ ЛИСТА И РЕДОСЛЕД У ЗАПОШЉАВАЊУ

Радник је у предлогу за покретање поступка навео да се пријавио на оглас за пријем ветеринарског техничара — приправника, а да организација и поред тога што се налазио на првом месту ранг листе није изабрала њега, већ кандидата на четвртном месту ранг листе. Зато је предложио да суд удруженог рада поништи одлуку о избору кандидата.

Основни суд удруженог рада у Шапцу одлуком Ро. бр. 321/87 од 25. септембра 1987. године усвојио је стављени захтев. Утврдио је да је кадровска комисија при одлучивању и избору поступила супротно одредби члана 34. Закона о запошљавању јер није извршила избор према редоследу на ранг листи. У одлуци о избору комисија је навела разлоге због којих нису изабрани кандидати са већим бројем бодова, али по мишљењу првостепеног суда изнети разлози се не могу прихватити као оправдани за невршење избора ни једног од прва три кандидата.

Суд удруженог рада Србије је одлуком II Ро. бр. 5445/87 од 24. фебруара 1988. године усвојио жалбу Основне организације и преиначио првостепену одлуку и одбио захтев радника. Суд је пошао од одредбе члана 34. став 2. Закона о запошљавању Србије према којој је комисија овлашћена да не изабере првог ни наредне кандидате, већ кандидата који најбоље испуњава услове али да да разлоге за такву своју одлуку. Суд сматра да је првостепени суд погрешно оценио дате разлоге као неоправдане. Напротив, другостепени суд сматра да је Комисија дала основане и умесне разлоге зашто није изабрала предходна три кандидата. Кандидати на првом и трећем месту ранг листе су радили у организацији на одређено време па су у току трајања радног односа веома неодговорно и немарно обављали послове и радне задатке. Кандидат на другом месту ранг листе има пребивалиште ван места рада, па како се ради о теренском послу и свакодневним дежурствима то би стално путовање овог кандидата знатно ометало нормално одвијање ових послова и радних задатака. Како је неотуђиво право радних људи да заснују радни однос са кандидатом који ће према својим радним и психофизичким способностима у највећој мери задовољити на пословима за које је објављен оглас, то су разлози дати од стране организације сасвим оправдани и прихватљиви, а избор у свему извршен према одредбама Закона и самоуправног општег акта.

(Одлука Основног суда удруженог рада у Шапцу Ро. бр. 321/87 од 25. септембра 1987. године и одлука Суда удруженог рада Србије II Ро. бр. 5445/88 од 24. фебруара 1988. године).

Припремила Радмила Шаркић

ОДЛУКЕ ОКРУЖНОГ СУДА У БЕОГРАДУ

ПРЕСТАНАК ПРАВА ПРЕЧЕ КУПОВИНЕ

У поступку пред првостепеним судом утврђено је да је тужилац Г. М. био носилац станарског права на спорном стану у време када је тужени Г. А. као власник стана продао писменим уговором о купопродаји туженом М. Јб. Тужени Г. А. није понудио тужиоцу, у смислу члана 24. Закона о промету непокретности да прода стан тужиоцу као носиоцу станарског права, право прече куповине. У току поступка умро је тужени Г. А., па су парницу преузели његови наследници, али је тужилац остао при тужби и тужбеном захтеву и у судски депозит уплатио износ купопродајне цене стана који је уплатио тужени М. Јб. пок. Г. А. У међувремену је тужилац од своје радне организације добио нови стан у који се преселио.

Првостепени суд је извео закључак да је тужилац добијањем новог стана на коме је стекао статус носиоца станарског права и пресељењем у њега изгубио право прече куповине на спорном стану.

Окружни суд је прихватио став општинског суда.

По схватању Окружног суда, станарско право по својој правној природи представља личну службеност употребе стана у смислу важених одредаба Закона о стамбеним односима („Службени гласник СРС”, бр. 9/85), као и члана 60. Закона о основним својинско-правним односима („Службени лист СФРЈ”, бр. 6/80). Општински суд је правилно применио материјално право када је применом члана 24. Закона о промету непокретности („Службени гласник СРС”, бр. 43/81.) закључио да тужилац у моменту пресуђења пошто није био носилац станарског права на спорном стану нема право прече куповине стана који је предмет уговора о купопродаји. Исељењем из спорног стана и усељењем у нови добијени стан престало је прече право куповине тужиоца, престала су му и овлашћења која су му била призната у току парнице у вези са вршењем ове службености.

Основаност тужбеног захтева има се заснивати на основу чињеница утврђених у поступку које постоје у моменту доношења првостепене пресуде, па како је тужилац изгубио статус носиоца станарског права изгубио је и право прече куповине због чега је парница вођена, тако да је основано одбијен захтев тужиоца због недостатка активне легитимације.

(Пресуда Окружног суда у Београду, Гж. бр. 240/88. од 29. марта 1988)

ИСЕЉЕЊЕ РАЗВЕДЕНОГ БРАЧНОГ ДРУГА

У поступку пред Општинским судом утврђено је да је спорни стан у својини грађана, да га је тужилац купио 1961. год. када се у њега и уселио, да се тужена у предметни стан уселила 1978. да је са тужиоцем склопила брак 1978. да је брак између странака разведен правоснажно 1987. и да је малолетно дете поверено на чување и васпитање туженој као мајци.

На наведено чињенично стање првостепени суд је, по становишту Окружног суда, погрешно применио материјално право када је одбио тужбени захтев за исељење тужене па је пресуду преиначио, усвојио тужбени захтев и обавезао тужену да се исли из спорног стана, јер није стекла својство носиоца станарског права.

Одредбом члана 2. Закона о стамбеним односима, који је био на снази у време усељења тужене у спорни стан, дати су елементи станарског права, према којој одредби станарско право могло се стећи само на

становима у друштвеној својини, а на стану у својини грађана само до 29. јула 1973. год., као дана ступања на снагу наведеног Закона, члан 93. Закона.

Закључењем брака тужена није могла стећи својство суносиоца станарског права, јер је стан у својини грађана, па се то својство не може стећи после 29. јула 1973. у смислу члана 2. Закона, тако да се у конкретном случају на настали спор применити одредба члана 93. и члана 16. Закона о стамбеним односима.

Ради тога Окружни суд је уважио жалбу тужиоца, преиначио пресуду Општинског суда и обавезао тужену да се исели из спорног стана.

(Пресуда Окружног суда у Београду, Гж. бр. 2023/88. од 22. 4. 1988)

Припремио *Димитрије Милић*

НАУЧНО САВЕТОВАЊЕ „ПРОМЕНЕ УСТАВА СР СРБИЈЕ”

Правни факултет у Београду и Институт за правне и друштвене науке Правног факултета у Београду организовали су научно Саветовање „Промене Устава СР Србије” 6. и 7. октобра 1988. За Саветовање је припремљен и објављен зборник реферата под називом „Промене Устава СР Србије”, који садржи уводно излагање и реферате подељене у четири тематске области: I. Општа питања; II. Друштвено-економски односи; III. Функције Републике; IV. Организациона питања. Предајући овај *Зборник* научној и стручној, па и најширој јавности, Правни факултет и његов Институт за правне и друштвене науке изразили су наду да ће он бити значајан прилог научном проучавању проблематике промене устава и, заједно са ставовима и мишљењима који су били поднети на Саветовању, представљати допринос јавној дискусији о променама Устава СР Србије.

У „Аналима Правног факултета у Београду”, у тексту који следи, сажето се приказује рад Саветовања. Тај приказ обухвата проблеме које су обрадили аутори реферата и учесници у дискусији, а нарочито предлоге за измену и допуњу нацрта амандмана, као и аргументе за те предлоге.

I. Општа питања

Првога дана Саветовања, у оквиру тематске области *Општа питања*, реферате су поднели: проф. др Миодраг Јовичић, дописни члан САНУ, Београд („Уставотворна функција федералних јединица”), академик Радомир Д. Лукић, редовни члан САНУ („О Амандманима на Устав Србије”), академик Јован Борђевић, редовни члан САНУ, Београд („Статус аутономије (покрајине) и положај СР Србије”), проф. др Љубица Кандић, Правни факултет, Београд („Уставноправни развој Кнежевине и Краљевине Србије (до 1918)”), проф. др Ратко Марковић, Правни факултет, Београд („Уставноправни развој Републике Србије у социјалистичкој Југославији”), проф. др Војислав Симовић, Правни факултет, Београд („Аутономија, аутономност” и уставне промене”), др Лиђија Р. Баста, Институт за упоредно право, Београд („Однос Устава СР Србије и покрајинског устава”) и проф. др Александар Ивић, Правни факултет, Београд („Референдум — потреба и могућност изласка из блокаде промене Устава СР Србије”). У дискусији су учествовали: Проф. др Борћи Џаца, др Балша Шпадијер, проф. Александар Бурђев, Мићо Царевећ, Драгоје Жарковић, Живомир С. Борђевић, др Зоран Томић, Мира Мосуровић, Златија Букић-Вељовић, Слободан Вучковић и Светислав Вуковић.

У низу питања, од којих је већина подробније размотрена у оквиру других тематских области, издвојила су се као посебно значајна, следећа два: прво, уставна концепција о аутономним покрајинама као конститутивном елементу федерације и, друго, уставотворна власт у СР Србији. Оба ова питања расправљана су не само са становишта важећих уставних решења и њиховог критичког просуђивања, већ и у историјској перспективи.

Уставна концепција о аутономним покрајинама као конститутивном елементу федерације

Унутрашња противречност дуалног положаја аутономних покрајина по концепцији савезног Устава, по којој се оне једновременно исказују и као саставни део СР Србије и као самосталан субјект федеративног устројства Југославије, била је у средишту тумачења уставног положаја Србије и домаћаја уставноревизионог захвата пројектованог у Нацрту амандмана.

Целином својих нормативних решења (језгровит приказ и интерпретацију дали су професор П. Николић и др Л. Баста) Устав СФРЈ опредељује такав положај аутономних покрајина, по коме су оне у теорији квалификоване као конститутивни елемент федерације. Упоредо са републикама, аутономне покрајине су уврштене у уставну дефиницију Југославије као савезне државе. Једнако као на републике, и на покрајине се односе темељна начела устројства југословенске федерације: генерална клаузула са претпоставком надлежности у корист република и аутономних покрајина, категорија суверених права, принцип одлучивања у федерацији на начелима споразумевања и равноправног суделовања и принцип одговорности за сопствени развој и развој заједнице као целине.

У сфери организације федерације и у сфери њеног функционисања покрајине су самостални и равноправни чиниоци; у саставу савезних органа и у процесу одлучивања на нивоу федерације исказују се као субјекти потпуно одвојени и независни од СР Србије. Покрајине су упоредо са републикама, паралелно са СР Србијом као целином, представљене непосредно, као такве, у свим органима и телима на нивоу федерације. У вршењу функција федерације оне суделују на са републикама паритетан начин, који се обезбеђује било применом принципа бројно једнаке заступљености, било принципа одговарајуће заступљености, што међутим, с обзиром на утврђене принципе одлучивања у органима федерације, не оспорава паритет, јер практично не умањује ефекте заступљености покрајина у поређењу са заступљеношћу република. Органи и тела федерација добијају својство заједничких органа и тела република и покрајина на нивоу федерације, а покрајине се исказују као њени равноправни конституенти. У вршењу одређених функција федерације покрајине и директно, заједно са републикама равноправно суделују давањем сагласности, располагајући практично правом вета услед примене принципа једногласности. Покрајине не само да непосредно представљене, мимо представништва СР Србије као целине, суделују у поступку одлучивања у савезним органима, те по својим властитим органима директно учествују у процесу одлучивања у федерацији давањем сагласности, већ ни у једном ни у другом случају уставом није предвиђен ни један инструмент нити механизам који би обезбедио заједничко или договорно иступање представника СР Србије као целине (које укључује и представљеност покрајина као њених саставних делова) и представника покрајина као таквих у поступку одлучивања у савезним органима, односно заједничко или усаглашено давање сагласности од стране републичких и покрајинских органа.

Суделујући равноправно са републикама у вршењу савезне уставотворне власти давањем сагласности са крајњим ефектом апсолутног вета, покрајине равноправно конституишу свој статус и у федерацији и у Републици. Оне имају „надлежност надлежности“, „оригинерно право самоорганизовања“ које „превазилази право самоорганизовања у класичним федерацијама“. Заокружујући право самоорганизовања аутономних покрајина, Устав СФРЈ је утврдио њихово право да доносе своје уставе, и, с обзиром да се устав јавља као израз суверености државе, „уткао у биће аутономних покрајина један изузетно значајан елемент државности“.

Правнотеоријска интерпретација и критичко просуђивање уставне концепције о аутономним покрајинама као конститутивном елементу федерације, обједињено приказани, искристалисали су се у неколико напоњујућих оцена. Једновременно и упоредо опредељивање у конструкци-

ји уставноправног статуса аутономних покрајина у савезном Уставу два супротстављена својства која се међусобно искључују — да су покрајине саставни делови СР Србије и уједно самостални субјекти федеративног устројства Југославије, у биће аутономних покрајина уграђује логички и правно нерешиву унутрашњу противуречност (професор Р. Лукић, професор П. Николић). У пракси пак, својство конститутивног елемента федерације и федеративног уређења ограничава, па и суспендује оригинално својство које аутономне покрајине имају као саставни део СР Србије (професор П. Николић), те је, премда прокламована, нормативним решењима савезног Устава укинута њихова аутентична веза са републиком (др Л. Баста). На тај је начин извитоперен карактер аутономних покрајина, а уставни модел аутономије, по својој правној природи и конструкцији, нелогичан, осмишљен без упоришта у правној теорији, историјске подлоге и узора у пракси федерализма у свету. Отуда нужно остаје без јасне правне квалификације (професор П. Николић, професор Ј. Борђевић, професор Б. Цаца). Правнотеоријски модел политичко-територијалне аутономије, његове у теорији утврђене границе и оквири, сагласна је оцена учесника у расправи, уставном концепцијом аутономних покрајина су превладане, радикално превазиђене. Промена правне нарави аутономних покрајина квалитативне је природе и опредељена несумњивим обележјима државности. Упуштајући се у њену правну квалификацију утврђујући домаћај те промене, поједини аутори (професор Ј. Борђевић, професор В. Симовић, професор Р. Марковић, др Л. Баста) реконструју и утврђују еволуцију уставноправног статуса аутономних покрајина од статуса политичко-територијалних аутономија до положаја својственог квалитативно другачијем правнотеоријском моделу — категорији федералних јединица.

Опредељујући обележја државности оригинално аутономним јединицама и утврђујући посебан и равноправан уставноправни статус и положај покрајина у организацији и процесу функционисања федерације, сагласна је оцена учесника у расправи, уставна концепција аутономних покрајина по Уставу од 1974. оспорила је, грубо нарушила сувереност и државност Републике Србије у чијем су саставу, оспоравајући и могућност конституисања СР Србије као целине у државу и федералну јединицу као равноправног субјекта федеративног устројства. Следствено, тако концепиран положај аутономних покрајина доводи до неједнакости СР Србије и других република у оквиру федеративног уређења Југославије, што, у мери у којој се републике схватају као националне државе, поприма особено значење неравноправности српског народа у остваривању суверености у федерацији у односу на друге југословенске народе.

У делу савремене југословенске правне и политичке мисли, особито у јеку полемичких расправа о уставној реформи и преиспитивања уставних решења, тежња да се као упориште, одговарајућим правноисторијским интерпретацијама изнађе и историјско утемељење савремених концепата, довела је до некритичког преношења савремених назора у прошлост и исказала се у тврдњи о аутономним покрајинама као изворним конституентима југословенске федерације. Побуђени да се одреде према тим интерпретацијама, више учесника у расправи окренуло се коренима, изходшту и генези југословенске федерације, посвећујући том питању замашан простор (професор Ј. Борђевић, професор В. Симовић), па и једно саопштење у целини (професор Р. Марковић).

Сагласни у правноисторијским тумачењима, аутори су у основним цртама правно интерпретирали ток конституисања, изградње и преустројства југословенске федералне државе. Изворни и једини конституенти југословенске федерације биле су републике; аутономне покрајине нису ни поменуте у Одлукама АВНОЈ-а којим су на другом заседању 1943. положени темељи федеративног устројства, те отуда историјски немају својство изворних субјеката федерације. Организовање подручја која традиционално припадају Србији, подручја која је Србија собом унела у југословенску државу створену 1918. године, као аутономних јединица у њеном оквиру, уследило је након изражене политичке воље становништ-

ва Војводине односно Косова и Метохије о прикључењу тих области Србији. Термин прикључење ту не може имати правно значење — са уставноправног гледишта одлуке о прикључењу Војводине и Косова и Метохије Србији су чисто политички акти (професор Р. Лукић). Скелет федеративног устројства утврђен при конституисању југословенске федерације остао је непромењен у процесу уставног развитка до 1986. године. Аутономне покрајине развијале су се мање-више као класичне политичко-територијалне аутономије, а могућност образовања аутономија и у другим федералним јединицама није била затворена. Квалитативна промена концепције о аутономним покрајинама везује се за крај 60-их година. У правцу наговештеном уставним амандманима од 1968. одвијао се процес радикалног преображаја уставноправног статуса, „модела“ и целовите уставне концепције аутономних покрајина, који је био продубљен уставним амандманима од 1971. и потом системски заокружен Уставом од 1974, у оквирума постављеним довршеним темељним преустројством („реконституисањем“ — др Ј. Баста) југословенске федералне заједнице.

На темељу приказане правнотеоријске интерпретације уставног концепта аутономних покрајина и критичког просубивања целине уставних решења, те правноисторијске реконструкције изворне природе покрајинских аутономија, учесници у расправи оспорили су постојећем уставноправном статусу аутономних покрајина теоријску заснованост и историјску подлогу. Наглашено је становиште о нужности корените, радикалне измене уставне концепције о аутономним покрајинама, као предуслов конституисања СР Србије у целини као државе и једнакоправног субјекта федеративног устројства. Као једино научно утемељено решење истакнута је потреба квалитативне промене правне природе покрајинске аутономије у правцу успостављања модела класичне политичко-територијалне аутономије. То подразумева, и то је чинило суштину конкретних предлога: 1. Да у концепту аутономних покрајина треба елиминисати њихово својство конститутивног елемента федерације и федеративног уређења, тако да покрајине у организацији и процесу функционисања федерације суделују искључиво као део СР Србије у чијем су саставу и посредством, односно у оквиру представљања републике као целине. Да начелно треба из савезног устава брисати свако поистовећивање република и покрајина. 2. Да треба одстранити све елементе државности у бићу аутономних покрајина; да нарочито, покрајине не могу имати оригиналну уставотворну власт, али да не могу бити ни категорија савезног устава, већ да правни положај аутономних покрајина може нормирати само Устав СР Србије. Такође, да би требало утврдити такав поступак промене републичког устава у коме би покрајине искључиво имале евентуално само консултативну улогу.

Решења предвиђена у Нацрту амандмана на Устав СР Србије, према да „инспирисана тежњом да се разреши проблем уставног конституисања СР Србије“, чине у том правцу сасвим мали, незнатан, недовољан помак. Њима се додуже отклањају нека крајње неприкладна решења у домену извршавања републичких закона, јединствених функција републике, садржине друштвеног плана СР Србије, надлежности Председништва, Уставног суда, Врховног суда и републичког јавног тужиоца и др. Остаје међутим, нетакнута уставна концепција о аутономним покрајинама, којој предстојећа уставна реформа на федералном нивоу остаје верна, следећи у томе делу смисао и дух Устава СФРЈ од 1974, те поставља тесне оквире и брану битнијим, суштинским променама уставног статуса покрајина и СР Србије ревизијом републичког устава. По окончању текуће уставне реформе, зато, наглашено је да је неопходно одмах приступити коренитој, радикалној уставној реформи, како би се одстрањем постојеће уставне концепције о аутономним покрајинама отворила могућност доследног уставног конституисања СР Србије као државе и уклапања аутономних покрајина у оквире и одреднице модела политичко-територијалне аутономије. На демократској основи и у правцу остварења демократске правне државе.

Уставотворна власт у СР Србији

Да ли и у којој мери, у случају СР Србије, прописи важећих устава СФРЈ и СРС поштују савезним уставом прокламовану државност свих република у саставу СФР Југославије? У одговору на ово питање које је доминирало у расправи током прве секције Научног саветовања, готово да није било учесника који није подвукао посебан значај уставотворне функције, као функције кроз коју се превасходно исказује државност и која, заправо, и одваја државу од свих других политичко-територијалних јединица. Као главна, пак, тема, уставотворна власт у СР Србији разматрана је у рефератима професора Миодрага Јовичића и др Лидије Басте.

Пре него је прешао на анализу уставотворне функције републике Србије, професор Јовичић је оценио уставотворну функцију наших република уопште, онако како је она одређена савезним уставом.

По његовом мишљењу, та је функција, с обзиром на садржину уставноправних овлашћења република, прилично ограничена. Савезним Уставом, са којим републички уставни не могу бити у супротности, у великој мери су опредељени не само друштвено-економско уређење и друштвено-политички систем, већ и организација власти у свим републикама. У овом последњем погледу, погледу организације власти, савезни Устав је, по оцени, проф. Јовичића, претерано рестриктиван, што је републичке уставотворце принудило на непотребну униформност.

С друге стране, пак, обавеза републичких устава да не буду у супротности са савезним Уставом само је декларативне природе, с обзиром да нису предвиђена правна средства за уклањање евентуалних супротности. Ово значи да постоје реалне могућности за проширење самосталности република у сопственом самоорганизовању.

У вршењу овако одређене уставотворне функције, СР Србија располаже непотпуним и ограниченим овлашћењима у поређењу са осталим републикама. Ово су, поред проф. Јовичића и др Басте, посебно подвукли и професори Радомир Лукић, Јован Борђевић, и Павле Николић, као и највећи број учесника у дискусији.

Прво ограничење произлази из чињенице да је савезним уставом прописано да и аутономне покрајине доносе своје уставе. Тиме су ове политичко-територијалне јединице, које по уставној дефиницији нису државе, добиле важну функцију државности, угрожавајући тако државност републике Србије, у чијем су саставу. Да би Србија, као друге социјалистичке републике у СФРЈ, постала држава, њен устав мора бити једини који ће, у оквирима савезне уставности, регулисати уставну материју за целу њену територију.

Друго и још важније ограничење уставотворне функције републике Србије лежи у чињеници да је уставотворна власт покрајина, поред тога што је оригинална, још и самостална, док уставотворна власт републике Србије то није. Покрајински устав доноси покрајинска скупштина потпуно самостално, док републички устав републичка скупштина може донети само уз изричиту сагласност покрајинских скупштина. Из тога произлази да је уставотворна функција, а тиме и државност републике Србије, мања не само у поређењу са осталим републикама у СФРЈ, већ и у поређењу са аутономним покрајинама.

Да парадокс буде још већи, између републичког и покрајинског устава не постоји стварни хијерархијски однос. Пропис Устава СРС да покрајински устав не може бити у супротности са републичким представља нужну меру усклађености три уставноправна система у Републици, која, међутим, ни сама у пракси не мора бити остварена, с обзиром да не постоји никаква правна санкција за евентуалну неусклађеност. На оваквој, трострукој уставотворној власти на територији СР Србије, организованој на начелима „статусне (институционе) уставности“ (др Баста), инсистирали су посебно др Баста и професор Лукић. Др Баста је закључила да се ту не ради о некритичком преузимању решења из савезног Устава, већ о консеквентној операционализацији начела Уста-

ва СФРЈ о оригинарном уставном положају аутономних покрајина, као и тим Уставом принципијелно успостављене конфедерализације СР Србије. Однос Републике Србије са покрајинама на плану уставотворне власти упоредио је са конфедерацијом и проф. Лукић, закључујући, чак, да су аутономне покрајине у том погледу самосталније и од држава у конфедерацији, јер и ове „морају поштовати конфедерални уговор — устав“.

За разлику од др Басте, која је главно тежиште своје расправе поставила на уочавање условљености и предодређености односа између републичког и покрајинских устава темељним начелима југословенске федерације, као договорне функције република и аутономних покрајина, професор Јовичић је више пажње посветио тражењу могућности за промене републичког устава унутар важеће савезне уставности, које би републици Србији омогућиле вршење уставотворне функције на начин примерен потреби остварења ове републике као државе.

Обавезна сагласност покрајинских скупштина на предлог устава усвојен у Скупштини СР Србије представља извор потенцијалне блокаде система, до које би дошло у случају да ова сагласност изостане. Да би се ово онемогућило, предлаже професор Јовичић, Уставом СР Србије треба прописати такав поступак за промену републичког устава, у коме би покрајинске скупштине могле имати највише консултативну улогу. У међувремену, док се не донесе нов републички устав који би усвојио предложено решење, опасности од блокаде система услед недавања сагласности покрајинских скупштина могле би се отклонити, сматра професор Јовичић, устаном референдума. Он се zaloжио за увођење два облика уставног референдума у СР Србији. Један би био факултативан и њиме би се о предлогу уставне промене одлучивало на захтев одређеног броја грађана, а други би био обавезан и приступало би му се управо у случају да покрајинске скупштине не дају сагласност на предлог устава усвојен у скупштини СР Србије, а по претходној одлуци ове последње. Под жељеном претпоставком да се сагласност покрајинских скупштина у новом уставу ни не захтева, обавезан референдум би требало предвидети као редован начин одлучивања о уставној промени у одређеним ситуацијама. У том смислу, проф. Јовичић је навео пример СР Хрватске, као једине републике која је својим уставом предвидела могућност да о уставној промени одлучују грађани на референдуму.

За референдум као начин промене устава изјаснио се, у свом реферату, и професор Александар Ивић. Како важећим Уставом СР Србије ова могућност није предвиђена, а пошто прети блокада система, требало би, по његовом мишљењу, расписати референдум као претходно питање о промени Устава. Под условом да се на овај начин изражена воља поштује, могла би бити отклоњена неусаглашеност ставова Републичке и покрајинских скупштина.

Учесници расправе поклонили су пажњу и историји уставноправног положаја републике Србије у социјалистичкој Југославији. Најисцрпније о овој теми уопште, па и о уставотворној власти у републици Србији, посебно, говорио је, у свом реферату, професор Ратко Марковић.

Приказујући и оцењујући уставна решења овог питања од првог до тренутно важећег устава социјалистичке Југославије, и закључно са њим, професор Марковић је ово раздобље поделио на период од 1946. до 1968. и од 1968. до данас.

Први устав социјалистичке Југославије, донет 1946, прописао је да се аутономни делокруг аутономних покрајина и аутономних области одређује Уставом Републике Србије, док аутономне јединице доносе своје статуте, који морају бити потврђени од стране Народне скупштине Србије. Решење које је усвојио Уставни закон од 1953. разликовало се од претходног само утолико што су своје статуте, аутономне јединице сада доносила самостално, али су њима и даље утврђивале само „организацију и надлежност својих органа власти“, којима су основи били уређени Уставним законом СР Србије. Ни Устав од 1963. није одступио од овак-

вог концепта уставотворне власти у републици Србији. Аутономни делокруг, као и основна начела о организацији аутономних покрајина и даље се утврђују Уставом Републике.

Наведена решења поштовала су логику теоријског концепта територијалне аутономије и нису спречавала Републику да, вршењем уставотворне функције на целој својој територији, остварује своју државност.

Уставни амандмани од 1968. постављају основу за радикално друкчији уставни положај републике Србије, мењајући сам концепт југословенске федерације. Уместо дотадашњих шест, југословенска федерација од тада има осам тзв. конститутивних елемената, јер су овај ранг, иако још увек не до краја правно заокружен, добили и аутономне покрајине. Од 1968. аутономни делокруг покрајина не уређује више највиши републички, већ највиши покрајински правни акт — покрајински уставни закон.

Амандмани од 1971. и Устав СФРЈ од 1974. године заокружили су нов уставни положај СР Србије. Устав СФРЈ је прописао да радни људи и грађани, народи и народности на Косову и у Војводини, своја суверена права остварују првенствено у својим аутономним покрајинама, а само кад је то изричито прописано Уставом СРС, и у Републици као целини. Тиме је створен правни основ за укидање јединствене уставотворне власти Републике, односно за губитак њене државности.

Својеврсан прилог Саветовању дала је професор Љубица Кандић, рефератом о уставноправном развоју српске државе од 1804. до 1918. године.

Развој уставности у поменутом временском распону, она је, с обзиром на промене у државно-правном положају Србије, поделита на три периода: 1804—1813, време трајања државе првог устанка; 1830—1878, време вазалности српске државе и 1878—1918, време самосталности српске државе.

У току првог устанка, у Србији су донета два уставна акта — 1808. и 1811. Оба су регулисала искључиво однос два врховна органа власти — Вожда и Правитељствујућег совјета, и то на начин који је обезбеђивао претежан утицај првог.

Хатишериф од 1830. има двоструки значај за Србију: признао јој је статус вазалне државе, и истовремено јој поставио правни основ уставног обликовања.

Први устав српске државе, Сретењски устав, донет је 1835. године. Ограничавајући власт кнеза, он је, поред Совјета, увео у систем власти и Народну скупштину. То га је — уз принцип поделе власти, политичка и грађанска права, као и неограничену приватну својину приближило модерним буржоаским уставима оног времена. Стављен ван снаге већ два месеца након што је донет, овај Устав има значајно место у историји наше уставности, не само као први самостално донет српски устав, већ и због утицаја који је имао на каснији уставни развој Србије.

„Турски устав“, донет 1838, избацио је Народну скупштину из система власти, а јачањем Савета, врло много ограничио власт Кнеза. Посебна заслуга овог Устава је што је под његовом владавином започета изградња правне државе у Србији.

Од краја 50-тих година XIX века, тежиште уставне борбе прелази са односа Кнез-Савет на однос Кнез-Скупштина. Уставом од 1869, Савет је изгубио законодавну власт, а добила ју је Народна скупштина. Додуше, њена су законодавна овлашћења била знатно мања него кнежева, буџетско право је било крње, министре није могла позвати на одговорност, али је она ипак, као законодавни чинилац, а састајући се редовно, сваке године, омогућила укључивање представника народа у вршење власти.

Уставом од 1888. године однос између монарха и Народне скупштине уређен је по принципима парламентарног система. Народна скупштина је добила пуну законодавну власт, пуно буџетско право и право да оптужи министре. Уз гаранције широких политичких слобода и грађан-

ских права, ове одредбе сврставају Устав од 1888. у ред најнапреднијих устава онога доба. Политички услови за његову примену, међутим, биће створени тек након уклањања династије Обреновића, 1903. године. У међувремену, монарх ће га, 1894, укинути, вратити на снагу Устав од 1869, и, 1901, донети — октроирати нов устав.

Најзначајнију новину коју доноси Устав од 1901, представља увођење другог дома у народно представништво. Иначе, овај Устав представља комбинацију Намесничког и Устава од 1888. године.

Године 1903, донет је нов устав, који, међутим, својом садржином представља незнатно измењен устав од 1888. године. У новим политичким условима, посебно обележеним умереним учешћем монарха у политичком животу, овај Устав је добио своју пуну примену.

мр Мирјана Стефановски и мр Олга Поповић

II. Друштвено-економски односи

У оквиру друге тематске области Саветовања о променама Устава СР Србије поднето је пет реферата посвећених друштвено-економским односима. Реферате су изложили проф. др Дејан Поповић — „Економске функције СР Србије“, проф. др Владимир Јовановић — „Предлог промене Устава СР Србије у области самоуправног организовања удруженог рада“, проф. др Драгутин Шошкић — „Критички осврт на предложене промене друштвеног и просторног планирања у Уставу СР Србије“, проф. др Влајко Брајић — „Уставни концепт законског и самоуправног регулисања радних односа“, проф. др Мирко Васиљевић — „Проблем јединствених технолошких система у СР Србији“.

Као што се може видети, реферати су обухватили једну широку лепезу питања из области друштвено-економских односа. Општи је утисак да предложене промене у овом домену нису довољне, да су спорадичне и да многа важна питања остају недоречена. Уочено је такође да се мора обезбедити усклађеност између решења савезног Устава и Устава СР Србије. У дискусији која је вођена поводом промена у друштвено-економској области посебно је истакнут значај непостојања јединства тржишта, као и потреба реорганизације привредног система у том смислу.

Проф. др Дејан Поповић је, пре свега, приметио да Наирт амандмана на Устав СР Србије заслужује подршку, али да он мора бити употпуњен због тога што није предвиђен довољан број јединствених надлежности за целу Републику. Према речима проф. Поповића уставни из 1974. год. су републикама и покрајинама поверили бројна овлашћења у економској сфери. И сам Устав СФРЈ у чл. 3. дефинише републику као државу, а у чл. 4. аутономну покрајину као самоуправну заједницу. Будући да су се остале републике конституисале као државе у свим областима, а да је Србија својим уставним положајем према покрајинама онемогућена, њене компетенције у економским односима немају карактер државности. Дошло је до својеврсне узурпације надлежности Републике од стране покрајина и на њено свођење на тзв. „уже подручје“.

Финансије, истакао је проф. др Дејан Поповић, традиционално представљају државну функцију. Република ни по садашњим уставним решењима, ни по предложеним амандманима нема никаквих финансијских ингеренција које се односе на целу територију. Уставом из 1974. год. предвиђено је да, у складу са чл. 300, Република јединствено за целу територију регулише одређене односе. Финансијске обавезе покрајина се у том погледу свode на уплаћивање котизације. То значи да је конфедералистичко решење према коме савез, у овом случају Република, нема своје властите порезе које би могла убирати на целој територији, пресликано из односа федерација — републике на однос Република — по-

крајине. Овај конфедералистички принцип примењивао се у Швајцарској у прошлом веку и данас је у свету напуштен. Треба такође напоменути да би увођење нових надлежности Републике довело до смањења буџетских трошкова покрајина.

Професор Поповић се посебно осврнуо на питање Фонда федерације за кредитирање бржег развоја привредно недовољно развијених република и аутономних покрајина, које по материји припада Уставу СФРЈ, али, по њему, илуструје нејединство СР Србије у економском смислу. У овом случају СР Србија је истовремено и дужник (САП Војводина и тзв. „уже подручје“) и поверилац (САП Косово). Између њених делова у том погледу не постоји никаква институционална или економска кореспонденција. При томе, на самом „ужем подручју“, многе општине су на истом, или нижем нивоу развијености у односу на САП Косово, која је поверилац. Обавезе према Фонду федерације процењују се у 1988. години на износ од 262.811 милиона динара, а укупан расположиви обим акумулације код обвезника на 286.819 милиона динара. Пошто су обвезници дужни да истовремено издвајају и за одговарајући републички фонд, њихове обавезе према неразвијеним су 397.586 милиона динара, што је за око 110.000 милиона динара више од расположиве акумулације. Др Поповић је закључио да је република лишена права да регулише политику регионалног развоја и да је неопходно трансформисати Фонд федерације тако да се омогући Републици да утиче на алокацију средстава намењених бржем развијању неразвијених подручја.

Проф. др Владимир Јовановић је истакао као основну карактеристику Нацрта амандмана на Устав СР Србије да је он преузео решења из Нацрта амандмана на Устав СФРЈ, а која нису истоветна са решењима из Предлога амандмана на Устав СФРЈ, сачињеног после јавне дискусије. Друга карактеристика је да поједина важна питања нису до краја разјашњења, односно изведена. Нацрт је у погледу предлагања промена самоуправног организовања удруженог рада мање радикалан од Предлога. Проф. Јовановић ипак сматра да се предложене промене крећу у правцу јачања деловања економских законитости.

Односи између ООУР и РО су свакако најважније питање у систему удруженог рада. Иако је оно начето усвојеним променама ЗУР-а из 1987. године, може се рећи да је и даље недоречено. Нацрт амандмана наглашава организованост радника у основне организације у оквиру радне организације, док Предлог амандмана на Устав СФРЈ потпуно изоставља основну организацију и истиче повезаност радника у радној организацији. Аналогно решење може се приметити и у питању права располагања друштвеним средствима. Ови примери илуструју неке дилеме које постоје код свих предлагача амандмана. Тенденција стварања радне организације као основног привредног субјекта неспојива је са концепцијом ООУР у ЗУР-у. Јачање радне организације доводи до тога да ООУР постаје „унутрашња категорија“ непосреднијег остваривања резултата рада и самоуправних права у радним организацијама.

У области пословног удруживања, према проф. Јовановићу, постоји тенденција потпуно слободног бирања облика пословног удруживања и уређивања односа у њима. У погледу јединствених технолошких система проф. Јовановић сматра да би требало у амандманима нагласити обезбеђење њиховог јединственог функционисања на територији целе Републике и да би требало прописати обавезно удруживање у неколико области само за територију СР Србије у којима је то од интереса искључиво за јединство система на територији СР Србије.

Што се тиче заједница осигурања имовине и лица, битна новина је да оне поново добијају статус самосталних самоуправних организација.

Истакнуто је такође да Нацрт амандмана не спомиње тржиште хартија од вредности и да би амандмани могли да дају правни основ за увођење берзе.

Једно од питања које изазива многе дилеме је питање положаја радне заједнице. У том смислу се истиче да би требало ову материју ра-

дикалније ревидирати, посебно имајући у виду промену положаја ООУР, па се оправдано може поставити питање да ли радне заједнице треба укинути.

Неусклађеност између Нацрта амандмана на Устав СРС и Предлога амандмана на Устав СФРЈ постоји и у регулисању земљишног максимума, који, према првом, износи 15 ha по домаћинству, а по другом земљишни максимум у приватном поседу износи 30 ha по домаћинству.

Најзад, проф. Јовановић сматра да учињене измене које су прихваћене у Предлогу амандмана на Устав СФРЈ треба да буду прихваћене и у амандманима на Устав СРС, при чему треба уградити специфичности СР Србије.

Идеја водила у организовању и привредних и друштвених делатности треба да буде ослобађање од реликата договорне економије и омогућавање слободног организовања у складу са законима тржишта.

Проф. др Драгутин Шошкић је нагласио да је просторно планирање интегрални део друштвеног планирања и да оно представља једно од најспорнијих питања. При томе је јединствено планирање засновано на објективним законима, једна објективна нужност, а систем планирања мора бити заснован на заједничком планирању. Подвајање које је присутно у односима између Републике и покрајина осетило се и у овом домену, те можемо рећи да постоје три система планирања. Проф. Шошкић је истакао да је после доношења Устава из 1974. године било периода када друштвени планови нису ни доношени, а да просторни план за целу Републику никада није ни донет. По њему, то је свакако имало утицаја на велико заостајање СР Србије, јер је стање у друштвеном планирању „поражавајуће“.

Проф. Шошкић се посебно осврнуо на уставни основ за доношење јединственог друштвеног и просторног плана, који представници покрајина оспоравају. Они сматрају да доношење јединственог плана није у надлежности СР Србије, будући да није наведено у чл. 300. Устава у коме су таксативно побројана сва питања која се јединствено уређују за целу Републику. Напротив проф. Шошкић тврди да то не представља сметњу јединственом регулисању јер сама садржина поменутог члана на то упућује (основи правног режима друштвене својине, основи својинскоправних и других стварноправних односа, основи режима вода од интереса за целу Републику, заштита од загађивања вода, заштита од загађивања ваздуха, технички услови за изградњу и одржавање саобраћајница и саобраћајних средстава...).

Уставноправни основ постоји и у неким другим одредбама Устава. То није чл. 301 (према коме је потребна сагласност покрајина) Устава СР Србије, већ, пре свега чл. 69—74 Устава СФРЈ, чл. 70—74 Устава СРС, чл. 69—72 Устава САПВ, чл. 70—74 Устава САПК. Тако, према чл. 71. Устава СФРЈ и чл. 72. ст. 2. Устава СРС: „Друштвеним плановима ДПЗ утврђује се заједничка политика развоја и смернице и оквири за доношење мера економске политике и управних и организационих мера, којима се обезбеђују услови за остваривање тих планова“. Поред тога, чл. 305. Устава СРС предвиђа да се друштвеним планом Републике утврђује заједничка економска политика свих субјеката планирања, међу којима су изричито наведене и аутономне покрајине.

Проф. Шошкић сматра да је домаћај предвиђених промена са становишта економских ефеката готово никакав, јер су задржане старе одредбе засноване на принципу договорне економије. Тиме се, пре свега, мисли на амандман XIV и амандман XXXI, који представљају „верну копију“ чл. 305. Устава СРС.

Проф. др Влајко Брајић је истакао да су уставне одредбе које регулишу односе у удруженом раду, па тиме и радне односе, бројне, али да су исто тако бројне и слабости које прате ово регулисање. Многа важна питања, као што су концепција радног односа, однос између ООУР и других облика удруживања (у вези с тим и облик удруживања у коме радници остварују своја основна права из радних односа), питање самоуправног регулисања радних односа, регулисање радних односа у обла-

сти рада личним средствима у својини грађана, у предузећима у царинским и слободним зонама основаним од стране страних лица, нису уопште, или нису са нормативно-техничке и језичке стране одговарајуће регулисана. С друге стране, Устав се бави и тако конкретним односима као што је престанак радног односа због несавесног и неуспешног испуњавања радних обавеза у амандману IX тачка 3. ст. 3.

Одредбе амандмана су често непрецизне и непотпуне. Тако у ст. 2. тачке 1. амандмана XXII је нађено решење ако се на референдуму не донесе самоуправни општи акт. Међутим, није предвиђено шта чинити ако се ни на поновљеном референдуму не прихвати предлог акта, односно одлуке. У ст. 2. тачке 3. амандмана XII где се уређује питање права радника у предузећу у одређеној царинској или слободној зони требало је колективним уговорима (којима се уређује ово питање) дати значај какв имају самоуправни општи акти у удруженом раду.

Проф. Брајић је у закључку нагласио да промене Устава треба извршити, али да начин промене путем амандмана није најбољи. Наиме, у таквим случајевима често се јавља неусклађеност између норми из Устава које остају да важе и норми које су амандманима промењене. Други разлог је што би нови Устав (али и целокупна законска и самоуправни регулатива) требало са правно-техничке и језичке стране да се заснива на сасвим новом концепту. Садашњи Устав је опширан. Због тога и амандмани морају бити опширни. То је последица схватања да све мора бити регулисано правном нормом, па је регулатива обимна, а често има и непотребног понављања норми (иста норма се механички преноси из устава у закон, а из закона у самоуправне опште акте).

Потребно је извршити рационализацију, смањити број норми. Норме које регулишу један однос (нпр. удруживање рада и средстава) треба да садрже и одредбе о свим другим кореспондентним односима. Ови други односи (нпр. радни односи) само у најзначајнијем треба да буду регулисани посебним одредбама, али на тај начин да ништа од онога што је већ регулисано у другом односу не треба понављати. На тај начин треба да буду утврђени основи законске и самоуправне регулативе. У области радних односа савезним законом треба регулисати основна права. Републичким и покрајинским законима треба регулисати само оно што је као законска конкретизација Устава и савезног закона неопходно и пре свега неке посебности. Самоуправни општи акти директно би се наклањали на Устав и само понекад на законске одредбе.

На пример, ако бисмо узели одредбе чл. 11. сада важећег Устава СФРЈ, додајући одредбу о целисходном коришћењу друштвених средстава и одређујући да све законске, самоуправне опште норме и конкретна решења морају бити у складу са њима — многе норме које то на свим нивоима регулисања понављају, не би биле потребне, а увек би било лако утврдити шта је незаконито, чак и ко је одговоран.

По мишљењу проф. Брајића неопходно је да се промени цео Устав (исто важи и за законе и самоуправне опште акте) при чему ће доћи до његовог скраћивања уз истовремено повећање квалитета и ефикасности.

Говорећи о проблемима јединствених технолошких система електропривреде, железничког и ПТТ саобраћаја проф. др Мирко Васиљевић се прво осврнуо на решења у важећем правном режиму. По његовом мишљењу дошло је до раздвајања ових система (који по својој природи имају национални, па и наднационални карактер) на осам система који је требало да комплетирају осам националних економија. У циљу функционисања ових система у општедруштвеном интересу, Устав СФРЈ из 1974. године понудио је два облика интеграције ових система: заједнице организација удруженог рада — обавезни облик и самоуправне интересне заједнице материјалне производње — факултативни облик. Кључни недостатак постојећег правног режима ових система састојао се у томе што се инсистирало на постизању техничко-технолошког јединства ових система без нужног друштвено-економског јединства.

Нацртом амандмана X тачка 5. на Устав СФРЈ, односно амандмана X тачка 4. на Устав СРС (који у ствари преузима истовестан текст) поку-

шава се решити овај проблем и обезбедити „рационално и ефикасно функционисање тих система на целој територији СФРЈ, у складу са потребама и интересима друштвено-економског развоја земље и потребама и интересима корисника производа и услуга“. У том циљу је предвиђено да се савезним законом уређују: 1) услови и начин обавезног удруживања организација удруженог рада у области електропривреде, железничког и ПТТ саобраћаја; 2) основе организовања у овим системима; 3) основе функционисања ових система; 4) јединство самоуправних друштвено-економских односа у овим системима.

Оцењујући позитивно понуђени концепт промена, проф. Васиљевић је истакао да њихов домет зависи пре свега од ширине „основа регулисања“ на савезном нивоу, с обзиром на снажне отпоре „подржављењу“ и „унитаризацији“ у појединим срединама. Минимум, који треба регулисати савезним законом, да би се превазишло садашње стање дезинтеграције, што је императив ради техничко-технолошког напретка и хватања корака са светом, подразумева следеће: 1) организовање ових система на функционално-технолошком, а не територијалном (републичко-покрајинском) принципу; 2) статусна организованост удружених чланица у заједници треба да изрази специфичност ових система (садашњи начин организовања, када нпр. у оквиру заједнице ЈУГЕЛ постоје 400 ООУР је уситњеност непримерна природи јединствене технологије); 3) одлучивање на нивоу заједнице на принципу већинског одлучивања (а не као до сада на принципу једногласности пренесеном из политичког система).

Уколико је ово у овом тренутку немогуће спровести на савезном нивоу, потребно је покушати да се спроведе макар на нивоу СР Србије. Такође је потребно и неке друге системе, као што су водопривреда, путна привреда или образовање, чија је техничко-технолошка јединственост неспорна организовати на истом принципу.

Проф. др Смиља Аврамов, дотичући се разних тема, па и тема из области друштвено-економских односа, истакла је проблем дезинтеграције и негативног утицаја „националних економија“ и у другим областима, нпр. агроиндустријском комплексу. Проблеми у овој области нису посебни проблеми Војводине, Славоније, или Мацве, већ јединствени свих житородних крајева, па их као такве треба јединствено решавати на нивоу Југославије. При томе је подсетила на постојање Европске заједнице за угља и челик, где је дошло до повезивања не на националном, већ на националном нивоу.

Јездимир Митровић је поставио два питања. Прво, надовезујући се на претходне учеснике у расправи, да ли уопште треба Устав СРС да регулише поново питања која су већ регулисана истоветно у Уставу СФРЈ? При томе је указао на различитост решења између Нацрта амандмана на Устав СРС и Предлога амандмана на Устав СФРЈ, те извесно „заостајање“ Нацрта за Предлогом. Заложено се да се, уколико је ово понављање потребно, уклоне разлике и ови акти ускладе.

Друго питање је питање основног субјекта привређивања. Јездимир Митровић је предложио да то буде РО — предузеће, при чему не треба уставом или другим прописима бити одређена унутрашња организација предузећа, већ дата слобода сваком предузећу да о томе одлучује зависно од својих потреба. Једини изузетак су велики технолошки системи (када због њиховог значаја) треба законом прописати њихову унутрашњу организацију.

Марија Вучковић је упозорила да се уставним променама не мења положај радних заједница које фактички имају монопол власти у радним организацијама и које „пљачкају“ основне делатности.

Ана Желчевић и Драган Павић

III. Функције Републике

У трећој тематској области поднети су следећи реферати: „Концепција и садржина републичких закона који се примењују јединствено на територији СР Србије“ (проф. др Будимир Кошутих); „Промене у уставном систему СФРЈ и нека питања остваривања законодавних функција СР Србије са посебним освртом на законе са јединственом применом“ (проф. др Мирјана Пајванчић); „Законодавна надлежност у СР Србији у области кривичног права“ (проф. др Љубиша Лазаревић); „Јединствена кривичноправна заштита слобода и права грађана у СР Србији“ (проф. др Мирослав Борђевић); „Уставна реформа и грађанско законодавство“ (проф. др Обрен Станковић); „Уставна реформа у СР Србији и породица“ (проф. др Марко Младеновић); „Решавање сукоба републичког и покрајинског закона (колизционе норме) и сукоба надлежности између органа на територији СР Србије“ (проф. др Милан Пак); „Републике и покрајине у међународним односима“ (проф. др Радослав Стојановић); „Извршавање републичких закона“ (др Зоран Томић); „Функције СР Србије у области народне одбране“ (проф. др Милан Вучинић); „Функције СР Србије у области народне одбране“ (проф. др Радоје Радловић); „Уставне промене и ОНО у СР Србији (Милојко Стојановић); „Остваривање функције безбедности у СР Србији“ (др Обрен Борђевић); „Језик и његова службена употреба у светлу актуелних уставних промена“ (проф. др Лајчо Клајн) и „Језик у службеној употреби у СР Србији у светлу бројних уставних недоумица“ (мр Бранислав Брборић).

У дискусији су учествовали: проф. др Смиља Аврамов, проф. др Драгољуб Кавран, проф. др Милан Ђуковић, др Зоран Ивошевић, др Мирко Перовић, проф. др Владета Станковић, доцент др Владимир Водинелић, проф. др Војин Димитријевић, проф. др Милан Петровић и Милутин Новковић.

I

1. — Проблем републичких закона који се примењују јединствено на територији СР Србије побудио је велику пажњу учесника Саветовања. Изражена је сагласност са више пута истицањем мишљењем да је уставни положај републике Србије у уставном систему СФРЈ и уставни статус аутономних покрајина у њеном саставу вишеструко особен што се, између осталог, изражава и кроз концепцију и садржину ових републичких закона. При том се, уставна решења усвојена 1971. године умногоме могу сматрати „кривцем“ оваквог стања, односно неједнаког положаја СР Србије у односу на друге републике. Истакнуто је да су низом решења супротних основним начелима Устава аутономне покрајине „готово изједначене са другим републикама и стављене у повољнији положај од републике у чијем су саставу“ (Б. Кошутих), као и да је њима неминовно детерминисана и концепција и садржина републичких закона који се примењују јединствено на територији СР Србије. По речима великог броја дискусаната, данашњу слику стања у овој области у СР Србији чине три скоро независна правна система, у којима је јединствена регулатива изузетак, а не правило, или „пре привид него реалност“ (Кошутих). У прилог ове тврдње истицани су: „значај“ друштвених односа који су предмет ове јединствене регулативе, чињеница да се њоме не уређује у целости ниједна материја, као и да ови закони увек претпостављају доношење посебних покрајинских закона да би дата материја била у потпуности уређена и, на крају, да Република не располаже правним средствима којима би обезбеђивала спровођење ових закона на својој целокупној територији.

Уставна пракса у овом домену недвосмислено је показала да је у СР Србији „конституисана фактички федерална држава, у којој далеко већа права и дужности имају покрајине него тзв. уже подручје Републике“ (Б. Кошутих), и да је због овог и низа других, сличних решења, СР Србија доведена у немогућу позицију при чему смо „унутар федера-

ције добили републику која није једнака са другим републикама, која није ни права република” (Милан Ђуковић).

Изражено је мишљење да решења из Нацрта амандмана не доводе у питање суштину односа у СР Србији, јер не мењају садашњи у основи истовестан статус републике као федералне јединице и покрајине. Исто се може рећи и за концепцију и садржину републичких закона који се јединствено примењују на територији целе Републике. Јер, у Нацрту амандмана пошло се од тога да законодавна надлежност Републике за целу територију представља изузетак, да је то надлежност утврђена у чл. 300. и да тај члан треба минимално проширити и претежно прецизирати. По Кошутићу, приступ би морао бити обрнут, односно законодавна надлежност Републике морала би бити утврђена као правило (чл. 299. Устава), а покрајине као изузетак, и то за оне односе који представљају специфичност покрајина, што значи да би се новом формулацијом чл. 300. Устава издвојиле одређене материје из круга права и дужности Републике и утврдиле као право и дужност покрајина. Другим речима, неопходно је не само проширити обим односа (тј. садржину закона) који се регулишу јединственим републичким законима, већ и њихову концепцију.

2. — У области кривичног права, као што је познато, доношењем уставних амандмана из 1971. године напуштена је концепција о јединственом југословенском кривичном законодавству и прихваћен је један облик подељене законодавне надлежности између федерације и федералних јединица. Напуштање уставне концепције о јединственом југословенском кривичном законодавству, при том, није било детерминисано никаквим практичним захтевима наше криминалне политике, нити је оваквом решењу претходила стручна расправа. Разлози су могли бити искључиво политичке природе, тако да је одговарајуће решење из тачке 11. Амандмана ХХХ било крајње нестручно и непрецизно формулисано. Другим речима, у вези са решењем из чл. 281. тачка 12. Устава СФРЈ могла би се поставити два основна питања: да ли је то решење легитимно и да ли је њиме конституисано овлашћење покрајина да доносе кривичне законе. У одговору на прво питање треба поћи од основног уставног опредељења из става 2. начела I Устава СФРЈ да радни људи, народи и народности остварују своја суверена права у социјалистичким републикама и социјалистичким аутономним покрајинама у складу са њиховим уставним правима, а у СФРЈ само када је то у заједничком интересу. Друго, у чл. 154. Устава СФРЈ конституисано је начело једнакости грађана пред законом без обзира на националност, расу, пол, језик, вероисповест, образовање или друштвени положај. Како нема никакве сумње да је јединствена кривичноправна заштита човека и његове социјалистичке самоуправне заједнице од општег друштвеног и појединачног интереса, може се закључити да је решење из чл. 281. тачка 12. Устава СФРЈ у супротности са опредељењем из става 2. начела I и уставних гаранција из чл. 154. Устава СФРЈ. Кад је реч о другом питању, о овлашћењу аутономних социјалистичких покрајина да доносе кривичне законе, треба имати у виду да такво овлашћење није никада изричито конституисано. У чл. 281. тачка 12. само је, наиме, одређено које се области кривичног права регулишу савезним законом, из чега се никако није могао аутоматски извести закључак да осталу материју равноправно регулишу социјалистичке републике и социјалистичке аутономне покрајине. Некако се прећутно прихватило да су републике и покрајине у том погледу изједначене, чему је допринела и општа политичка ситуација у СР Србији тога времена и изразито уставно јачање покрајина као друштвено-политичких заједница (Љубиша Лазаревић).

Са друге стране, питање које је такође од значаја за кривично право, јесте питање поделе законодавне надлежности у оквиру СР Србије. Изгледа, наиме, да редактори Устава СР Србије из 1974. године нису доводили у питање легитимност постојања покрајинског кривичног законодавства, будући да је чл. 300. тачка 3. Устава СР Србије одређено да се републичким законом уређују јединствено за целу територију републике: „институту одговорности за кривична дела; кривичноправна заштита

слобода, права и дужности радних људи и организација удруженог рада и други односи који су одређени овим уставом и републичким законом који се примењује на целој територији републике.” На жалост, чини се да они који су формулисали ову одредбу нису располагали ни елементарним знањима из области кривичног права, јер ни у теорији кривичног права, нити у кривичном законодавству није познат појам „институти одговорности за кривична дела”, па је немогуће стручно одредити његово право значење. Огуда, решење које се предлага у Нацрту Амандмана на Устав СР Србије (Амандман XXX, тачка 5.) јесте неупоредиво прецизније и потпуније у односу на садашње решење (Јљубиша Лазаревић). Што се тиче, пак, тумачења уставне одредбе о јединственом регулисању слобода, права и дужности човека и грађанина, у досадашњој пракси појавила су се различита схватања. Тако, настала спорна питања решена су приликом доношења републичког и покрајинских кривичних закона политичким договором на бази једног компромиса, према којем је било предвиђено да, од око стотину одредаба о кривичним делима која су управљена на слободу, права и дужности, утврђене у глави III Устава СР Србије, јединствено на целој територији СР Србије важи нешто више од двадесет одредаба. Прецизираним решењем тачке 5. амандмана XXX омогућава се управо потпуно јединствена кривичноправна заштита слобода и права грађана која су им загарантована Уставом СР Србије. (Мирослав Борђевић).

3. — Према уставном решењу из 1946. године целокупно грађанско законодавство налазило се у савезној надлежности, што је случај са свим федеративним државама. Уочи усвајања амандмана од 1971. године Југославија се налазила пред доношењем јединственог Грађанског законика (донет је био Закон о наслеђивању, Основни закон о браку, Основни закон и односима родитеља и деце. Основни закон о усвојењу, Основни закон о старатељству, итд.). Доношењем амандмана из 1971. године и Устава из 1974. године питање надлежности из основа је другачије уређено, тако што је мањи део материје грађанског права (облигационо право — претежним делом и стварно право — мањим делом) резервисан за савезну компетенцију, а све остало је пренето у надлежност република, односно у СР Србији далеко највећи део те материје у надлежност покрајина, те се наш правни систем распао на осам делова од којих се три односе на СР Србију. Овако партикуларизовано право оцењено је као правно осиромашење, као један друштвени и правни квалитет нижег ранга. У њему има више неусклађености, више правних празнина, непотребних понављања; оно је мање прегледно, сналажење у њему отежано, тумачење сложеније; њиме се вреба правна једнакост грађана; оно је, најзад, инфериорно у својој хуманистичкој димензији: у југословенској варијанти у којој је усвојено (разликовати се у свему у чему се не мора бити јединствен, уместо да је обрнуто) оно је ретроградно, јер води удаљавању једних од других, затварању, националној и локалној нарцисоидности и девалвирању универзалних вредности. Овим решењем Устава из 1974. године, укратко, нашем грађанском праву дат је смер супротан правно-цивилизацијским тековинама читавог 19. и 20. века. Потпуни промашај уставне реформе огледа се у томе што разлике које постоје нису ни у каквој корелацији са особеностима федералних јединица, већ су производ правног волунтаризма, а са друге стране, јер је изостао обим разлика на које се циљало, будући да ипак има много више фактичког јединства него што има разлика. Референт је пледирао, дакле, за јединствено грађанско законодавство и враћање на уставно решење из 1946. и 1963. године. У овом тренутку, штавише, постоје читави блокови тог јединственог система (било у виду формално јединственог закона, као што је, на пример, Закон о облигационим односима, било у облику фактичког јединства, које је, рецимо, остварено у практично идентичном тексту Закона о браку и породичним односима СР Србије и САП Косово; у идентичним одредбама Нацрта закона о стварним правима у СР Србији, СР Црној Гори и СР Македонији; у чињеници да је СР Хрватска прихватила у потпуности одредбе ранијег савезног Закона о наслеђивању, итд.). Стога, амандмани на Устав СР Србије представљају корак напред у том циљу,

али право решење је јединствено законодавство за СР Србију, као и за све остале републике. То, разуме се, уопште не искључује задржавање надлежности покрајина за оно за шта заиста постоје разлози (Обрен Станковић). Надаље, према одредби у чл. 179. садашњег Устава СФРЈ каже се: „Зајемчује се поштовање људске личности и људског достојанства у кривичном и сваком другом поступку, у случају лишења, односно ограничења слободе, као и за време извршавања казне.“ То је, међутим, само делимична гаранција људског достојанства. Уместо тога, требало би поставити општу гаранцију да би људско достојанство било заштићено и у свим другим врстама друштвених односа, а не као сада, само у процесним. Ово што се догађа на Косову пример је угрожавања људског достојанства ван поступка и уопште институција (разноврсни притисци). Таква општа гаранција би требало да гласи: „Зајемчује се неповредивост достојанства човекове личности.“ Та генерална клаузула би требало да постане ст. 1. чл. 179. Устава СФРЈ, а садашњи ст. 1. да постане ст. 2. Овим би се постигло двоје: оваква генерална клаузула обавезује сва лица и органе, па између осталих, и законодавца, с једне стране, да поштују људско достојанство, а с друге, да га штите. Обавеза поштовања значи да је законодавац дужан, када доноси правне норме, да води рачуна о томе да изабрани начин регулisaња није противан људском достојанству. Обавеза заштите, пак, значи да би законодавац морао доносити норме које забрањују повреду достојанства, предвидети санкције за повреде, одредити методе заштите (судски пут, управни пут, итд.) и средства заштите. Постојећа делимична гаранција обавезује само органе примене права, а не и законодаваца (Владимир Водинелић).

4. — Подела законодавне надлежности у материји породичног права која је извршена чл. 280. и 281. Устава СФРЈ довела је до настанка осам правних система о породици у Југославији, односно до стварања три правна система у СР Србији. Породично право, наиме, изостављено је у потпуности из савезне надлежности и тиме пренето у надлежност социјалистичких република и аутономних покрајина. При том, одредбом чл. 299. Устава СР Србије одређена је законодавна надлежност Републике коју она остварује преко републичких органа и организација, а то значи у којој постоји троеобна надлежност: у корист Републике (тј. ужем подручја Републике) и у корист сваке од две аутономне покрајине. Одредбом чл. 300. Устава СР Србије, надаље, прописане су правне области које се републичким законом уређују јединствено за целу територију Републике. У области породичног права то су: „основна начела брака и брачних односа и основна начела односа родитеља и деце“ (тачка 5). Но, чак и у овој области за коју је неспорно да треба да буде уређена јединствено за целу територију Републике, СР Србија није одмах реаговала. Тако се догодило да САП Војводина и САП Косово донесу своје законе из области породичног права пре него што су републичким законом била прописана основна начела која се јединствено примењују за целу територију Републике. За овакву неуставну ситуацију кривицу је сигурно сносила и СР Србија, која је тек накнадно доношењем Закона о браку и породичним односима утврдила основна начела брака и брачних односа и односа родитеља и деце (чл. 26—40). Парадоксални положај СР Србије као државе и самоуправне заједнице у чијем су саставу и две аутономне покрајине не може се, међутим, исправити без корените уставне реформе. У области породичног права, поред других питања, такав императив оставља и обавеза вођења јединствене политике обнављања становништва. СР Србија је, заправо, јединствен пример невероватних различитости у демографској структури становништва, будући да две аутономне покрајине представљају демографске, историјске и цивилизацијске екстреме какви се не могу срести у Европи. Наиме, сви расположиви статистички подаци недвосмислено указују на демографску експлозију у САП Косово, са једне стране, и на убрзани процес депопулације на ужем подручју СР Србије и у САП Војводини, са друге стране. Отуда је неопходно да се овакво стање превазилази осмишљеном популационом политиком, а пре свега предузимањем хуманих, али и хитних и енергичних, мера које

треба да обезбеде заштиту угрожених нација у СР Србији, као и заштиту цивилизацијских услова живота албанске породице (Марко Младеновић).

5. — Јединственог законодавства нема у СР Србији ни у другим областима права. Тако, Устав СР Србије не обезбеђује ратним људима и граванима ни минимум услова за јединствено образовање, здравство, културу, или уређење радних односа. Но, треба имати на уму и то да СР Србија није само држава, него је истовремено и друштвено-политичка заједница. Занемарују се, другим речима, функције СР Србије као социјалистичке самоуправне демократске заједнице равноправних народа и народности, а тиме и њихова самоуправна интеграција (Зоран Ивошевић).

6. — Расправа о остваривању међународне сарадње започела је констатацијом да је Устав СФРЈ од 1974. године у овом погледу увео сасвим нова решења у уставну праксу федералних држава. Како по овом Уставу, органи република и покрајина непосредно одлучују о закључивању највећег броја уговора, федерација, практично, само извршава одлуку која је донета од стране република и покрајина које се тако појављују као стварни носиоци непосредне надлежности за закључивање те врсте међународних уговора. Стога је субјективитет федерације на том пољу „само формално-правни, што је у том погледу изједначаје с конфедерацијом“ (Р. Стојановић). Надаље, чињеница да нема никаквих разлика између надлежности и права република у односу на покрајине (напротив, покрајине имају све прерогативе у овој области као и републике), а при том су „у саставу“ СР Србије, оправдано доводи до питања постоји ли држава у којој њене аутономне територијалне јединице могу да је спрече да закључи један међународни уговор. Ако се томе дода, да, право гледано, постоје могућности за самостално закључивање међународних уговора од стране самих аутономних покрајина, логичан је закључак да је и СР Србија уставно уређена више као конфедерација него као федерација. Предложеним уставним амандманима у суштини се, по мишљењу Р. Стојановића, не дира у ова права аутономних покрајина, чиме се не дира у бит конфедералних надлежности које покрајине имају код закључивања и извршавања међународних уговора. Очигледно је да на плану међународне сарадње и даље недостају битни атрибути државности СР Србије те се она може сматрати, као што је већ истакнуто, више конфедерацијом него федерацијом што је случај и са Југославијом. Пошто конфедерација није једна држава, то важи и за садашње уређење Србије. Да би се то избегло и превазишло неопходно је Устав СР Србије тако променити да она постане права федеративна држава. Такође је неопходно реконструисати и Југославију како би се искључили или смањили конфедерални елементи. Ако није могуће да се Југославија трансформише у модерно организовану федерацију, ако то садашње националне по републикама и покрајинама не желе, тада се по мишљењу Стојановића мора прићи реконструисању СР Србије у државу модерног федералног типа. Војин Димитријевић је, констатујући да се Устав СР Србије у овој области не може одвојити од решења Устава СФРЈ, напоменуо да иако се залажемо за јачање јединствених федералних решења, с друге стране хоћемо да у надлежност републике Србије уградимо и неке ствари које имају друге републике, како би ојачали њене елементе државности, запостављајући при том чињеницу да тиме негирамо снагу федерације.

Подршку амандманима у овој области пружила је Смиља Аврамов, али уз напомену да то чини сматрајући их само прелазном степеницом на путу до нужних, дубљих промена. Она је такође истакла да у међународним односима може бити представљена само Југославија, залажући се при том за радикално смањење садашње улоге република и покрајина у овом домену, чиме би се испоштовали основни постулати међународног права.

7. — Што се тиче овлашћења Републике у области заштите човекове средине, у расправи је одлучно истакнут захтев за јединственом регулативом тако важног питања, уз образложење да „немамо права нити

смето друштвеним деобама вршити раздео материјалног богатства које имамо” (Владета Станковић). Учесници у дискусији били су јединствени у оци да СР Србија треба да буде субјект очувања човекове средине, и да су неслагања покрајина са решењима из Нацрта која иду у том правцу потпуно неоснована.

8. — у оквиру расправе о функцијама СР Србије у области народне одбране, чула су се различита мишљења. По једнима (Милан Вучинић и Милојко Стојановић), значајан основ свих тешкоћа у погледу уређивања друштвених односа у вези са одбраном земље на подручју СР Србије лежи у решењима Устава СР Србије и устава покрајина и њиховом неодговарајућем односу са Уставом СФРЈ. Стога се отклањање крупних слабости у овом домену може остварити само ревизијом неких садашњих компетенција аутономних покрајина у прилог СР Србије, јер њој поменутих уставним решењима није омогућено да уређује и организује народну одбрану, да руководи територијалном одбраном, цивилном заштитом и другим припремама за одбрану и да, у случају напада на земљу, организује општенародни отпор и њиме руководи. Огромна већина учесника у расправи оштро је критиковала оваква решења истакавши да је њима аутономним покрајинама припало више надлежности из реда надлежности које припадају само Републици, а да су односи између СР Србије и покрајина уређени на начин који их у овој материји у целини фактички изједначава.

Сасвим другачије мишљење о овом питању изнео је Радоје Радловић. Уставне одредбе и концепцијска поставка, по њему, очито и јасно говоре да се код уређења области општенародне одбране у СР Србији морају створити такве могућности да се покрајине испоље у свим правима и дужностима које оне имају са становишта своје одговорности у федерацији, што се „Нацртом амандмана на Устав СР Србије не обезбеђује”. Напротив, њиме покрајине „објективно губе од своје аутономности у чије садржаје улази и област општенародне одбране, а за чију уређеност су оне одговорне.” Решења која се предлажу амандманима, по овом дискусанту, „представљају проширивање права Републике и захватање у домен искључиве надлежности федерације”. Супротно овом ставу, М. Вучинић је изнео да се предложеним решењима СР Србија само изједначава са другим републикама у погледу њиховог положаја у одбрани земље, да је Нацрт амандмана у овој области основан и са становишта функције, организације, као и битних карактеристика које мора имати систем народне одбране СФРЈ. Са овим се у потпуности сложио и Милојко Стојановић, истакавши да је „принцип јединства ОНО кључни стуб јединства саме југословенске заједнице, те су оправдане промене које садржи Нацрт амандмана на Устав СР Србије”.

У погледу Председништва СР Србије и његових компетенција у овој области такође је било различитих гледишта. Тако, док М. Стојановић сматра да су Устав СР Србије и Закон о општенародној одбрани СР Србије „ставили овај орган и одговарајуће органе аутономних покрајина у партнерски однос у једној области у којој, по природи ствари, не може и не сме бити партнерства”, Р. Радловић закључује да се предлогом да Република уређује „односе републичких и покрајинских органа у руковођењу територијалном одбраном” конституише основ за увођење односа субординације председништва САП према Председништву СР Србије, као и команданта територијалне одбране САП према команданту територијалне одбране СР Србије.

Константовано је да у СР Србији имамо „три независне територијалне одбране, које се нити договарају, нити обавештавају, нити сарађују, нити смеју да ступе на територију друге две” (М. Стојановић). Стојановић се zaloжио за враћање СР Србији њених прерогатива државе и на овом плану, у ком смислу је нужно вратити јој право сувереног одлучивања о систему ОНО на целокупној њеној територији, а покрајинске системе ОНО уклопити у хијерархијски однос у систему ОНО СР Србије.

9. — У погледу остваривања функције безбедности у СР Србији истакнуто је да је СР Србија Уставом СФРЈ од 1974. лишена ове неоту-

биве функције субјеката са атрибутном државности, чиме јој је ускраћена уставна, односно законска могућност да на својој целокупној територији врши ову функцију на начин и у мери како то чине друге републике у југословенској федеративној заједници. Опењујући постојећи систем државне безбедности у СФРЈ у делу који се односи на СР Србију као неодржив и неприхватљив, учесници у дискусији су се zaloжили за промене садашњих уставних решења којима би ова Република стекла право да на целој својој територији врши ову изузетно значајну функцију.

У погледу конкретних решења садржаних у Нацрту амандмана Обрен Борбевих је истакао да ће се тачком 4. Амандмана ХХХ учинити крај арбитрерном понашању у области државне безбедности у Републици, односно, омогућити јединствено вршење процене стања заштите уставом утврђеног поретка. Изражено је мишљење да се постојећи систем безбедности у СР Србији (прецизије — одређивање да се заједничка акција у случају нарушавања јавног реда и мира предузима на основу договора републичког и покрајинског секретара за унутрашње послове), показао као непрецизан и неефикасан. Стога је потребно јединствено регулисати систем обавештавања и извештавања републичких и покрајинских органа унутрашњих послова, одредити облике њихове сарадње и договарања. (како би ефикасније и боље обављали своје послове и задатке), и ускладити рад службе јавне безбедности у Републици у целини. Враћање функције безбедности Републици као целини допринеће праву сигурности свих грађана Републике и успостављању реда и сигурности у деловима Републике где су они сада нарушени.

10. — Друго питање о коме је било речи у оквиру тематске области посвећене функцијама СР Србије тиче се специфичности које произилазе из сукоба закона и надлежности на територији СР Србије. Наиме, истакнуто је да предложеним амандманима на Устав СР Србије нису обухваћени сукоб закона и надлежности између органа на територији СР Србије, иако после 1974. године дотадашња сфера сукоба закона (између домаће и стране земље) добија и две нове димензије на унутрашњем плану: сукоб закона између република и сукоб закона у СР Србији, између ужег подручја и аутономних покрајина и између самих аутономних покрајина. Основ и разлог за отварање нове димензије унутрашњег сукоба закона није био потврђивање постојећих специфичности у друштвеним односима појединих федералних јединица, већ признавање како персоналног тако и територијалног суверенитета републикама. Међутим, Устав СР Србије уводи и трећу димензију сукоба закона, иако је констатовано да је територија ове Републике јединствена, између републичког и покрајинског закона. Формалноправно то је парадоксално решење, будући да Устав СР Србије садржи законодавна овлашћења за решавање сукоба закона на својој сувереној територији и за своје држављане. Други парадокс појављује се због равноправног третирања републичког и покрајинског закона. Наиме, сукоб настаје између два прописа утврђена законима истог ранга: законодавства двеју држава, двеју федералних јединица или двеју локалних власти. Ако су у сукобу правна правила у изворима различитог ранга, онда се тај сукоб решава на други начин, а не колизионим нормама. Другим речима, не може се говорити о сукобу између републичког и покрајинског закона у том смислу као да је реч о сукобу закона истог нивоа за који важе колизионе норме (Милан Пак).

II

О механизму извршавања републичких закона у СР Србији исцрпно је говорио Зоран Томић. Истакавши да „овај механизам“ дели судбину нашег *sui generis* модела“ он је указао на потребу разликовања два правна режима: извршавање јединствених, тзв. правих републичких закона — чије се вршење простира на целу територију Републике и извршавање тзв. неправих републичких закона, који се примењују на подручју Србије изван аутономних покрајина.

Две су главне особине, по Томићу, уставног система извршавања републичких закона у СР Србији. Прва настаје услед деловања два основна принципа: тзв. вертикалне децентрализације (што значи да законе и друге прописе извршавају по правилу општински органи управе са целе територије Републике), и принципа аутономије који, „у садашњем неоправдано пренаглашеном и подржављеном облику, имплицира вишеслојно цепање извршне функције између Републике и аутономних покрајина“. Све ово представља озбиљну кочницу усмеравања, усклађивања и контроле предметног правног тока, елиминише супрематију републике Србије на широком сектору њене територије и нарушава равноправност грађана, држављана СР Србије“. Извор и ослонац парадоксалне конструкције у домену извршне функције лежи у „беспримерном правно-политичком моделу републичко-покрајинске равнотеже на, по слову Устава, јединственој територији Србије“ (Томић).

Друго опште обележје садашњег уставног режима извршавања републичких закона у СР Србији огледа се у његовој површности и неизграђености, што понајбоље показује чињеница да овај систем не нуди одговарајуће правне излазе из нередовних ситуација које могу наступити.

Истичући да је глобална интенција Нацрта Амандмана XXIX у развијању државно-републичких прерогатива на целој територији Републике, прецизирање односа републичких и покрајинских органа приликом извршавања јединствених републичких прописа, као и односа републичких органа према општинским органима на подручју Републике изван територија аутономних покрајина, Томић је као најважније амандманске потезе оценио следеће:

- прокламовање одговорности Републике, њених органа за извршавање својих прописа јединствене примене, уз недирање одговорности покрајинских органа за спровођење истих прописа на територији покрајина;

- утврђивање правила о надлежности републичких органа за доношење одговарајућих спроведених прописа, којима се одређује правац и начин извршавања јединствене републичке регулативе;

- прописивање овлашћења (не и дужности) републичких органа на давање обавезних инструкција покрајинским органима при извршавању јединствених републичких прописа;

- установавање правних претпоставки за обављање супституције надлежности у корист републичких органа, ако органи у аутономним покрајинама не извршавају поверене им послове;

- предвиђање права и дужности републичких органа на вршење инспекцијског надзора над предузимањем инспекцијских послова органа у аутономним покрајинама;

- нормирање специјалног права и дужности републичких органа на непосредно обављање инспекцијских послова у области народне одбране и унутрашњих послова.

Сматрајући, као и многи други учесници у расправи, предложена решења само солидном основом за дубљу и обухватнију уставну реформу, З. Томић је предложио једну нову тачку амандмана, чија би суштина била у изузетној компетенцији републичких органа управе да директно руководе заједничким акцијама са општинским органима управе на територији аутономних покрајина у ванредним ситуацијама потенцијалне опасности од наступања ненадокнадиве штете.

III

- Посебна пажња била је посвећена и питањима језика у службеној употреби у СР Србији. Истакнуто је, најпре, да језик има посебно место у изражавању и тумачењу права, као и у нормативном уређивању одређених друштвених односа. Једно од основних уставних начела у нашој земљи јесте начело равноправности народа и народности (чл. 245. Устава СФРЈ) и језика и писама (чл. 246. Устава СФРЈ). Из одредбе чл.

246 Устава СФРЈ, дакле, произлази да нема службеног језика као владајућег језика у Југославији, већ је успостављено такво уставно решење према коме су на појединим територијама и у одређеним условима сваки од језика народа и народности у службеној употреби (Лајчо Клајн). Но, и најповршнија анализа и упоређивање уставних одредаба у уставним текстовима свих република и покрајина показује да се не разликују категорије равноправности језика и његове службене употребе. Равноправност језика значи, наиме, да сви језици имају право на постојање и развој; сви, барем у начелу, могу развијати и проширивати своје творбене, синтаксичке, стилске и друге потенцијале; сви могу вршити информативну, креативну и естетску функцију; сви би се могли стандардизовати, и, најзад, сви могу, под одређеним условима, нестати. Употреба, службена или која друга, језика је нешто друго, па равноправност у контексту употребе остаје без стварног значења, остаје мистификација која меша две категорије, равноправност и употребу. Треба посебно нагласити да службена употреба језика народности не може заменити, потиснути или укинати службену употребу језика народа ни на једном подручју СФРЈ, већ јој се може само придружити на подручјима где народности живе. Стога је реално претпоставити да ће се савезним законом утврдити најпре шта обухвата службена употреба језика, шта значи подручје и цензус који има испуњавати једна народност на одређеном подручју да би јој језик на њему био у службеној употреби. Садашњим амандманом XXIV допуњава се, у том смислу, чл. 146. Устава СР Србије, чији први став остаје неизмењен, те се тако успоставља делимичан склад и са Уставом СФРЈ. Но, говорећи о језику, не смемо никада заборавити да говоримо не само о равноправности језика, него и о комуникацијској равноправности људи, која нас сили на то да се уз матерњи, учи и зна још који језик, домаћи и страни. То важи не само за припаднике народности, него и за припаднике народа, особито кад се нађу у подручјима густо насељеним народношћу (Бранислав Брборић). О питањима употребе језика говорило се и са аспекта нерационалног превозиња, рецимо, на три или четири варијанте српско-хрватског језика. То је само добра илустрација опште неефикасности наше државе која има, на пример, 115 министарстава и преко 1400 облика усклађивања. И у језичкој и у свакој другој политици, дакле, треба тежити јефтиној, једноставној и ефикасној држави (Драгољуб Кавран).

др Марија Драшкић и мр Оливера Вучић

IV. Организациона питања

За ову тематску област другог дана Саветовања реферате су поднели следећим редом: проф. др Радивоје Маринковић, Факултет политичких наука у Београду — „Регионалне и градске заједнице општина у уставним променама у СР Србији“; мр Оливера Вучић, Правни факултет у Београду — „Промене у делегатском систему“; проф. др Златија Букић-Веловић — „Улога Скупштине СР Србије у остваривању права и дужности Републике“; др Владан Кутлешић, Републички комитет за законодавство у Београду — „Надлежност Председништва СР Србије на целој територији СР Србије“; проф. др Славољуб Поповић, Правни факултет у Нишу — „Међусобни односи органа управе у СР Србији“; доцент др Весна Ракић-Водинелић, Правни факултет у Београду — „Права и слободе човека и њихова заштита у СР Србији“; проф. др Бранко Петрић, Правни факултет у Новом Саду — „Уставне промене и правосудна функција“; проф. др Загорка Јекић, Правни факултет у Београду — „Однос Врховног суда СР Србије и покрајинских врховних судова“; доцент др Борбе Лазин, Правни факултет у Београду — „Организација

судства у државама с политичко-територијалном аутономијом”; доцент др Вуксан Лакићевић, Правни факултет у Новом Саду — „Остваривање уставности и законитости са посебним освртом на рад уставних судова”; др Драган Митровић, Правни факултет у Београду — „Начело законитости и његова примена у СР Србији” и др Шпиро Вуковић, Републичко јавно тужилаштво у Београду — „Однос републичког и покрајинског јавног тужиоца”. Поред референата (изузев доцента др В. Лакићевића), у дискусији су учествовали: др Милан Булајић; проф. др Стеван Врачар, др Петар Радловић; др Никола Мемедовић; Огњен Окиљевић и Драгољуб Николић. Након дискусије, сумирајући резултате, Саветовање је затворио професор Правног факултета у Београду др Ратко Марковић.

Четврта тематска област: „Организациона питања”, захвата изузетно важна подручја која се односе на поновно конституисање СР Србије као државе с покрајинама и успостављање њене равноправности са другим републикама у југословенској федерацији. Без одговарајуће организације најважнијих облика државне власти у Републици, утврђивања другачијих надлежности између органа и њихових међусобних односа, као и без примене јединствених принципа који ће се подједнако односити и на државне органе и грађане, заједница је оцена учесника Саветовања, није могуће обезбедити идентитет СР Србије као суверене и јединствене државе с покрајинама у свом саставу. Посебна пажња посвећена је разматрању односа између републичких и покрајинских органа, јер је анализа решења у још важећем Уставу и у Нацрту амандмана потврдила неодрживост садашње државне организације у Републици са становишта правне теорије, упоредног права и правне праксе. С друге стране, предложена су правна решења која треба да омогуће већу интеграцију и отклоне очигледне пропусте, како би политичко-правни поредак у Републици могао убудуће нормално да функционише. У рефератима и дискусији посебна пажња је посвећена следећим темама: положају Републике и односу републичких и покрајинских органа; положају регионалних и градских заједница општина; улози и месту представничких органа, посебно улози и месту републичке скупштине, као и променама у делегатском систему; надлежности Председништва СР Србије и међусобним односима органа управе у Републици; правосудном систему и односима између републичких и покрајинских судова, јавних тужилаца, као и начелу законитости и заштити слобода и права човека са становишта важећег права и надлежности одговарајућих судова у Републици.

У погледу *положаја СР Србије и односа републичких и покрајинских органа*, констатовано је да су главна решења из Устава СР Србије задржана и у Нацрту амандмана за промену тог Устава и пренета на организацију најважнијих државних органа. Због тога се и даље не може говорити о поновном успостављању републике Србије као јединствене сложене државне и самоуправне друштвено-политичке заједнице. С друге стране, инсистирање на „конститутивним својствима покрајина” мимо републике Србије, на државно-организационом плану разбија јединственост и осујећује сувереност републике Србије као државе. Ову аномалију, коју ни један постојећи политичко-правни поредак у свету не познаје, не отклањају већ само спорадично ублажавају садашња амандманска решења. Стога се државом у правом смислу и даље пре може сматрати покрајина(е), него република Србија. Република као целина није никаква држава у правом смислу речи, а оно што је у њој тзв. уже подручје СР Србије није, нити може бити конституисано као засебна целина у политичком и уставноправном смислу речи.

Поменути недостаци постоје када је реч и о *положају регионалних и градских заједница општина*. С једне стране, наведене заједнице су изведене из општине као основног облика територијалне организације, а, с друге стране, очигледна је потреба да се обезбеди уређивање и усклађивање односа и развојних процеса у простору који је знатно шири од општине а знатно ужи од Републике. У Нацрту амандмана нису до краја решена ни термилолошка, ни суштинска питања. Термилолошки посматрано, реч „међуопштинске” је сувишна, јер се смисао ових заједница

конзумира изразима „регионалне“ или „градске заједнице“. Међутим, суштинско је питање да ли се може прописати обавеза за удруживање општина у регионалне заједнице, а да се истовремено не утврди да те заједнице имају статус посебних друштвено-политичких заједница. Исто тако, посебно је важно и питање да ли на заједнице, које немају статус посебне друштвено-политичке заједнице, општине и Република могу преносити оне послове и овлашћења којима се доносе или извршавају општи правни акти. Пошто то није учињено, постојећи Нацрт се за ово уставноправно подручје може сматрати непотпуним, нејасним и недоследним. Што се непотпуности тиче, дилему око Нацрта амандмана VII, који се односи на градске заједнице, треба отклонити на тај начин што би се он непосредно укључио у интегрални текст будућег устава СР Србије. Да би се, с друге стране, отклониле нејасноће у Нацрту амандмана, потребно је преиспитати и садашње одредбе о „међуопштинским регионалним заједницама“ као посебним самоуправним заједницама, и то како са становишта њиховог статуса, тако и са становишта њихових права и дужности, могућности регулisaња односа унутар заједнице њиховим статутом — као што је то случај са предлогом амандмана X и тзв. каталогом права и дужности ових заједница, и могућности да извршавају послове које им повере републички органи. Исто тако, амандманима није решено ни финансирање ових заједница, јер није јасно зашто би то чиниле општине, ако оне на ове заједнице, сходно образложењу тачке 2. амандмана XXVII, не могу пренети никакве послове из свог делокруга, а република то не може учинити јер није за то овлашћена. Најзад, недоследност се састоји у томе што поступак раздвајања регионалних и градских заједница није изведен до краја. Због тога се предлаже да градске заједнице општина, када се образују, морају имати статус посебних друштвено-политичких заједница, који ће се регулисати посебним уставним одредбама (на пример, за регионалне заједнице задржао би се члан 284, а за градске заједнице донео нови члан 284а. или 285) и детаљније.

У погледу *положаја Скупштине СР Србије* као највишег представничког органа у Републици и њеног односа *према покрајинским скупштинама* у погледу остваривања права и дужности Републике и, с тим у вези, *променама у делегатском систему*, оцењено је да републички устав мора да обезбеди неопходне претпоставке за конституисање и функционисање Скупштине СР Србије на целој територији у оба њена уставна својства — као највишег органа државне власти и као органа самоуправљања. Исто тако, уставом треба обезбедити преношење на Скупштину најзначајнијих права и дужности Републике, како би се испунили основни захтеви скупштинског система, успоставити друкчији однос представничког органа према покрајинским скупштинама, као и друкчију унутрашњу организацију, структуру, начин рада и одлучивања. У остваривању поменутих улога Скупштине, међутим, у протеклом периоду, испољене су озбиљне слабости, јер Скупштина није деловала као орган СР Србије као целине, а у остваривању законодавне надлежности, из члана 300. Устава, нису решени проблеми изазвани различитим тумачењем неприцизних појмова и термина, чиме је њена улога још више сужена. Поред тога, остала је запостављена њена димензија као институције самоуправљања, уз истовремено одсуство различитих облика сарадње између републичке и покрајинских скупштина, што се не би могло рећи за односе између покрајинских скупштина. Наведене слабости пренете су и на односе између републичких и покрајинских делегација. Нацртом амандмана ове слабости се само једним делом отклањају. Тако, Нацртом амандмана XXXV се предвиђа проширивање надлежности Скупштине СР Србије; Нацртом амандмана XXXIII се утврђују јединствене функције у остваривању међународне сарадње; Нацртом амандмана XXXV, утврђује се право Скупштине Републике да разматра мишљења и предлоге Уставног суда СР Србије о уставности и законитости, итд. Нацрт амандмана предвиђа и низ промена у погледу проширивања надлежности већа Скупштине Републике. У том смислу, посебан је напор учињен да се преиспита оправданост постојања Друштвено-политичког већа. Међутим, амандманима се задржава и даље постојећа структура скупштинских већа, дакле

и Друштвено-политичког већа, с тим да се измени и прецизира његов докруг рада. При томе, треба имати у виду да је Нацрт ограничен решењима Устава СФРЈ, као и предлозима за његову промену. Најзад, Нацрт задржава садашња уставна решења о поступку за промену Устава СР Србије, јер је уставотворна функција Републике ограничена институтом „сагласности“ скупштина аутономних покрајина, као и због тога што се задржава тзв. комбиновани систем непосредних и посредних избора за одговарајућа већа Скупштине СР Србије, упркос неопходности увођења непосредних избора за све делегате, осим за делегате Већа република и покрајина. Ове слабости не отклањају ни значајне новине у делегатском систему. Оне се састоје у проширењу изборне основе, могућности образовања заједничких делегација и у могућности поверавања радничком савету или органу месне заједнице функције делегације (амандман XXV). С друге стране, повећава се број кандидата и уводи непосредан начин избора делегата, додуше само за веће удруженог рада у Скупштини Републике и општине, као и за веће месних заједница у општини. Новина није начин избора за делегате Већа општина у Скупштини Републике, али је то случај са обавезом образовања конференције делегација или неког сличног облика повезивања делегација. При томе, као да је заборављено да непосредни избори без рационалног и ефикасног уставног система не могу да реше системске проблеме. Уместо побољшавања лошег, треба се одредити за темељну и потпуну уставну изборну реформу.

Асиметрични карактер СР Србије очигледан је и када је реч о надлежности Председништва СР Србије на целој територији Републике. Председништво је практично претворено у орган за тзв. ужу територију Републике, а његови односи са председништвима покрајина исцрпљују се у партнерском или споразумном одлучивању. Ни променама у Нацрту амандмана положај Председништва није значајно побољшан. Тако, Председништво своје ставове, предлоге и мишљења може доставити одговарајућим покрајинским органима само ако је реч о питањима од општег значаја за Републику; „сарађује“ са покрајинским органима; даје помиловања за сва кривична дела предвиђена републичким законом; изричито утврђује послове из области народне одбране и државне безбедности; усклађује остваривање међународне сарадње у целој Републици. Стога би положај овог органа требало мењати истовремено са положајем других најважнијих органа у Републици. Поред тога, предложено је да се укину чланови Председништва „по положају“. Најзад, потпуно су остала по страни питања везана за доношење уредби са законском снагом које би важиле на целој територији Републике, иако је реч о изричито наведеном питању у Одлуци да се приступи промени Устава СР Србије.

Што се, пак, тиче међусобних односа органа управе у СР Србији, ситуација се само делимично побољшава формулацијом у Нацрту амандмана XXIX, у коме се каже да су за извршавање и примењивање републичких закона и других прописа који се примењују на целој територији Републике одговорни републички органи, а на територији покрајина покрајински органи који их непосредно извршавају, као и републички органи у складу са овим Уставом (тачка 1, став 1 амандмана XXIX). На жалост, овако непрецизна формулација, као ни формулација Нацрта амандмана XXX, не обезбеђује потребно јединство приликом извршавања републичких закона који се иначе односе на веома узак број питања која су у надлежности републичких органа. То је посебно случај са тачком 1. амандмана XXX. Стога се може закључити да предложена решења у амандманима XXIX и XXX ништа битно не мењају у погледу промена досадашњег положаја републичких и покрајинских органа управе, као и да овим променама ни на који начин неће бити окрњени државни атрибути покрајина.

У погледу уставних промена у правосудном систему, и поред различитих приступа у рефератима, у дискусији је закључено да у СР Србији треба обезбедити јединствен правосудни систем, као и да основа таквог система може бити само јединствен правни, а посебно јединствен кривичноправни систем. То, другим речима, значи да покрајина не би

требало самостално да врши судску функцију, односно да су постојећа уставна решења неприхватљива. Према становишту теорије и решењима у упоредном праву, покрајинама треба ускратити могућност самосталног вршења судске функције, односно обезбедити такво решење премо коме би СР Србија у већој мери вршила судску функцију на територији покрајина, и то уз пуну контролу над радом покрајинских судова. Да би се то постигло, потребно је повећати број кривичних дела које прописује СР Србија, а која се примењују и на територији покрајина; искључити надлежност покрајинских судова за кривична дела која прописује Република а која се примењују и на територији покрајина; обезбедити пуну контролу Републике над пресуђивањем кривичних дела од стране покрајинских судова у случајевима када кривична дела прописују покрајине. То се може постићи и *изменом садашње надлежности Врховног суда СР Србије*, на основу чега би овај суд могао да одлучује у трећем степену по ванредним правним лековима, решава сукобе надлежности и делегацију месне надлежности, даје начелна правна схватања и штити сва права и слободе у грађанском и кривичном судском поступку уколико је реч о изворима права који важе на читавој територији Републике. Лако се може запазити, на основу овлашћења Врховног суда СР Србије, да је садашња децентрализација судске власти супротна и основним начелима Устава СФРЈ и основним поставкама о организацији судске власти у правној држави. На тај начин се нарушава равноправност грађана у Републици, обезбеђује судска екстериторијалност покрајина и утврђује лоша судска подела власти у Републици. То важи и за предложени амандман XL, којим се делимично проширује надлежност Врховног суда да одлучује по ванредном правном средству. При томе се предлаже да треба изричито прописати поменућу надлежност у уставном тексту, а не за то доносити посебан текст. Исто тако, потребно је садржину овог амандмана ускладити са његовим образложењем. Међутим, овим се амандманом, као ни текстом Нацрта амандмана, не успоставља права надлежност Врховног суда у Републици, јер он и даље нема контролу над применом свих закона (савезних, републичких и покрајинских) у Републици. Поред тога, предложено је да примарну надлежност за покретање поступка за заштиту покрајинског закона у случају његове повреде, треба да има покрајински јавни тужилац, а секундарну републички, као и да Врховни суд Србије решава у трећем степену по правним лековима против одлука врховних покрајинских судова. Ситуација се не мења ни кад је реч о *Уставном суду СР Србије и уставним судовима покрајина*, јер се ни у тексту Нацрта амандмана не мењају знатније односи између ових судских инстанци. То значи да Уставни суд СР Србије не може да оцењује уставност и законитост одлука покрајинских судова. Ситуација се само донекле побољшава решењем амандмана XXIX, према коме се надлежност уставних судова, а посебно Уставног суда СР Србије, проширује увођењем могућности да ови судови оцењују уставност договора република, покрајина, општина и других друштвено-политичких заједница. Исто тако Нацртом амандмана се предвиђа и могућност Уставног суда СР Србије да одлучује о сагласности републичког закона, који се доноси сагласношћу Скупштина СР Србије и скупштина покрајина, са уставом. Најзад, предлаже се да Уставни суд СР Србије може, не чекајући одлуку уставног суда покрајине, после истека рока од шест месеци, да настави поступак сходно процедури предвиђеној у члану 415. садашњег Устава Републике.

Односи утврђени Уставом Републике између *републичког и покрајинског (их) јавног тужиоца (лаца)* битно се не мењају ни у Нацрту амандмана, иако се у тачки 8. амандмана XXIII и тачки 2. амандмана XXXVI прецизирају начелне одредбе о односима између вишег и нижег јавног тужиоца. Међутим, у СР Србији и даље није обезбеђена јединствена функционална активност јавног тужилаштва, искључивањем републичког јавног тужиоца из хијерархијског низа јавних тужилаца. То практично значи ускраћивање права Републици да спроводи и прати спровођење закона на целој својој територији. С друге стране, републички јав-

ни тужилац није овлашћен да даје обавезна упутства за рад покрајинском јавном тужиоцу, нити да врши преношење послова са једног на другог јавног тужиоца унутар покрајина. Стога се предлаже прихватање решења према коме се успостављају хијерархијски односи између републичког и покрајинских јавних тужилаца, као и да се уведе могућност (допуног члана 425. Устава СР Србије) да републички јавни тужилац може давати обавезна упутства за рад покрајинском јавном тужиоцу, о чему се говори и у Нацрту амандмана XL, тачка 3

Најзад, као одраз наведених односа између државних органа у Републици, успостављени су такви односи у погледу обезбеђивања уставности и законитости, а посебно у погледу остваривања начела законитости и заштите слобода и права човека, који не обезбеђују нити јединствену уставност и законитост, нити гарантју под истим условима слобода и права. То не важи само за одредбе амандмана XXIX, већ и амандмана XXX, јер се „обезбеђивање” републичких закона који важе у целој Републици (тачка 1. амандмана XXX) своди на „међусобну сарадњу”, „договарање”, „споразумевање” између републичких и покрајинских органа. Поред тога, успостављен је компликован механизам за спровођење републичких закона, а нису предвиђене или прецизиране све потребне мере којима републички органи управе могу да обезбеде примену републичких закона. Због тога, не постоји јединствена републичка законитост, а задржавају се заокружени покрајински системи законитости. Ови озбиљни недостаци постоје и на плану заштите слобода и права човека. Проблеми се јављају на плану правних основа признавања слобода и права, на плану субјеката између којих настаје правни однос чији елемент представља право човека, као и на плану утицаја поделе законодавних компетенција између Републике и покрајина у погледу надлежности правосудних органа. Пошто је Југославија потписник великог броја међународних уговора из ове области, потребно је прецизније утврдити „статус” међународног уговора у унутрашњем праву, а посебно да ли таквом уговору треба придати карактер савезног, републичког или покрајинског извора права. С друге стране, треба утврдити на основу ког уставног акта субјекти могу уживати права и слобода, као и којим се актима слобода и права могу ограничавати (да ли само уставом и законом или и другим општим правним актима). Најзад, предлаже се да се уставно-судска заштита људских слобода и права у првом степену повери Уставном суду СР Србије, а у другом Уставном суду Југославије. Уставни судови покрајина, сходно овом предлогу, не би могли имати ова овлашћења, чиме би се укинула апсурдна пракса да покрајине непосредно учествују у међународним односима.

*

На крају, пре него што је затворио Саветовање, професор др Ратко Марковић је резимирао резултате Саветовања. Ови резултати, након свестране научне анализе, правно-теоријских аргумената и упоредно-правног разматрања, могу се најкраће изразити у следећим ставовима:

— неопходно је конституисање СР Србије као државе, што се може постићи само доношењем новог устава;

— уместо садашњег непримерног статуса покрајине(а), треба успоставити истинску територијалну аутономију, како би Србија повратила свој изгубљени државни идентитет;

— успостављање државног идентитета Србије није могуће без решења питања уставне власти СР Србије, пошто садашње одредбе Устава онемогућавају да СР Србија самостално донесе свој нови устав. Предлаже

се промена одредби постојећег Устава којима се регулише начин промене републичког устава, тј. да се предвиди могућност промене устава обичном већином;

— постојећи Устав има низ правно-техничких недостатака: преопширан је, писан је неразумљивим (бирокарским) језиком који треба заменити јасним (народским) језиком. Треба решити питање употребе језика, као и питање службене и јавне употребе ћириличног писма:

— треба решити питање интеграције великих система, ПТТ, железнице, електропривреде.

др Драган Митровић и мр Бранко Лубарда

ОДГОВОР ПРОФ. ГАМСУ ПОВОДОМ ПРИМЕДБИ НА ПРИКАЗ КЊИГЕ
СВОЈИНА

У броју 4 „Анала Правног факултета у Београду“ из 1988. године објавио сам приказ књиге *Својина* проф. Андрије Гамса. Након тога уследио је одговор аутора књиге. Садржина одговора принудила ме је да напишем овај текст покушавајући да разјасним неке ставове у поменутом приказу, како би се спречили могући неспоразуми.

Несумњиво је да треба уважавати и поштовати теоријску мисао проф. Гамса, поготову ако је одликују истрајност, доследност и научно поштење. У неким ранијим временима, тешко је било бранити и одбранити тзв. „својински“ или „имовинскоправни“ концепт друштвене својине. Надајмо се да је то време остало за нама и да смо ушли у фазу опште демократизације друштва где се може изнети аргументована научна мисао без политичких квалификација и проглашавања „неподобних особа“. Међутим, изненађује са колико жучи и горчине проф. Гамс напада некога ко је хтео да изнесе неслагање са неким ставовима у објављеној књизи. Поготову, ако сам аутор књиге наглашава на какве је све догме и идејне предрасуде наилазио у свом научном ставралаштву. Утолико пре би требало да постоји отвореност за научну расправу када је у питању сопствено стваралаштво.

Искористићу прилику да разјасним неке примедбе око појма својине који је изнет у поменутој књизи. Аутор одређује појам својине као присвајање (у економском смислу), односно скуп правних норми које регулишу присвајање (у правном смислу). Задржаћу се на сваком аспект у својине посебно. Тачно је да је још Маркс у својим радовима истицао присвајање као друштвено-економску суштину својине. Међутим, поставља се питање да ли је појам присвајања довољан да одреди својину у економском смислу. Ако изједначимо својину и присвајање — како ћемо разликовати економски појам закупа или плодоуживања од економскг појма својине у ужем смислу? Закупач, плодоуживалац и остали корисници врше присвајање неког добра па су следствено томе сви они сопственици у економском смислу. Између њих можемо правити разлику у обиму присвајања — једни присвајају више, други мање, тако да би критеријум разликовања ових облика присвајања био квантитативне природе. Зар је потребно и оправдано све облике присвајања подвести под појам својине? Друга тешкоћа при одређивању својине на овај начин произлази из неподударња економског и правног појма својине. Својина у економском смислу је присвајање и то свако присвајање уже или шире, што значи свака економска власт на ствари (па и најмања). У правном смислу својина (право својине) је најшира, најпотпунија правна власт на ствари. Сад се поставља питање како долази до овог неподударња економског и правног појма својине ако знамо да ове категорије изражавају исти друштвени однос — само посматран са различитих страна. Излаз из ове ситуације могао би да се нађе и код самог Маркса јер је он о својини говорио и као о неједнаком присвајању, неједнакој расподели рада и његових производа (1). Из овог става бисмо могли да закључимо да је Маркс између осталог схватао својину (у економском смислу) и као неједнако присвајање, што би даље могло да значи да својину има онај субјект који присваја у већем или најширем обиму. Ако бисмо схватили својину у економском смислу као најшире, најпотпуније

(1) К. Маркс, *Теорија о вишку вредности*, „Култура“, Београд, 1956, стр. 373.

присвајање, а тиме и као најширу економску власт на ствари, поменуте теоријске тешкоће око разилажења економског и правног појма својине би се уклониле.

Проф. Гамс појам присвајања преноси и на терен права па се правни појам својине одређује као скуп правних норми које регулишу присвајање. Да ли је овакав појам својине довољно одређен? Чини се да није, јер у стварном праву постоје различити скупови норми који регулишу различита присвајања као што су: закуп, плодоуживање, службености, право својине итд. Ако проширимо појам присвајања и на прометну вредност (како то чини проф. Гамс), онда и ту постоје различити скупови норми који регулишу присвајање: уговор о продаји, уговор о размени, хартије од вредности, односно сваки ималац неког потраживања присваја прометну вредност, што би даље значило да сваки субјект стварног или облигационог права има својину у правном смислу, јер присваја употребну или прометну вредност неке ствари. Тако би стварно и облигационо право као скупови правних норми који регулишу присвајање имали за предмет искључиво или бар претежно својину. Да ли је то потребно и оправдано, а пре свега и тачно?

Концепција својине као присвајања или као скупа правних норми које регулишу присвајање примењена доследно на друштвену својину наводи на закључак да је друштвена својина посебан облик својине и то подељене својине. Средства у друштвеној својини присвајају различити субјекти по различитим основама (на основу различитих скупова правних норми) као што су: појединци (радници, грађани), организације удруженог рада, друштвено-политичке заједнице, самоуправне интересне заједнице, привредне коморе и друга друштвена правна лица. Друштвена својина је облик подељене својине и састоји се од јавноправне и приватноправне компоненте, пошто различити субјекти присвајају друштвена средства на основу разноврсних овлашћења. Многи субјекти имају „по мало својине“ (у мери у којој присвајају) и истовремено нико нема „искључиву својину“ (јер не присваја на искључив начин). Тиме ова концепција запада у противуречност и то из више разлога: 1) Иако се у оквиру овог схватања критикује несвојинска концепција друштвене својине и концепт друштвене својине као „ничије и свачије“, прихватањем подељеног субјективитета, подељених овлашћења и подељеног присвајања практично значи да су многобројни субјекти титуларни друштвене својине што имплицитно приближава овај концепт сопственој негацији (2). 2) Да ли концепт подељене својине може да функционише у условима робне производње за коју се, иначе, свестрано залаже? Историјски посматрано, подељена својина је постојала у феудализму у условима натуралног привређивања. Уколико су и постојали робни елементи они се везују за трговину и занатство, али ту се успоставља приватна својина основно, јединство и неподељено право својине. Да ли робни промет може да функционише у условима подељене својине и подељеног субјективитета? Маркс каже: „Робе не могу саме ићи на тржиште, нити се саме размењивати“. Зато морамо потражити њихове чуваре, тј. њихове власнике. Робе су ствари па стога без отпора према човеку. Кад неће милом, човек може употребити силу, другим речима; узео их. Да би ове ствари доводили у узајамни однос као робе, морају се њихови чувари држати један према другом као лица чија воља обитава у тим стварима, тако да неко отуђујући своју властиту робу може да присвоји туђу робу само вољом другог, дакле и овај и онај могу то учинити само помоћу заједничког акта воље. Тога ради морају један другог признати као приватне власнике“ (3). Робу, дакле, може да отуђи само овлашћени ималац, само субјект коме та роба припада (док присвајање могу вршити и друга лица). Припадност је пре свега правни појам и представља одређену правну везу између субјеката и ствари на основу које се стиче могућност располагања

(2) Р. Лүкић је слично тврдио на Конгресу правника одржаном јуна 1988. год. Објављено у зборнику радова *Политички систем социјалистичког самоуправљања* I, Београд, 1988, стр. 28.

(3) К. Маркс, *Капитал*, први том, „Култура“, Београд, 1958, стр. 75.

стварју (фактички и правно). Ова правна веза изражава одређену сферу „приватност“, могућност да се за неку ствар каже: „то је моје“, а то подразумева искључивање трећих лица. Својину у правном смислу има само оно лице које има најширу правну власт на ствари, а то је онај субјект коме ствар припада, који има право располагања (*jus abutendi*). У робном промету сопственик манифестује своју припадност овлашћењем да правно располаже робом. У том смислу и Енгелс каже: „Пуна слободна својина над земљом значила је не само могућност да се неокрњено и неограничено поседује земља, већ је значила и могућност да се она отуђи“ (4). Наше законодавство признаје друштвеним правним лицима једно основно субјективно право на средствима у друштвеној својини. То право се назива право располагања (чл. 243. ЗУР-а) и обухвата овлашћење правног располагања стварима у друштвеној својини, а по неким прописима обухвата и овлашћење коришћења друштвених средстава. У питању су овлашћења која су истоврсног карактера као и одговарајућа овлашћења из права својине. То наравно запажа и проф. Гамс. Међутим, проблем настаје пошто се правни однос припадности ствари одређеном субјекту подводи под економски појам присвајања (прометне вредности) те отуда настаје противуречност у овом схватању.

др Рајко Јелић

Боривоје Шундерић, УСЛОВИ ЗАСНИВАЊА РАДНОГ ОДНОСА РАДНИКА, „Научна књига“, Београд, 1987, стр. I—XII + 239

Др Боривоје Шундерић, свеучилишни наставник Правног факултета Универзитета у Београду је написао, а „Научна књига“ Београд објавила вриједну књигу *Услови заснивања радног односа радника*.

Познаваоцу радноправне теорије и праксе овај рад је корисна и добродошла свакодневна помоћ у регулирању, тумачењу и примјени радног права у најширем смислу. Истовремено је ријеч о књизи која ће бити од неизмјерне користи, првенствено правницима, а и другим стручним радницима који заједно са пословодним органима и органима управљања, у бројним организацијама, органима и заједницама рјешавају сложене случајеве, питања и проблеме у радноправним односима.

Др Шундерић је заокружено и бирано одабрао и обрадио једно од најтежих и најконтроверзнијих питања радног односа радника у Југославији. На овом подручју бројна су неслагања и сукоби теоретичара и практичара, судова и органа надзора, којима често иде на руку законодавство и бројни самоуправни опћи акти из области рада и радних односа. Слагања и сукобе теоретичара и практичара, заплетеност јудикатуре и одлука уставних судова, недореченост и паушалност прописа у овој области, аутор помирује својим знанственим радом.

Књига, поред Увода, има два дијела. Први и други дио бирано су распоређени у одјелке, главе и одсјеке.

Уводни дио се протеже на 35 страница с овим садржајем:

— Радни однос и право на рад, Групирање, појам и карактер друштвено-радног односа, Појам, настанак и облици радног односа, Право на рад и радни однос, Облик остваривања права на рад. Уводни дио је омогућио аутору да у првом дијелу допуни оно што је наговјештено или мање детаљно рекао у Уводу. Радни однос се реализирао у организацирном раду, првенствено у организацијама удруженог рада. Ту се и реализира право на рад у праву рада друштвеним средствима.

(4) Ф. Енгелс, *Порекло породице, приватне својине и државе*, „Култура“, Београд, 1969, стр. 181.

Дио први има наслов *Друштвене претпоставке остваривања права на рад у Југославији*. Обимност теме и метод њене обраде аутор дистрибуира у ове одјељке: Организирање рад као претпоставка заснивања радног односа, главе и одјељке: Удружени рад, Настанак удруженог рада, Појам удруженог рада, Основи удруженог рада, Облици организовања удруженог рада као претпоставка заснивања радног односа, Радна заједница и коначно Облици организовања радног рада и материјална основа радног односа код послодавца.

У жељи да све напише, др Шундерић у Дијелу I кратко пише о настанку, појму и основама удруженог рада, о остваривању права на рад у условима друштвене својине, о праву рада друштвеним средствима и радном односу. За разлику од Уводног дијела који је писан учбенички и у којем се својом оригиналношћу издваја глава III *Радни однос облик остваривања права на рад*, у Првом дијелу има више назнака и наговјештаја да су питања такве нарави да захтијевају више простора и елаборирања. За претпоставити је да је аутор овај дио писао у циљу cjеловитости задане теме, без амбиције да о сваком наведеном питању пише више и онако како је то у наставку учинио. Дио први сажет је од 35 до 85 странице.

Дио други има исти наслов као и књига, *Услови заснивања радног односа*, и обухвата стр. 85—239 с одјељцима: Појам, регулирање и подјела услова, Материјално правни услови за заснивање радног односа, Формално-правни услови за заснивање радног односа, Остваривање заснованог радног односа, Исправе у вези са заснивањем радног односа.

Техничком прецизношћу аутор издваја поједина питања, појмове и категорије у засебне дијелове и даје им мјесто у „главама и одсјецима“, бира редослијед, наглашава битне и карактеристичне елементе, полемизира и сугерира, али и закључује свуда тамо гдје је за то било мјеста. Дало би се рећи, на неким мјестима и претјерано детаљно.

Дио други чини садржај књиге који у cjелости оправдава њен наслов. Аутор јасним мислима и бираним ријечима стручно и знанствено сложеним у реченице брижљивог језичног, логичног и знанственог изражавања диктира темпо.

Када се читају дијелови који говоре о појму услова и регулирању услова (са претходним напоменама) закључити је да се аутор толико саживио са тим о чему пише, да то брижно и „њежно“ на себи својствен начин слаже уз напомену у један ред детаља, ситних каменчића у мозаик cjелине, која је таква захваљујући тим детаљима. Има ту и становитих претјеривања, што се прије свега односи на главу II *Субјективни услови за заснивање радног односа* и то нарочито када пише о посебним условима за заснивање радног односа. У том дијелу аутор је на мјестима искључив, мало је простора за полемiku, иако је баш у тим питањима у теорији и пракси пуно празнина и спорова. То је нарочито видљиво у различитим организационим облицима удруженог рада и радним заједницама у којима се реализира радни однос и „шуми“ самоуправних опћих аката којима се често посебни увјети за заснивање радног односа уређују. Већ у првом дијелу књиге пишући о пословима и радним задацима и плану кадрова, аутор темељито, аналитички и досљедно то наговјештава, полемизира са другим теоријским мишљењима и даје јасне закључке.

У трећем одјељку (стр. 157—229) аутор пише о формално-правним условима за заснивање радног односа. Боље би било да је један дио тог одјељка назвао „претпоставкама за ваљано заснивање радног односа“, јер под условима за заснивање радног односа у радноправној теорији и у законодавству не прихватају се без резерви и они које др Шундерић наводи кад пише о јавном објављивању потребе за новим радницима, о огласу и најчешће, о пријави за заснивање радног односа и поступку избора кандидата.

Коначно, cjелина књиге је заокружена посебним одјељком на крају у коме говори о исправама у вези са заснивањем радног односа (радној, поморској и бродарској књижици).

Бирана библиографија бројних аутора, књига и чланака, и судска пракса приручника дају посебан квалитет. С овом књигом аутор се укључује у не баш бројан тим признатих наших и свјетских аутора који су директно или посредно писали о условима за заснивање радног односа. Таква је оцјена и рецензената, угледних професора др Милана Деспотовића и др Предрага Јовановића који су издавачу и корисницима дјело препоручили. Они који дјело буду користили увјерит ће се да је др Боровије Шундерић успио у појединостима и у цјелини.

др Маринко Б. Учур

Др Александар Николић, РАДНО ПРАВО, друго измењено и допуњено издање, „Научна књига“, Београд 1988, стр. 421

Професор Александар Николић спада у ред плодних правних писаца у области самоуправних радних односа и права самоуправљања. Његови бројни радови (учбеници, монографије и чланци), представљају озбиљан, пажње вредан и велики допринос обради ових питања, посебно теоријски приступ појединим проблемима. Његов допринос нашој правној теорији, а нарочито питању самоуправних радних односа, несумњив је и неоспоран. У том смислу је и појава другог издања учбеника *Радно право*.

Учбеник је подељен на Општи и Посебан део.

Општи део обухвата општа питања радног права. То су, пре свега, питања о појму и предмету радног права у теорији уопште а посебно у југословенској теорији. Аутор са правом и разлогом истиче, што треба посебно нагласити, да из предмета Радно право треба „изоставити обраду оних друштвених односа који су се развили до те мере да захтевају самостално проучавање“, тако да долази до „чистог“ предмета Радног права према коме „предмет радног права чине радни односи и односи у непосредној вези с њима“. Овим се чини корак даље у напуштању досадашњих гледишта по којима је Радно право обухватало нека питања која су га оптерећивала и чинила сувишним за обраду и проучавање. Полазећи од опште прихваћене дефиниције да је радни однос добровољно успостављен правни однос у којем радник у виду занимања обавља одређене послове, аутор се опредељује за појам радног односа као правног односа. Он напушта до сада прихваћена изведена гледишта о томе да је радни однос „међусобни однос радника у удруженом раду“ или „међусобни непосредни однос удружених радника“ или „међусобни радни однос“, који могу да имају неко друго значење али не правно и који су се темељили на идеализованом схватању нашег друштва а да такво схватање и настојање нису могли да подстакну развој самоуправних односа нити да повећају улогу радника у одлучивању, односно да радници и поред свих „права“ често своје односе остварују „уз помоћ судова и других државних органа“, како то аутор умесно примећује, а што не би требало да буде особина наших радних односа.

Остала питања Општег дела су право на рад, односи у раду и њихов историјски развој, настанак и развој радног законодавства у свету и код нас. Посебно место у Општем делу учбеника припада разматрању међународног регулисања радних односа, чиме професор Николић прати савремена кретања у теорији радног права, и потврђује своје опредељење, уосталом сасвим исправно, да радно право проучава и „акте међународног права којима се регулишу радни односи“. До сада су се, код неких теоретичара, ова питања изучавала као извори радног права и то само као међународни извори и углавном оно што је у вези са устројством Међународне организације рада.

Посебни део уџбеника обухвата питања везана за радни однос и друге односе у непосредној вези са радом. А то су питања која се односе на остваривање права на рад и запошљавање, заснивање радног односа (услови за заснивање радног односа, одлучивање о пријему радника, рад у више организација, радни однос приправника и радни однос заснован противно закону), распоређивање радника и дејство одлуке о распоређивању, основе престанка радног односа. Посебан одељак општег дела посвећен је правима и обавезама радника (радно време, одмори и одсуства), заштити радника на раду и у вези са радом, личном дохотку и заједничкој потрошњи.

Дисциплинска и материјална одговорност, као и остваривање и заштита права радника, обрађени су у посебним одељцима, што је и оправдано с обзиром на значај ових питања у радноправном статусу радника.

Посебан одељак овог дела уџбеника професор Николић посвећује посебним врстама радних односа а то чини и оправдано и са мером. То се нарочито односи на радне односе радника у радним заједницама органа друштвено-политичких заједница и на радни однос пословног органа. Док се радни однос радника у радним заједницама органа друштвено-политичких заједница у нашој правној теорији само истицао као посебна врста радног односа, радни однос пословног органа је, по правилу, био изостављен у већини уџбеника. Професор Николић оправдано уноси и обрађује ово питање са свим особеностима овог односа које он има у нашем самоуправном систему.

Уџбеник професора Николића је писан лаким стилем, на лак и прегледан начин излажу се сва релевантна питања радног односа у нашем самоуправном систему, водећи рачуна да се о многим питањима коначно нису заузели ставови до краја. Начин излагања професора Николића је такав да не оставља читаоца у недоумици у опредељивању о појединим спорним питањима у теорији радног права, али истовремено нуди бројне аргументе за своје ставове. Отуда уџбеник нема само за циљ да помогне студентима у припремању испита, већ и теоријску и практичну вредност. Са теоријског становишта његова вредност је у чињеници да се другачије и савременије објашњавају и обрађују поједини институти радног односа, што само обогаћује нашу савремену правну мисао. Са практичне стране уџбеник даје одговоре на бројна спорна питања наше самоуправне праксе у оним ситуацијама када упоредо треба применити и законска и самоуправна решења у појединим случајевима.

У целини узев, уџбеник професора Николића представља пријатно освежење у нашој правној литератури.

Проф. др Мирослав Миљковић

Славољуб Поповић, ГОВОРНИШТВО У ТЕОРИЈИ И ПРАКСИ, НИРО „Књижевне новине“, Београд 1987, стр. 288

Разлоге који су га навели да напише књигу овакве врсте аутор види у познатој чињеници да је у нашем демократском друштву милионима људи омогућено да говоре на разним састанцима, односно да учествују у дискусији о разним питањима, што је изазвало и потребу да се мноштву потенцијалних говорника пружи минимална и неопходна знања како би њихова излагања била кратка и прецизна. Та потреба треба да се задовољи овом књигом у којој се дају најнужније информације о говорништву уопште, као и о битним елементима потребним за састављање говора, односно учествовање у разним дискусијама. С тим у вези аутор најпре излаже неке дефиниције појма говорништва, елементе говорништва у античком свету, потом код Канта и Хегела, као и разлику између

реторике и говорништва. Затим указује на помоћне науке од значаја за говорништво, као што су граматика, синтакса и стилистика, али и логика, психологија, естетика и етика.

У делу књиге посвећеном питању говорника детаљно се излажу елементи које треба да поседује добар говорник, почев од личних својстава до правилног физичког држања за говорником, коришћење одређене гестикулације, подешавања гласа, избегавања страха и треме. Што се тиче самог говора, поред његових основних карактеристика, детаљно се излажу и процес његове припреме, избор предмета говора, прикупљање материјала и др., док се посебна пажња посвећује култури говора. Затим се приказују основне врсте говора (беседа) посвећене разним циљевима, проблем одговора на питања и примедбе, као и проблеми везани за групну дискусију.

Посебан део књиге посвећен је питању припремања и руковођења седницама, односно састанцима, односу говорника и слушаца и историји говорништва, а у последњем, већем, делу књиге дају се примери говорништва у разним епохама. Под тим се подразумева грчко-римско говорништво, средњи век, нови век, војничко говорништво, судско говорништво, пригодно и похвално говорништво.

У закључку овог сумарног приказа може се рећи да књига, коју сам аутор назива приручником, садржи мноштво детаљних и корисних информација за практичан рад, као и у погледу теорије и историје говорништва. Овом проблему се иначе, као што то аутор такође наглашава, у неким земљама посвећује одговарајућа пажња, односно говорништво се и посебно изучава на неким факултетима и високим школама.

Д. Продановић

СВЕЧАНО ОТВАРАЊЕ ШКОЛСКЕ 1988/1989. ГОДИНЕ

Дана 3. октобра 1988. у препуном Амфитеатру V уз пригодан уметнички програм свечано је отворена школска 1988/1989. година

РЕЧ ДЕКАНА ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА ПРОФ. ЉУБИЦЕ КАНДИЋ

Колегинице и колеге,

Велико ми је задовољство што могу као декан Правног факултета да прогласим почетак нове школске године. На овом Факултету постоји традиција свечаног обележавања почетка школске године, па верни тој доброј традицији и данас то чинимо на одговарајући начин.

Дозволите ми пре свега да поздравим све присутне, а посебно студенте прве године који од данашњег дана почињу своје студије на овом Факултету.

Желим посебно да се захвалим у име Правног факултета другарици Зорици Митев и хору „Бранко Крсмановић“, који су се одазвали позиву да уметничким програмом обележе ово свечано отварање. Захваљујем се истакнутом глумцу Петру Краљу за његов допринос обележавању ове свечаности.

У овоме дану обраћам се новоуписаним студентима прве године и желим да им у име наставника, сарадника и ваннаставних радника пожелим срећан почетак школске године. Уверена сам да су моје младе колеге одабрали студије на Правном факултету према свом афинитету за друштвене, односно правне науке.

И ове године, као и претходних, није било лако добити индекс студента Правног факултета. Поред успеха који су донели из средње школе, односно одговарајућег броја поена који су валоризовали тај успех, будући студенти су прошли и кроз један озбиљан тест као услов за упис. Захваљујући оваквом одабиру кандидата, ми и ове године имамо велики број уписаних средњошколаца са одличним и врло добрим успехом. Надајмо се да ће ова генерација младих људи бити успешнија од претходних.

Ово је прилика да младе колеге добију основне информације о Факултету који су изабрали за животни позив.

Правна наука спада у најстарије науке. Прво изучавање правних студија почело је у Египатској држави, а настављено са великим успехом у Риму. У почетку су у Риму постојале приватне школе, а касније, кад је настала потреба за школованим правницима и професионалним судијама, основане су државне школе. Од III века до Јустинијана доношени су прописи о трајању студија, наставним плановима и програмима. Већ тада су студије трајале четири године, а за време Јустинијана и пет година. Први правни факултет у средњовековној Европи настао је почетком XII века у Болоњи. Већ тада су долазили у Болоњу студенти из других италијанских градова. Почетком XIII века формирана је Вишока школа у Паризу, а један од четири факултета Париске високе школе био је Правни факултет. Ускоро су и у другим европским државама: Енглеској, Шведској и Чешкој — формиран универзитети у оквиру којих су правни факултети имали веома истакнуто место.

У држави Првог српског устанка већ од 1808. године оснива се у Београду Велика школа, а за време прве владе Милоша Обреновића Лицеј у Крагујевцу 1838. године. Правни одсек на Лицеју основан је 1841. године и исте године премештен у Београд. Та година се сматра као почетак рада београдског Правног факултета. Велика школа као „научно заведеније за вишу и стручну изображеност” у почетку је имала три факултета: Филозофски, Правни и Технички. На Правном факултету, поред стручних предмета, тада су се предавали и други предмети, као на пример хемија, биологија, латински и др. Оснивањем Универзитета 1905. године завршава се један период у развоју високог школства у Србији и од тада па до данашњег дана Београдски универзитет, а у оквиру њега и Правни факултет, постају водеће научне институције у овом делу Европе. Правни факултет у Београду сматран је, уз париски, за најзначајнији центар изучавања правних наука између два рата. У том времену он постаје и жариште револуционарних активности у студентском покрету. За време окупације Факултет није радио, а велики број његових студената учествовао је у револуцији.

После ослобођења на овом Факултету студирају хиљаде студената који су својим радом и утицајем у друштву обележили период од скоро пола века. Према томе, Правни факултет у Београду је један од најстаријих правних факултета у земљи: ове године он бележи 147. годишњицу а за три године прославиће век и по постојања. Истовремено, овај Факултет је и један од највећих, ако не и највећи факултет Београдског универзитета.

У школској 1987—88. години на њему је студирало 10.118 студената, и то: 2.966 редовних, 4.473 ванредних и 2.679 апсолвентата. Овом броју треба додати близу 900 новоуписаних студената. Поред њих, на испите излази, а понекад их и положи још око 10.000 „тзв. вечитих студената”. У овом периоду на VII-1 степену стручне спреме Факултет образује само један образовни профил, дипломираног правника. У колективу постоје размишљања да је у условима диверзификације и специјализације знања, што као захтев поставља савремени развој друштва, потребно формирати неколико образовних профила (правник у привреди, у управи и друштвеним службама, у правосудју, у криминалистици, у међународним економским трансакцијама). У годинама које долазе потребно је друштвено проверити овакав став, како у анализама које би се водиле на Универзитету, тако и међу корисницима кадрова које образује Правни факултет. У случају да се потврди потреба формирања већег броја профила, у уобичајеној процедури, за следећи петогодишњи период, пред надлежне институције изашло би се са таквим захтевом.

Да би се добила потпунија слика активности које се одвијају на Факултету потребно је поменути да на њему постоји и друга велика школа — последипломска. Наставници Правног факултета изводе различите облике последипломских курсева. Најмасовније, а истовремено и са најдужом традицијом и најпотпунијом друштвеном верификацијом, јесу магистарске студије. Факултет даје магистеријум из четири научне области: из правних, правно-економских, правно-социолошких и правно-политичких наука. Из тих истих области на Факултету се стичу и докторати. Овакво решење резултат је дугогодишње традиције овог Факултета, на коме су формиране нове научне дисциплине — економске, социолошке и политиколошке — и на коме су деловали корифеји наше правне, економске, социолошке и политиколошке мисли.

Од оснивања магистарских студија уписало се на различите смерове 10.682 кандидата. У последњих пет година за стицање магистеријума определио се 1871 кандидат. У току 26 година, колико је протекло од када се почела давати магистратура, студије је завршило 722 кандидата, а у последњих пет година 231 лице је стекло академски назив магистра наука.

Када је реч о докторату, потребно је поменути да је титулу доктора на Правном факултету у послератном периоду стекло 611 кандидата, од чега у последњих пет година 113.

Последњих година на Правном факултету одвијају се и нови облици последипломских студија — специјалистички курсеви, а одвија се и настава на неколико курсева за иновацију знања. Оцењујемо да у будућности Факултет мора да се још више отвори ка оваквим облицима последипломских студија.

Научни рад на Правном факултету одвија се двојако. С једне стране, наши професори и асистенти објављују своје уџбенике, монографије, студије и чланке. Мислим да није нескромно ако кажемо да је научни реноме Правног факултета Универзитета у Београду и данас висок — не само у југословенским размерама већ и преко граница Југославије. Факултет остварује научну сарадњу са великим бројем правних факултета и института из иностранства. С друге стране, научни рад на Факултету се координира преко Института за правне и друштвене науке. Институт је организатор и научних скупова, од којих су последња два — Саветовање о примени и измени Закона о удруженом раду и Саветовање о променама Устава СФРЈ и Устава СР Србије — добила веома значајна друштвена признања. Као што вам је познато, Правни факултет организује за неколико дана још једно саветовање о променама Устава СР Србије. Хтела бих да подвучем да Институт представља и тачку повезивања Факултета са привредом.

Факултет издаје свој часопис „Анали Правног факултета у Београду“, који наставља једну традицију дугу 82 године, традицију да Правни факултет Универзитета у Београду има своје гласило које је истовремено и водећи научни часопис у области правних и сродних друштвених наука.

Завршавајући овај сразмерно кратак осврт на основне делатности Правног факултета, желела сам да, пре свега, наше новоуписане студенте упознам са Факултетом који има висок углед у овом друштву, а и изван граница Југославије, уверена да ће младе колеге својим радом и понашањем не само сачувати него и допринети даљој афирмацији Факултета на којем имају част да студирају.

Није прилика да у овом свечаном тренутку говорим и о проблемима које има Факултет, који, на жалост, као део наше друштвене заједнице, пати од сличних бољки као и наше друштво. Да набројим неколико ствари: дужина студирања није примерена програму који предвиђа четворогодишње студирање. У просеку студије на нашем факултету трају око седам година, што представља класичан пример екстензивног студирања. Средња оцена великог броја студената креће се између шест и седам. На жалост, на нашем Факултету присутан је и велики број тзв. „вечитих студената“, што представља озбиљан проблем. Надајмо се да ће у пооштреном режиму студирања ти тзв. „вечити студенти“ завршити у догледном року. Указујемо и на масовно одустајање студената од пријављених испита што је посебно последњих неколико година веома изражено.

Наравно, рећањем проблема и тешкоћа са којима се Факултет сусреће никако не желим да умањим његове велике успехе о којима сам говорила.

На крају, желим да охрабрим своје младе колеге и да истакнем да постоје велике могућности дипломираних правника за избор занимања. Није претерано рећи да дипломирани правник, за разлику од свих дипломираних студената са других факултета, код којих је специјалност доста уска, има широке могућности да ради у разним службама. Поменимо примера ради: редовне судове, привредне судове, тужилаштва, правобранилаштва, судове удруженог рада, адвокатуру, привреду, разне државне и друштвене институције. Једном речју, такорећи, нема места у друштвено-политичким, привредним и државним органима у којима правници не би могли да раде.

Завршавајући ово кратко излагање, желим посебно да истакнем да се и у овој генерацији налази велики број студенткиња које су својим радом и озбиљношћу доказале и потврдиле да могу бити успешни студенти и одлични правници. Свима вама — бруцошима нове генерације — желим пуно успеха у студирању.

РЕЧ ПРОДЕКАНА ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА У БЕОГРАДУ, ПРОФ. РАТКА МАРКОВИЋА

Поштоване колеге студенти,

Ви сте сте определили за позив чија је суштина изрицање правде и истине. Да бисте били успешни у својим студијама и касније у свом позиву, поред једног фонда знања из области друштвених наука, ви морате имати развијену способност апстрактног и логичног мишљења, однеговану говорну културу, али уза све то и једну карактерну одлику. Морате бити истинољубиви и лично поштени људи. Нашем великом хуманисти и народном видару, академику Кости-Кочи Тодоровићу приписује се једна мудра изрека, коју је изговорио обраћајући се својим студентима и колегама-лекарима: „Добар лекар не може бити онај ко није добар човек.“ И наш правнички позив, да би се могао успешно вршити, не тражи само знање, него и једну људску врлину — он тражи поштена човека. Добар правник не може бити онај ко није и поштен човек. То се зна од вајкада, о чему сведочи и стара латинска изрека: *Ius et fraus nunquam cohabitant* (право и непоштење никада не могу опстати заједно). Стари римски правник, Улпијан, сматрао је да су три највиша правна начела: поштено живети, другог не вређати, свакоме своје признати (*Iuris praecepta sunt haec: honeste vivere, alterum non laedere, suum cuique tribuere*).

Није велики правник онај ко помоћу права озакоњује лаж и неправду, ко, како се то у народу каже, тражи „рупе у закону“ не би ли помоћу њих легализовао рупе у људском и друштвеном моралу. Тада није реч о употреби него о злоупотреби права. Суштински смисао права је да се помоћу њега заведе владавина истине и правде, а не да послужи као средство њиховог изигравања. Истине и правде које су, како учите већ на првој години студија, идеолошки одређене и обојене. Отуда сва драг оне једноставне, а дубоко истините Улпијанове одредбе права: *Ius est ars boni et aequi* — право је наука о добром и правичном. Ви ћете бити наши добри ђаци, а ми ваши добри учитељи, не само ако ви добро усвајате, а ми добро преносимо стручна знања, него и ако истовремено себе васпитавате и развијате као часну и поштену личност, а ми вам служимо као углед у том правцу.

Друга основна сврха права је да обезбеди владавину објективне воље, изражене у законима и уопште прописима, и да искључи личну самовољу. Поредак у којем је владајућа објективна воља закона велики амерички судија, Џон Маршал, назвао је владавином права, а не владавином људи. Право омогућује да врховни арбитар у друштву буде објективна воља закона, а не субјективна воља носилаца власти и моћи у друштву, дакле лична или колективна самовоља. И зато увек имајте на уму захтев који би, попут Хипократове заклетве коју полажу будући лекари, требало да буде заклетва коју полажу будући правници: да ће своју професију вршити ослањајући се само на прописе, а да ће њихов смисао утврђивати што је могуће објективније, искључујући при том сваку врсту личног интереса. Ово врховно етичко начело правничког позива никада се не сме доводити у питање, чак ни онда када је правник свестан да пропис није добар. Без поштовања овог захтева, ниједан правни поредак не може имати достојанство објективног поретка, нити правни својство објективног борца за истину и правду. И овом приликом позваћу се на старог, доброг Улпијана: *Dura lex, sed lex* — суров закон, али закон. Ма какав био, закон је закон — он се мора дословно и доследно применити. Правна професија и њени посленици имаће ауторитет у друштву само уколико се доследно буду придржавали овог захтева.

Поштоване колеге студенти, уписом на наш и одсад и ваш Факултет, ви сте добили својство студента. Називало га позитивно право тако или не, студент је, објективно узев, радан човек. Желим да вам рашчлањим значење тог израза. Студенти су током студија радни људи у том смислу што су дужни да извршавају одређене радне обавезе: да похађају

предавања и вежбе, да уче и уредно пријављују своје испите и да их благовремено положи. Како се види, у свим тим радним обавезама један је заједнички садржалац — студирање. Ви на факултету не учите као у средњој школи задате лекције, него ви студирате програмом предвиђену материју сваког од ваших предмета. И ту, заправо, лежи грешка наших најмлађих (а и старијих) студената, која се редовно понавља у великом броју случајева из године у годину. Чињеница да наставник на предавањима не проверава знање студента, да вежбе почињу касније од предавања, да су предавања углавном монолог наставника, а да се на вежбама студенти не оцењују као у средњој школи, заводи наше студенте, па са учењем крену касније од почетка предавања. То је прва велика грешка. Друга је што се, и када се са закашњењем крене с учењем учи лекција по лекција, дакле једна независно од друге, уместо да се ствари повезују и савлађује целина градива, да се хватају главне нити, да се разуме цела материја и тиме суштина ствари, која ће се репродуковати властитим речима и реченицама. Уместо свега тога, ради се обрнуто: меморишу се туђе речи и реченице (по правилу из уџбеника) као нешто главно, а испод њих се не види оно што је доиста главно — суштина ствари. Ту суштину ствари потребно је знати не због тога да би се положили испити, јер се тај циљ некад може постићи и без испуњења овог захтева, него да би студент, пошто положи све наставним планом предвиђене испите, постао доиста стручњак, да би овладао правничком професијом. Редовни пратилац ове друге грешке је слепо везивање за један једини уџбеник, који ма колико да је добар, никада не може бити довољан материјал за студирање.

Друго значење појма студента као радног човека је што је он у овој истој нашој кући самоуправљач. У вези с тим вашим својством вазљато би да имате на уму две ствари. Прва је да сте ви самоуправљачи због тога што студирате, тј. да самоуправљање произлази из студирања. Студирање је оно што је основно, а самоуправљање је оно што је изведено из студирања. Ово говорим због тога што знам да би неки наши студенти само да самоуправљају, али не и да студирају. Ви зато треба да се одлучно изборите да победи пракса да ако се не могу лишити самоуправљања, а оно да бар не могу бити студентски функционери слаби студенти, а поготово не студенти-понављачи. Друго што бих хтео да вам кажем у вези са вашим самоуправом је да настојте да је не разголитите и вулгаризујете. Немојте студентску самоуправу сводити само на погодност преношења више испита на следећу годину студија, на борбу за што више испитних рокова, померање испитних термина, промену испитивача, накнадно пријављивање испита, него је упражњавајте и доживљавајте и као борбу за квалитетна предавања и уџбенике, уредну наставу и нове облике рада путем којих бисте стекли више знања. Студентска самоуправа је средство које друштво даје у руке студентима да би се што боље оквалификовали за своју струку, а не средство помоћу којег би се са што мање напрезања дошло до факултетске дипломе. И даље: настојте да своју самоуправу сведете на „своја“ питања, на питања предмета и начина студирања. Све што је ван тога круга, чак када вам се од стране несавесних наставника, јер ни ми нисмо азил безгрешника, подмеће као питање студентске самоуправе, достојанствено одбите да прихватите.

Драги наши студенти, настава за стицање звања дипломираног правника је настава за стицање VII-1 степена стручне спреме. Она треба да траје четири године, током које се слуша и полаже 33 предмета. На свакој години студија настава се одвија у два семестра: зимском, који траје од 1. октобра до 15. јануара и летњем, који траје од 16. фебруара до 31. маја. Облици наставе су предавања, која су претежно монолог наставника, и вежбе и семинари, који би требало да буду дијалог наставника, односно сарадника и студената. Према нашем Статуту, дужност редовних студената је да сваког семестра похађају вежбе из најмање два предмета, с тим што се студенту који не похађа вежбе неће оверити семестар, док је похађање осталих облика наставе „право и обавеза студената“. Испити се могу полагати у редовним испитним роковима — јунском,

септембарском, октобарском и јануарском, док се у априлском року могу полагаати само испити који су пренесени из претходне године студија, односно за које су студенти стекли право да их полагају већ у јануарском испитном року. Испити из једносеместралних предмета могу се полагати по овери првог, а двосеместралних по овери другог семестра. Испити се полагају усмено и јавно пред предметним наставником. Но, студент, као и наставник, може захтевати да се испит полаже пред испитном комисијом. Такав испит је обавезан после пет неуспелих покушаја студента да положи испит. Даље, студент може после три неуспела покушаја да испит положи код истог испитивача, захтевати промену испитивача. На испиту је положио студент који добије оцену од шест до десет, а ко није положио добија оцену пет, која се у индекс уписује само на захтев студента. Редован студент може да понови највише две године студија. Студент се уписује у наредну годину студија ако најкасније у октобарском испитном року положи све испите, сем испита из било која два предмета претходне године студија. После положених свих испита предвиђених наставним планом нашег Факултета, студент полаже завршни испит (дипломски рад), који се састоји из обраде и одбране једне теме у облику стручног рада, коментара судске одлуке или научноистраживачке праксе, с тим што се тема тог рада може одредити само из правних предмета.

Драги наши студенти, дозволите ми да се сада обратим посебно нашим новоуписаним студентима прве године и да им, пожелевши им добродошлицу, кажем да је од данас ова наша кућа и њихова. Драги наши брүцоши, ми у вама, нашем будућем најмлађем правном нараштају, видимо продужење и одржавање виталности наше професије. Ми се увек потајно надамо да ће можда управо најновија генерација наших студената бити и наша најбоља генерација. С том надом и вас сада дочекујемо и поздрављамо. Као свакој принови, ми вам се радујемо и с разлогом очекујемо од вас да нас, ваше учитеље, превазиђете и да високо проносите глас и славу нашег честитог позива.

Поштоване колегинице и колеге, дозволите ми да ово обраћање вама на почетку школског лета завршим речима које су у самим темељима наше професије, али и у темељима зграде нашег Факултета, јер се налазе у Повељи, која је у те темеље положена далеке 1937. године, када је отпочела њена изградња: „Нека ова школа буде расадник истине, слободе и правде. — Нека се у њој спремају будуће генерације младих правника који ће предано и савесно вршити своје грађанске дужности на општу корист народа.” Живели!

РАД ОПШТЕГ СЕМИНАРА ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА У БЕОГРАДУ У ШКОЛСКОЈ 1986/1987. ГОДИНИ

И у четвртој години свог постојања, Општи семинар је наставно успешно да ради. Околност да је почетком школске године Семинар прерастао из Општег семинара Катедре за политичке науке у Општи семинар Правног факултета, још је једном потврдила значај ове факултетске научно-наставне институције за којом постоји стална потреба а за коју нема праве замене.

Оваквом значају Општег семинара примерена је и активност његове управе, у саставу: професор др Стеван Врачар, управник; професор др Данило Баста, заменик управника; асистент др Драган Митровић, секретар; и професор др Загорка Јекић и доцент др Владимир Водинелић, чланови управе. Управа програмира рад Семинара, иницира нове научне подухвате, ангажује угледне предаваче, обавештава и анимира факултетску јавност, непосредно организује рад Општег семинара... Управа на

својим редовним састанцима утврђује непосредан програм рада Семинара, претреса и решава различита текућа питања. Стога, почетком сваке школске године наставља програм рада пошто се обрати свим наставницима Факултета с молбом да, уколико су заинтересовани, пријаве своје предавање, назначе тему и време у коме би предавање одржали. Овакав начин рада омогућио је да се делатност Општег семинара одвија континуирано током читаве школске године.

У школској 1986—1987. години одржано је једанаест састанака Општег семинара. На састанцима је двадесетак угледних професора и наставника Факултета, заједно или појединачно, саопштило резултате својих најновијих истраживања. Састанцима Општег семинара је председавао и руководио професор Врачар, а, по потреби, то је чинио и професор др Данило Басти. Организационе и техничке послове, према закључцима Управе, обављао је секретар, др Драган Митровић.

Први састанак, одржан 20. новембра 1986., посвећен је разговору о првом колу библиотеке „Класици југословенског права“. Састанак је организован заједно са НИУ „Службени лист СФРЈ“. Уводно излагање за разговор о поменутој теми, том приликом, дали су Драгољуб Стојадиновић, књижевни критичар, уредник НИУ „Службени лист СФРЈ“, и професор др Марко Младеновић, уредник едиције, као и приређивачи: професор др Јелена Даниловић, професор др Слободан Перовић, професор др Радомир Буровић, професор др Љубиша Лазаревић и професор др Обрад Станојевић. На састанку се разговарало о поводу и околностима у којима се приступало овом значајном издавачком подухвату, као и о животу и делу Стојана Новаковића, Валтазара Богишића, Томе Живановића. Живојина Перића и Милана Бартоша, чији су рукописи објављени у првом колу библиотеке. Том приликом је било речи и о мање познатим чињеницама из живота и рада наших угледних научника, при чему је још једном наглашено да без увида у научну баштину не може да се ваљано разуме ни савремена правна мисао. Народ који не познаје, занемарује или се одриче свог духовног наслеђа, одриче се властитог идентитета и права да, са другим народима, буде равноправан субјект историје. У том смислу, прво коло библиотеке „Класици југословенског права“ представља драгоцен покушај да се освежи и обогати занемарена а изузетно значајна веза између правне прошлости и наше садашњости.

Други састанак, одржан 27. новембра 1986., представља унеколико наставак и конкретизацију разговора који су вођени на првом састанку Семинара. Предавање на тему: *Стојан Новаковић као правни историчар* одржао је професор др Обрад Станојевић. Том приликом приказани су живот и дела Стојана Новаковића, истакнутог мислиоца, историчара, социолога, правника и политичара. У разговору је посебно указано на питање треба ли и могу ли данашњи научници да буду ангажовани као што је то у своје време био Стојан Новаковић. Са посебним задовољством бележимо да су овом састанку присуствовали и у разговору учествовали директни потомци Стојана Новаковића.

Трећи састанак, одржан 4. децембра 1986., посвећен је животу и делу Валтазара Богишића. Уводно излагање на тему: *Законодавна рад Валтазара Богишића* одржала је професор др Јелена Даниловић. Из приказаних значајних околности и догађаја из живота овог нашег научника посебно издвајамо чињеницу да је Валтазар Богишић, поред тога што је био најистакнутији правник на овим просторима у прошлом веку, био и први ако не и једини научник-истраживач који је сам финансирао своје пројекте. Овакав професионалан однос према научном истраживању коме је без резерве посветио читав свој живот и независан финансијски положај, колико нам је познато, од тадашњих истакнутих правних научника имао је Дел Векио, с том разликом што је Дел Векио наслеђем стекао знатно богатство. Разлика је значајна, а оба поменуца примера се не јављају међу нашим савременим истраживачима права. Крпну законодавног рада Валтазара Богишића, с друге стране, представља његов *Општи имовински законик*. Овај Законик, иако је данас правни споменик, нема правог премца код нас у погледу лепоте израза и мудрости

уобличених мисли, и заједно са другим великим законикима представља право ремек-дело правничког мајсторства. Иза Валтазара Богвишића, истакнуто је на састанку, остало је изузетно богата и разноврсна грађа која још чека да буде истражена.

Четврти састанак, 18. децембра 1986., посвећен је *Научном стварању Томе Живановића, с посебним освртом на теорију трипартиције у кривичном праву*. Уводно излагање на ову тему одржао је професор др Љубиша Лазаревић. Том приликом су предочене и на систематски начин изложене основне кривично-правне идеје Томе Живановића, а посебно идеје које су претходиле или су уграђене у његову теорију трипартиције у кривичном праву. Такође је посебна пажња посвећена доприносу Томе Живановића светској кривично-правној науци и оригиналности ове теорије, којом се доводи у непосредну везу кривац са кривичним делом и казном. Концепција Томе Живановића има и данас актуелан теоријски и практичан значај. С једне стране, теорија трипартиције у кривичном праву изражава одговарајуће филозофско-правне идеје Томе Живановића и указује на њихов значај, а, с друге стране, одлучујуће утиче на конструкцију кривичних законика, третман кривичних дела у њима и правно утемељен положај починиоца кривичног дела. У разговору је указано и на везу између трипартиитне теорије и грандиозног *Система синтетичке филозофије права*.

Пети састанак, 8. јануара 1987., посвећен је професору др Живојину Перићу. Уводно излагање на тему: *Допринос Живојина Перића науци грађанског права*, одржао је професор др Слободан Перовић. Из великог броја чињеница везаних за живот и рад професора Перића, посебно је истакнут његов беспоговоран став према поштовању начела законитости. Допринос професора Перића науци грађанског права је изузетан и оригиналан у сваком погледу. Међутим, његово научно дело, иако познато, није ни до данас у потребној мери обрађено и публиковано. Избор његових радова и расправа који су објављени у првом колу ове библиотеке, представља због тога први корак ка ширем упознавању млађих правничких нараштаја са драгоценим доприносом професора Перића правној науци. Истакнуто је, исто тако, да је професор Перић био и изванредан правни теоретичар. Научна строгост и осећај одговорности а мање неоспорне могућности, уз стицај животних околности, овај део његовог научног рада оставили су неоправдано по страни. Стога, његово научно дело тек треба да буде осветљено и обрађено.

Шести састанак, 19. фебруара 1987, посвећен је животу и делу професора др Милана Бартоша. Уводно излагање на тему: *Допринос Милана Бартоша развоју праксе и теорије међународног права* поднео је професор др Радомир Буровић. Излагање је подељено на два дела. У првом делу говорило се о животном путу професора Бартоша, а у другом о његовом доприносу науци међународног права. Том приликом је посебно указано на изванредан допринос професора Бартоша теорији и пракси међународног права, који се, између осталог, огледа и у томе што је у својој краткој студији, под насловом *Теорија мирољубиве активне коегзистенције*, успешно пласирао и научно утемељио овај израз, који је касније општеприхваћен. Посебно је значајно залагање професора Бартоша да се мирољубива активна коегзистенција схвати као право држава а не као политичка парола. Истакнуто је да су из поменуће студије Уједињене нације преузеле читаве пасусе и унеле их у своје најважније политичке и правне документе. Професор др Милан Бартош је био и велики правни практичар, чији је траг неизбрисив у сећању бројних нараштаја правника.

Седми састанак, 26. фебруара 1987, имао је за тему: *Успон и суноврат еврокомунизма*. Уводно излагање је одржао асистент др Јовица Тркуља. Том приликом је одређен појам еврокомунизма, указано на околности и узроке који су утицали на његово настајање и брзо ширење у земљама Западне Европе залагањем и радом тамошњих комунистичких партија, као и на улогу, место и домаћај еврокомунизма као новог учења и нове праксе. Исто тако, указано је на значај еврокомунистичког учења на касније уобличавање политичких програма комунистичких пар-

тија на Западу, а посебна је пажња посвећена анализи узрока који су, касније, довели до опадања интересовања и напуштања главних принципа овог учења. На крају, обрађено је и питање односа концепта еврокомунистичког учења и концепта диктатуре пролетаријата, који се критикује и уклања из политичких програма појединих партија Западне Европе.

Осми састанак, 5. марта 1987, посвећен је излагању доцента др Симе Аврамовића, на тему: *Судско говорништво код Грка*. Уводничар, др Сима Аврамовић, посебно је обрадио два питања: прво, да ли се развојем судског говорништва развила реторика уопште, и, друго, који су узроци развоја судског говорништва у Грчкој. Што се тиче одговора на прво питање, оцењено је да се реторика и пре појаве софистичког учења дели на три врсте: политичку, свечану (похвалну) и судску реторику, иако све до данас није решено који се од поменутих облика реторике први појавио. Исто тако, указано је и на одлике и значај најважнијих писаних дела из ове области, као и на разлику између израза „говорништво” и „реторика”. Као узрок развоја судског говорништва и реторике, с друге стране, одређена је демократизација друштвеног живота у античком попису и, с тим у вези, појава тзв. поротног суђења. Поред тога, обрађени су: однос говорништва, беседништва и демократије; однос грчке и римске реторике; утицај грчке реторике на право; веза између античких узора и средњовековне реторике, и тако даље.

Девети састанак, којим је председавао и руководио професор др Данило Баста, одржан је 12. марта 1987. Уводно излагање на тему: *Примарна самоуправна заштита* поднео је Љубисав Стојановић, председник Суда удруженог рада СР Србије. Том приликом, је указано на две ствари које се истовремено појављују и као елементи за дефинисање примарне самоуправне заштите: прво, право радника да сами организују самоуправну заштиту, и, друго, примарни карактер самоуправне заштите. У излагању су наведена и начела која се односе на поменути облик заштите (на пример, начело да се спор решава пред судом удруженог рада, целовитост, комуникативност, неформалност, једноставност, и тако даље). Посебно је било речи о односу закона и самоуправних општих аката, улози синдиката и месту судија удруженог рада, као и о односу судова удруженог рада и уставних судова.

Десети састанак, 9. априла 1987, посвећен је *Проблеми правне државе код Ернста Блоха*. Уводно излагање поднео је доцент др Данило Баста. У излагању је прво указано на одлике Блоховог учења, а затим је пажња усредсређена на Блохов однос према правној држави. Истакнуто је да је правна држава за Блоха држава формалне једнакости, да је она апарат за угњетавање и да, стога, има класни карактер. Правна држава је, због тога, нужно држава мањине у којој постоји релативна правна сигурност. Блох, исто тако, разликује тзв. „потпуну правну државу”, чије је целовитије одређивање задатак будућих писаца, и тзв. „обичну правну државу”, каква постоји у стварности. Довођењем у везу правне државе и природног права, с једне стране, и поретка и слободе, с друге стране, указано је и на однос одумирања државе и права и потпуне правне државе, као и на еманципаторску улогу идеје права у наведеном смислу. Потпуна правна држава представља такву државу у којој се на институционализован начин остварују интенције природног права („човеков усправан ход”), па је, у том смислу, она својствена само оном поретку који се раба из саме заједнице, а не из поретка чисте принуде.

Једанести састанак, 14. мај 1987, и, уједно, последњи састанак у школској 1986—1987, посвећен је *Учењу о процесној праву у делу професора Драгољуба Аранђеловића и чињеницама о његовом животу*”. Уводно излагање на поменути тему одржала је доцент др Весна Ракић-Водинелић. Излагање је подељено на четири дела, у којима су осветљени живот и рад професора Аранђеловића, његово ангажовање на формирању Семинара за грађански и судски поступак, утицај професора Аранђеловића на савремену правну мисао и његов допринос теорији и пракси грађанског и судског поступка. Том приликом је посебно указано на допри-

нос професора Аранђеловића утемељавању и развијању грађанског судског поступка као самосталне научне дисциплине, као и на његов изванредан утицај у пракси (на пример, пресудан утицај професора Аранђеловића на доношење Законика о судском поступку у грађанским парницама). Поменути утицај осећа се и данас у несмањеној мери међу правницима, а посебно међу правницима грађанско-правног усмерења. Тај утицај је утолико трајнији пошто су живот и рад професора Аранђеловића били нераскидиво везани са животом и радом Правног факултета у Београду.

Сви састанци Општег семинара Правног факултета били су добро посећени (просечно између двадесет пет и тридесет пет посетилаца). На њима се живо и непосредно разговарало о различитим проблемима правне науке. Састанци су, иначе, тако концептирани да уводно излагање предавача траје око шездесет минута, док је за разговор остављено око двадесет минута. Поред подстицања и развијања научне знатижеље код младих нараштаја правника, састанци Општег семинара су омогућавали и саопштавање најновијих научних резултата из различитих области права. На тај начин, Семинар је потврдио и овога пута да је место на коме се изворно могу изнети и чути најновији проблеми и резултати истраживања, као и осетити преокупације научних посленика различитих оријентација. Показаном ентузијазму учесника и организатора Општег семинара нису ни до данас, међутим, примерена поједина решења којима би се делатност Семинара још више обогатила и приближила месту које му номинално, од самог почетка, збиља и припада на Факултету.

др Драган Митровић

РАЗГОВОР О КЊИЗИ ПРОФЕСОРА ДР АНДРИЈЕ ГАМСА: СВОЈИНА, ИНСТИТУТ ЗА ДРУШТВЕНЕ НАУКЕ, БЕОГРАД, 1987.

На Правном факултету у Београду, у оквиру редовне делатности Општег семинара, одржан је 10. марта 1988. године састанак посећен разговором о књизи *Својина* професора др Андрије Гамса, за коју је аутор добио угледну НИН-ову награду „Димитрије Туцовић”. Том приликом, уводну реч за разговор дали су професори Правног факултета: др Обрад Станојевић, др Мирољуб Лабус, др Александар Ивић, док је уместо службено одсутног професора др Радомира Буровића, део из његове рецензије прочитао професор др Дејан Поповић. На крају, о књизи је говорио и сам аутор, професор др Андрија Гамс.

Састанак Општег семинара отворио је професор др Стеван Врачар, управник Семинара, који је у свечаној беседи пригодним речима аудиторјуму представио аутора и његову књигу. Он је, најпре, саопштио да је Управа факултета одмах после обавештавања јавности послала професору Гамсу телеграм с изразима задовољства и честитања због додељене награде. Истичући да се ради о изузетном научном прегаоцу који се одликује изграђивањем оригиналне научне концепције, професор Врачар је истакао да има посебно пријатну дужност, част и задовољство што може у име Факултета, представника института у Београду, као и присутних професора, студената и грађана још једном да честита професору Гамсу на овако високом признању које је добио. То није само признање за његов дугогодишњи научни рад и напор да се објасни институција својине, него је и својеврсна компензација самом аутору који је себе кроз своје дело уградио у историју Правног факултета, у којој је било тешких, али и лепих тренутака и времена. У том смислу, признање које је вручено професору Гамсу представља и својеврсно признање достојанству правничке професије, о чему је и Правни факултет увек настојао да води рачуна.

У радном делу састанка Општег семинара, аудиторијуму се најпре обратио професор др Обрад Станојевић. Подсећајући на друштвене догађаје из 1968. године и околности под којима су донети уставни амандмани из 1971. године, он је указао на потребу да правници и у бурним временима морају да воде рачуна о достојанству своје професије, за шта је професор Гамс леп и подстицајан пример. С друге стране, говорећи о личности и опусу аутора, професор Станојевић је нагласио да се ради о водећем цивилисти и књижи која је у својој области без премца. Интересантно је да је прва верзија књиге, под насловом: *О својини*, објављена о трошку самог аутора, што такође указује на доследност и вредност професора Гамса властитим научним убеђењима у околностима које нимало нису биле склоне самосвојном научном истраживању.

Након тога, делове из рецензије професора др Радомира Буровића, прочитао је професор др Дејан Поповић. И том приликом је истакнуто да је реч о оригиналном и значајном делу у коме се свестрано анализира и објашњава изузетно значајна институција својине.

У уводној речи професора др Мирољуба Лабуса истакнут је велики допринос професора Гамса теорији друштвене својине, као и велики утицај који је његово схватање оставило на данашње генерације правника и економиста. Исто тако, професор Лабус је, говорећи о различитим економским концептима друштвене својине, анализирао везе између тржишта и приватне својине, указао на значај тржишта за обликовање друштвене својине у условима социјалистичких самоуправних друштвених односа и истакао потребу да се садашњи тзв. несвојински концепт друштвене својине промени и прилагоди стварним друштвеним потребама и могућностима.

Професор др Александар Ивић је посебну пажњу посветио ауторовим ставовима у књизи о праву организација удруженог рада да располажу средствима у друштвеној својини. Како се ово право састоји од два права — права управљања и права располагања средствима, раздвајање ових права, према професору Ивићу, у пракси омогућава одвајање функције управљања од власништва, што непосредно утиче на формирање новог друштвеног слоја управљача. Опећујући књигу у целини, професор Ивић је закључио да се ради о значајном научном догађају у југословенским размерама, у којима живи и ради професор Гамс.

На крају, о свом схватању својине и књизи, говорио је и сам аутор, професор др Андрија Гамс. Он је истакао да је својина сложена економска, правна и друштвена појава која има и своју филозофску подлогу. Због тога је својина тесно повезана са влашћу, са којом чини конститутивни део друштва. Према професору Гамсу, суштински елеменат својине у економском смислу јесте присвајање. Оно је основни покретач економске делатности, јер, присвајати један предмет значи увлачити га у сферу интереса онога који присваја. Такво присвајање се испољава у коришћењу и располагању, тј. у употребној и прометној вредности робе. Овај економски појам присвајања преноси се на правни терен, на коме се својина појављује као скуп норми којима се регулише присвајање. С друге стране, професор Гамс истиче да постоје две основне категорије својине, приватна и колективна својина. Код приватне својине индивидуа се ослобађа, јер су производи намењени размени, постоји роба, тржиште и техничка и друштвена подела рада. Код колективне својине, пак, реч је о колективној производњи и истом таквом подмирењу потреба чланова заједнице. Стога је колектив титулар својине, док је само присвајање повезано са другим друштвеним прерогативима. Некад је то била религија, а данас је државна власт. У погледу односа друштвене својине и самоуправљања, проширивање самоуправљања до данашњих размера означава уношење потпуно непримерених утопистичких елемената. Ова, у основи Прудонска концепција, проширена је, према професору Гамсу, и на концепт општине (комуне), што је, све заједно, на друштвеном плану довело до штетних последица, од којих су најзначајније заосталост и незаконитост. То је утолико више случај, сматра аутор, уколико је постало јасно да одумирање државе и права у социјализму и робна при-

вреда представљају контрадикторне појмове. Стога је једна он најкобнијих утопија веровање да ће у условима „несвојинског“ концепта друштвене својине, који није успешно изражен ни у позитивном праву, и робне привреде без робноновчаних односа и одговорности, радници у удруженом раду моћи да остваре узајамност и солидарност, којима би надвладали стихијност наше робне привреде. На том плану настају и сви могући сукоби око присвајања, одсуство рационалног располагања предметима друштвене својине, недостатак мотива и штедње, промашене инвестиције, погрешна и неадекватна кадровска политика, и тако даље. С друге стране, евидентне су појаве картелисања предузећа, успостављање пуне слободе располагања средствима у друштвеној својини, као и код приватне својине, али без стварне правне одговорности за губитке, појаве економског и политичког конфедерализовања друштва и државе, као и појаве правне неједнакости субјеката. Да би се те погубне последице ублажиле, као и да би се нашао излаз из кризног стања наше привреде и друштва, потребно је, сматра професор Гамс, укинути непримерена конфедералистичка решења, а пре свега институт „консензуса“ и садашњи концепт тзв. комуналног система; успоставити јединствену легислативу и правосудни систем за спровођење и контролу примене права, рашчистити што пре са дилемом какав се привредни систем хоће — систем са робном привредом или планско-социјалистичка привреда, при чему треба имати у виду да тзв. пуна тржишна привреда ствара исту такву својину; и, најзад, потребно је ослободити се нагомиланог догматизма приликом установљавања таквог система социјализма који ће одговарати једној модерној и рационалној демократској држави, држави која ће моћи да одговори и економским, и политичким, и правним захтевима који јој се постављају.

У разговору који је затим уследио, професор Гамс је одговарао на бројна питања теоријског и позитивно-правног карактера, као и на питања из наше свакодневне самоуправне друштвене праксе.

Састанак Општег семинара закључен је оценом да похвале упућене професору Гамсу, аутору књиге *Својина*, никако нису претеране, као и да разговор и идеје које су том приликом изложене представљају значајан подстицај за будућа размишљања о својини.

Због великог интересовања и добре посете — присуствовало је преко сто педесет познаника, грађана, студената и професора — састанак Општег семинара одржан је у Амфитеатру II Правног факултета.

др Драган Митровић

ОДБРАЊЕНЕ ДОКТОРСKE ДИСЕРТАЦИЈЕ У 1988. ГОДИНИ

Јадранка Јовановић, истраживач сарадник у Институту за савремену историју: „Југославија и Савет безбедности“ — одбранила 26. фебруара 1988.

Миодраг Вујовић, виши саветник за односе са иностранством ЛБ—ЗБ Представништво Београд: „Кофинансирање као нови вид дугорочног финансирања развоја земаља у развоју, са посебним освртом на Југославију“ — одбранио 7. марта 1988.

Љубиша Дабих, асистент-истраживач у Институту за упоредно право у Београду: „Правна природа и основни елементи уговора о улагању средстава страних лица у домаће организације удруженог рада — са освртом на законодавства социјалистичких земаља“ — одбранио 22. марта 1988.

Буро Стевановић, директор Завода за истраживање друштвених односа и информисање ПКБ-а Београд: „Друштвене последице индустријализације пољопривреде у Југославији” — одбранио 9. јуна 1988.

Сузана Будић, асистент Правног факултета у Мостару: „Интервенција друштва у породичним односима” — одбранила 14. јуна 1988.

Јордан Алексић, политички радник Центра за друштвена истраживања Председништва ЦК СКЈ: „Искусствени поглед у структуру СКЈ и њен развој” — одбранио 16. јуна 1988.

Милимир Мучибабић, асистент Правног факултета у Сарајеву: „Два искуства савременог социјализма — етатизам и самоуправљање” — одбранио 17. јуна 1988.

Борис Кривоканић, истраживач сарадник у Институту за упоредно право: „Контрола државне управе у Совјетском Савезу” — одбранио 17. јуна 1988.

Горан Пантић, асистент Правног факултета у Мостару: „Српска православна црква у Краљевини Југославији 1929—1941 — с обзиром на правни положај, политичку улогу и међуверске односе” — одбранио 24. јуна 1988. године.

Богумил Ферфила, асистент Факултета за социологију, политичке науке и новинарство у Љубљани: „Економија и политика друштвене својине” — одбранио 1. јула 1988.

Радован Чупић, виши правни саветник за међународне трговачке и инвестиционе послове — ИНГРА Загреб: „Consulting и земље у развоју (међународноправни аспекти)” — одбранио 5. јула 1988.

Радомир В. Лукић, асистент Правног факултета у Сарајеву: „Теоријски основи и развој система државне власти у СССР у периоду 1917—1977. године” — одбранио 11. јула 1988.

Весна Казазић, доцент на Правном факултету у Мостару: „Међународна власт за морско дно и правни режим искоришћавања подморја изван граница националне јурисдикције” — одбранила 13. јула 1988.

Света Пурић, асистент Економског факултета у Крагујевцу: „Систем и политика цена у енергетици Југославије” — одбранио 18. јула 1988.

Дејан Радоњић, дипломирани правник РО за међународну шпедицију „Зетатранс” — Титоград: „Правно-економски аспекти искоришћавања биолошких богатстава у басену јужни Јадран” — одбранио 15. новембра 1988.

Нада Бодирога, асистент Правног факултета у Мостару: „Правноправни положај и заштита права југословенских радника на раду у иностранству” — одбранила 24. новембра 1988.

Весна Ракочевић, асистент на Шумарском факултету у Београду: „Одговорност носилаца самоуправних функција у удруженом раду у систему социјалистичке самоуправне демократије у Југославији” — одбранила 25. новембра 1988.

Томица Делибанић, самостални саветник у Савезном већу за прехрај: „Право побивања правних радњи стечајног дужника” — одбранио 8. децембра 1988.

Арсен Бачић, асистент Правног факултета у Сплиту: „Принципи подјеле и јединства власти с посебним освртом на југословенску теорију и праксу” — одбранио 23. јула 1988.

Будимир Стакић, помоћник председника Републичког секретаријата за односе са иностранством: „Самоуправни модел девизног система Југославије” — одбранио 24. децембра 1988.

Властимир Вуковић, руководилац сектора — „Беобанка”: „Акумулативност југословенске привреде” — одбранио 28. децембра 1988.

Припремила Гордана Мрђеновић

ОДБРАЊЕНЕ МАГИСТАРСКЕ ТЕЗЕ У 1988. ГОДИНИ

Франц Лукнер, саветник у СИП-у: „О производној активности на територији СФРЈ и алокацији производних чинилаца на поједине републике и покрајине са аспекта равномернијег економског развоја” — одбранио 6. јануара 1988. године.

Сабрина Хоровић, асистент Правног факултета у Мостару: „Примјена малољетничког кривичног права на пунолетна лица” — одбранила 29. фебруара 1988. године.

Невен Цирквени, асистент Правног факултета у Загребу: „Застраћујући учин казне” — одбранио 29. фебруара 1988. године.

Милан Бабић, секретар Општинског секретаријата за финансије у Пули: „Утјецај материјалних средстава на ефикасност рада органа државне управе” — одбранио 7. марта 1988. године.

Радомир Прелевић, директор Радне заједнице Заједничких послова у Комбинату алуминијума Титоград: „Самоуправни споразум којим се остварују неотуђива права радника” — одбранио 18. марта 1988. године.

Димитрије Павловић, председник Већа војног суда у Београду: „Кривично дело навођења на самоубиство и помагање у самоубиству” — одбранио 21. марта 1988. године.

Жељко Симић, уредник у часопису „Видици”: „Друштвена свест и критичка књижевност — прилог марксистичкој теорији друштва” — одбранио 19. маја 1988. године.

Звонко Миљко, асистент Правног факултета у Мостару: „Мјесто и улога републике у југословенском федерализму” — одбранио 27. маја 1988. године.

Наташа Мрвић, асистент истраживач Института за криминолошка и социолошка истраживања у Београду — одбранио 27. маја 1988. године.

Христивоје Пејчић, стручни сарадник у РО „Агроразвој” у Нишу: „Проблеми и могућности привредног развоја недовољно развијених подручја СР Србије ван САП” — одбранио 7. јуна 1988. године.

Миодраг Алексић, професор у Образовном центру „9. мај” у Београду: „Ванредна правна средства и њихова примена у управном поступку” — одбранио 10. јуна 1988. године.

Весна Малешевеић, асистент Правног факултета у Титограду: „Принцип јавности у кривичном поступку” — одбранила 13. јуна 1988. године.

Оливера Сремчевић, секретар у ИШК „Савремена администрација“ ООУР графички погон „Бранко Боновић“ у Београду: „Правна дејства понуде у нашем и англосаксонском праву“ — одбранила 22. јуна 1988. године.

Милена Трговчевић-Прокић, стручни сарадник у V општинском суду у Београду: „Парнички поступак као помоћни и корективан начин при расправљању заоставштине у СФРЈ“ — одбранила је 23. јуна 1988. године.

Дамир Авиани, правник у Заводу за информатику Скупштине општине Сплит: „Управљање развојем општине“ — одбранио 27. јуна 1988. године.

Ола Јелчић, судија Окружног суда у Задру: „Правна дејства понуде у нашем и италијанском праву“ — одбранила 28. јуна 1988. године.

Милорад Живановић, асистент Правног факултета у Бања Луци: „Улога друштвеног правобраниоца самоуправљања у поступку пред судом удруженог рада“ — одбранио 28. јуна 1988. године.

Радмила Данић, асистент Правног факултета у Приштини: „Начело легалитета и опортунитета кривичног гоњења“ — одбранила 1. јула 1988. године.

Лотика Волах, асистент Правног факултета у Бања Луци: „Установа пороте у енглеском праву“ — одбранила 1. јула 1988. године.

Невенка Грузинов, асистент истраживач у Институту за криминологику и социолошку истраживања у Београду: „Криминалистичко-психолошки аспекти сведочења посебних старосних категорија сведока“ — одбранила 6. јула 1988. године.

Амра Софтић, асистент Правног факултета у Сарајеву: „Слободно родитељство и ванбрачна дјеца“ — одбранила 6. јула 1988. године.

Јасминка Градашчевић, асистент Правног факултета у Сарајеву: „Радни однос и други облици рада на издвојеном радном месту“ — одбранила 6. јула 1988. године.

Олга Поповић, истраживач Института друштвених наука у Београду: „Осигурање извозних кредита“ — одбранила 8. јула 1988. године.

Вук Жукић, дипломирани правник у СИП-у: „Резерве на међународне уговоре после II светског рата у југословенској пракси“ — одбранио 19. октобра 1988. године.

Мирјана Рађеновић, асистент Правног факултета у Бања Луци: „Бутање управе у југословенском праву“ — одбранила 26. октобра 1988. године.

Мелиха Денишлић, асистент Правног факултета у Мостару: „Правна природа залагања права“ — одбранила 14. новембра 1988. године.

Гордана Митровић, асистент Више школе унутрашњих послова у Земуну: „Кривична одговорност наркомана“ — одбранила 17. новембра 1988. године.

Јусуф Хаџић, асистент Економског факултета у Сарајеву: „Организовање основне организације удруженог рада“ — одбранио 24. новембра 1988. године.

Лука Божић, дипломирани правник у Савезном заводу за међународну научну, просветно-културну и техничку сарадњу у Београду: „Заштита уставности и законитости у СФР Југославији“ — одбранио 25. новембра 1988. године.

Владислав Поповић, дипломирани правник „Икарус“ у Земуну: „Спољнополитички одлучиоци“ — одбранио 1. децембра 1988. године.

Един Муминовић, асистент Правног факултета у Сарајеву: „Међународна надлежност суда као претпоставка за признање и извршење наших судских одлука у иностранству“ — одбранио 6. децембра 1988. године.

Драган Вулић, асистент Више школе унутрашњих послова у Земуну: „Прикупљање обавештења од грађана у преткривичном поступку“ — одбранио 6. децембра 1988. године.

Вукица Раказов, дипломирани правник — СООУР „Ливница“ Кикинда: „Одлучивање радника у организацијама удруженог рада“ — одбранила 12. децембра 1988. године.

Слободан Ловреновић, асистент Правног факултета у Сарајеву: „Проблем екстра дохотка у привреди СФРЈ“ — одбранио 12. децембра 1988. године.

Весна Петровић, архивиста у Архиву Србије: „Милован Миловановић као дипломата“ — одбранила 14. децембра 1988. године.

Енес Хашић, асистент Правног факултета у Бања Луци: „Право деце на издржавање након развода брака у праву СФРЈ“ — одбранио 15. децембра 1988. године.

Здравко Лучић, асистент Правног факултета у Сарајеву: „Плинијева писма као извор за историју римског права“ — одбранио 21. децембра 1988. године.

Орјен Зејнлагић, референт за девизну штедњу у „Југобанци“: „Помоћ учиниоцу после извршеног кривичног дела“ — одбранио 22. децембра 1988. године.

Горан Доловић, стручни сарадник у кривичном одељењу Врховног војног суда: „Правни значај неваљаних исказа сведока у кривичном поступку“ — одбранио 23. децембра 1988. године.

Дамњан Раденковић, шеф експозитуре СДК у Руми: „Унутрашњи платни промет и његов утицај на кредитно-монетарну политику“ — одбранио 26. децембра 1988. године.

Един Шарчевић, асистент Правног факултета у Сарајеву: „Проблем права у критичкој теорији Франца Л. Нојмана“ — одбранио 26. децембра 1988. године.

Зоран Јерemiћ, саветник за кредитну политику Републике у Народној банци СР Србије: „Дефинисање монетарног система у уставу и законима, са становишта његовог функционисања и његове ефикасности“ — одбранио 26. децембра 1988. године.

Марко Марић, дипломирани правник у Ваздухопловној војној академији у Задру: „Пуномоћник у парници“ — одбранио 29. децембра 1988. године.

Припремила *Гордана Мрбеновић*

ТЕОДОР ФИВЕГ (1907—1988)

У Мајнцу, где је на универзитету „Јоханес Гутенберг“ предавао филозофију права и социологију права, 29. јула 1988. године преминуо је Теодор Фивег (Theodor Viehweg). Угасио се живот једног скромног, тихог и повученог човека, правог оличења универзитетског професора старог хуманистичког стила и става. Човек истинске духовне отмености, Теодор Фивег је био аутентичан представник једног *tipa* професора какав се на савременим западним универзитетима, прилагођеним (и жртвованим!) потребама и налозима техничко-индустријског света, све ређе може сусрести.

Теодор Фивег је рођен 30. априла 1907. године у Лајпцигу. Ту је завршио познату Томас-школу, да би правне науке и филозофију студирао на универзитетима у Минхену, Лајпцигу и Берлину. Од 1949. до 1967. био је суиздавач и одговорни уредник „Архива за правну и социјалну филозофију“ (ARSP), часописа који, једнако пре као и данас, даје печат правној филозофији и теорији двадесетог века. Након хабилитације, у раздобљу од 1953. до 1972. био је професор на Правном факултету у Мајнцу. Од 1970. до 1978. налазио се на челу немачке секције Међународног удружења за правну и социјалну филозофију (IVR), а од 1978. до смрти био је њен почасни председник.

За име покојног проф. Фивега трајно ће остати везан један дале-косежан и плодотворан преврат у правној филозофији нашег времена. Тај преврат изазвала је његова „књижица“ (како ју је сам скромно називао) под насловом *Топика и јуриспруденција*. Прво од њених пет издања у Немачкој појавило се 1953. године, и одмах привукло велику пажњу и покренуло живу расправу која траје непрекидно до данас. О ширини интернационалне рецепције Фивеговог дела најбоље сведоче преводи на енглески, италијански, шпански, португалски, јапански и, захваљујући београдском „Нолиту“, на српскохрватски језик (1987).

Фивегу је пошло за руком оно што, иначе, не бива тако често: да књигом од стотинак страница, која је остала његово не само главно него и једино дело, започне преображавање самих основа на којима почива читава једна дисциплина каква је јуриспруденција. Има нечег необичног, готово парадоксалног, у томе што то није учињено, рецимо, проналаском каквог дотад непознатог, дакле неупражњаваног и сасвим новог метода. Напротив, тако радикалан потхват изведен је на неочекиван начин: чином рефлексије, враћањем на једно од врела западњачке духовности, на топик и реторик. Традиција овог вида европског мишљења, рођеног у антици, одржавала се у животу све док је, безмало до потпуног заборава, није потиснуо победнички поход картезијанског метода, под чију је власт доспела и јуриспруденција. На њеном је тлу суверено завладао строг дедуктивно-систематски начин мишљења, израђен и примењиван по узору на геометрију. Тако се изгубило из вида оно за шта су знали Аристотел или Цицерон, а што почетком XVIII века није био заборавио ни Бан Батиста Вико — да је право особено подручје људског практичног живота и делања, да ту имамо посла с проблемима о којима се расправља и аргументује помоћу топике као вештине проблемског мишљења коју је развила реторика. Не без подстицаја које је добио од великог романисте Ернста Роберта Курцијуса, проф. Фивег је посегнуо за потиснутом баштином топике и реторике, обнављајући је и чинећи је плодном за савремену јуриспруденцију. Није претерано ако се, сада кад су окончани његов живот и дело, каже да је и једно и друго посветио спаса-

вању топике и преображавању јуриспруденције у њеном духу — прегнуће с несумњивим хуманистичким настројењем у позадини.

Писац ових редова имао је драгоцену прилику да се више пута сусретне са проф. Фивегом у његовом дому и да с њим разговара. У једном од тих разговора, на питање како је дошао до своје основне замисли и водеће идеје, одговорио је да за то највише има да захвали филозофу Николају Хартману, чија је предавања слушао и који је упозоравао на апоретичан начин рада у филозофији, као и свом учитељу у правној филозофији Карлу Аугусту Емгеу, који је неуморно наглашавао значај „ситуацијског мишљења”. А на питање шта посебно цени у научном послу, рекао ми је без оклевања: прегнантност. У овој речи, која обједињује дубину и сажетост мисли, садржано је високо мерило одговорности према позиву научника и филозофа. Кад ју је изговорио, стекао сам утисак да се у тој речи огледа цео духовни лик проф. Теодора Фивега. Данас, кад њега више нема међу живима, тај је утисак прерастао у чврсто уверење.

Данило Баста

САДРЖАЈ

ИЗВОРНИ ЧЛАНЦИ

др Јелена Диниловић, Сто година Општег имовинског законика за Црну Гору — — — — —	625
др Мира Алинчић, Поријекло дјетета — регулатива и дилеме — —	643

ДИСКУСИЈА

Поздравна реч декана Правног факултета у Београду, проф. Љубице Кандић — — — — —	661
др Живомир С. Борђевић, Грешке у прошлости, чињене с уставним променама, треба да буду наука за данас и за будућност — —	664
др Александар Бурђев, Нека питања односа Устава СР Србије и устава њених аутономних јединица — — — — —	670
др Борђи Ј. Паца, О федералним односима у СР Србији — — —	676
др Зоран Томић, Пет стратегијских солүција уставног положаја СР Србије — — — — —	678
др Владета Станковић, Уставне промене и привредни систем Југославије — — — — —	680
Мира Мосуровић, Дискриминација грађана СР Србије који живе ван подручја централне Србије — — — — —	684
Драгољуб Николић, О променама устава — — — — —	689
др Никола Мемедовић, У којој мери Устав СФРЈ детерминише промене Устава СР Србије — — — — —	691
др Светислав Вуковић, Ко су главни кривци за Устав из 1974. године Милутин Новковић, Одлука АВНОЈ-а о изградњи Југославије на федеративном принципу и појава аутономних покрајина — — —	693
др Обрен Станковић, Уставна реформа и грађанско законодавство —	696
др Боровоје Шундерић, Законодавна надлежност у СР Србији у области радног законодавства — — — — —	700
др Момир Милојевић, Службена употреба језика у Србији — — —	705
др Милан Петровић, Појам и правне границе територијалне аутономије — — — — —	710
Завршна реч продекана Правног факултета у Београду проф. Ратка Марковића — — — — —	719

СУДСКА ХРОНИКА

Одлуке Савезног суда — Александар Лазовић — — — — —	723
Одлуке Уставног суда Југославије — Борђе Бурковић — — — — —	726
Одлуке Уставног суда Србије — Томислав Вељковић — — — — —	729
Одлуке Вишег привредног суда Србије — др Јездимир Митровић —	732
Одлуке Суда удруженог рада Србије — Радмила Шаркић — — —	736
Одлуке Окружног суда у Београду — Димитрије Милић — — —	740

БЕЛЕШКЕ

Научно саветовање „Промена Устава СР Србије” — М. Стефановски, О. Поповић, А. Желчевић, Д. Павић, М. Драшкић, О. Вучић, Д. Митровић и Б. Лубарда — — — — —	742
--	-----

ПРИКАЗИ

Одговор проф. Гамсу поводом примедби на приказ књиге <i>Својина</i> — <i>мр Рајко Јелић</i> — — — — —	769
Боривоје Шундерић, Услови заснивања радног односа радника, Науч- на књига", Београд, 1987, стр. I—XII+239 — <i>др Маринко Ђ. Учуџ</i>	771
др Александар Николић, Радно право, друго измењено и допуњено издање, „Научна књига", Београд, 1988, стр. 421 — <i>др Мирослав</i> <i>Миљковић</i> — — — — —	773
Славољуб Поповић, Говорништво у теорији и пракси, НИРО „Књи- жевне новине", Београд, 1987, стр. 288 — <i>Д. Продановић</i> — —	774

ФАКУЛТЕТСКА ХРОНИКА

Свечано отварање школске 1988/89. године, <i>др Љубица Кандић, др</i> <i>Ратко Марковић</i> — — — — —	776
Рад Општег семинара Правног факултета у Београду у школској 1986/ /87. години, <i>др Драган Митровић</i> — — — — —	781
Разговор о књизи проф. др Андрије Гамса: <i>Својина</i> , Институт за дру- штвене науке, Београд, 1987 — <i>др Драган Митровић</i> — — —	785
Одбрањене докторске дисертације у 1988. години — <i>Гордана Мрђе-</i> <i>новић</i> — — — — —	787
Одбрањене магистарске тезе у 1988. години — <i>Гордана Мрђеновић</i>	789
IN MEMORIAM — — — — —	792

CONTENTS

ORIGINAL ARTICLES

Dr. <i>Jelena Danilović</i> , Hundredth Anniversary of the General Property Code of Montenegro — — — — —	625
Dr. <i>Mira Alinčić</i> , Regulation and Dilemmas of Paternity and Maternity of Children — — — — —	643

DISCUSSION

Introductory address by the Dean of the Faculty of Law in Belgrade, <i>Prof Ljubica Kandić</i> — — — — —	661
Dr. <i>Živomir S. Đorđević</i> , Past Mistakes in Constitutional Amendments — A Lesson for the Present and Future — — — — —	664
Dr. <i>Aleksandar Đurđev</i> , Some Issues of Relationship between the Constitution of the SR of Serbia and Constitutions of Its Autonomous Units — — — — —	670
Dr. <i>Đorđi Caca</i> , Federal Relations in the SR of Serbia — — — — —	676
Dr. <i>Zoran Tomić</i> , Five Strategic Solutions of the Constitutional Position of the SR of Serbia — — — — —	678
Dr. <i>Vladeta Stanković</i> , Constitutional Changes and the Economic System of Yugoslavia — — — — —	680
<i>Mira Mosurović</i> , Discrimination against Citizens of the SR of Serbia Living out of the Central Area of Serbia — — — — —	684
<i>Dragoljub Nikolić</i> , Changes of the Constitution — — — — —	689
Dr. <i>Nikola Memedović</i> , Degree of Relevance of the SFRY Constitution in Changing the Constitution of the SR of Serbia — — — — —	691
Mr. <i>Svetislav Vuković</i> , Who Are the Main Culprits for the 1974 Constitution? — — — — —	693
<i>Milutin Novković</i> , The AVNOJ Decision on Building Yugoslavia on the Federative Principle and Emergence of Autonomous Provinces — — — — —	694
Dr. <i>Obren Stanković</i> , Constitutional Reform and Civil Legislation — — — — —	694
Dr. <i>Borivoje Sunderić</i> , Legislative Jurisdiction in the SR of Serbia in the Area of Labour Relations Legislation — — — — —	700
Dr. <i>Momir Milojević</i> , Official Use of Language in Serbia — — — — —	705
Dr. <i>Milan Petrović</i> , The Notion and Legal Framework of Territorial Autonomy — — — — —	710
Concluding Address of the Associate Dean of the Faculty of Law in Belgrade, <i>Prof. Ratko Marković</i> — — — — —	719

JUDICIAL CHRONICLE

Decisions of the Federal Court — <i>Aleksandar Lazović</i> — — — — —	723
Decisions of the Constitutional Court of Yugoslavia — <i>Đorđe Đurković</i> — — — — —	726
Decision of the Constitutional Court of Serbia — <i>Tomislav Veljković</i> — — — — —	729
Decisions of the Superior Economic Court of Serbia — <i>Mr. Jezdimir Mitrović</i> — — — — —	732
Decisions of the Court of Associated Labour of Serbia — <i>Radmila Šarkić</i> — — — — —	736
Decisions of the District Court in Belgrade — <i>Dimitrije Milić</i> — — — — —	740

NOTES

- „Changes of the Constitution of the SR of Serbia” — A Symposium —
M. Stefanovski, O. Popović, A. Želčević, D. Pavić, M. Draškić, O.
Vučić, D. Mitrović, and B. Lubarda — — — — — 742

REVIEWS

- A Reply to Professor Gams' Comments Related to the Book *Svojina* —
Mr. Rajko Jelić — — — — — 769
 Borivoje Šunderić, *Uslovi zasnivanja radnog odnosa radnika*, Naučna knji-
 ga, Belgrade, 1987, I—XII+239 pp. — *Dr. Marinko Đ. Učur* — — 771
 Dr. Aleksandar Nikolić, *Radno pravo*, second revized and amended ed-
 ition, *Naučna knjiga*, Belgrade, 1988, 421 pp. — *Dr. Miroslav Milj-*
ković — — — — — 773
 Slavoljub Popović, *Govorništvo u teoriji i praksi*, NIRO Književne novine,
 Belgrade, 1987, 288 pp. — *D. Prodanović* — — — — — 774

FACULTY CHRONICLE

- Formal Opening of the 1988/89 Academic Year — *Dr. Ljubica Kandić*, and
Dr. Ratko Marković — — — — — 776
 Activity of the General Seminar of the Faculty of Law in Belgrade in the
 1986/87 Academic Year — *Dr. Dragan Mitrović* — — — — — 781
 Discussion Over the Book of Prof. Dr. Andrija Gams — *Svojina*, The In-
 stitute for Social Sciences, Belgrade, 1987 — *Dr. Dragan Mitrović* — 785
 Doctoral Dissertation Defences in 1988 — *Gordana Mrđenović* — — — 787
 Master Thesis Defences in 1988 — *Gordana Mrđenović* — — — — — 789

- IN MEMORIAM — — — — — 792

CONTENU

ARTICLES ORIGINAUX

Dr <i>Jelena Danilović</i> , Cent ans du Code général des biens pour le Monténégro — — — — —	625
Dr <i>Mira Alinčić</i> , L'origine de l'enfant — la réglementation et les dilemmes — — — — —	643

DISCUSSION

Allocation du doyen de la Faculté de droit de Belgrade, prof. <i>Ljubica Kandić</i> — — — — —	661
Dr <i>Živomir S. Đorđević</i> , Fautes rendues par les changements constitutionnels dans le passé, doivent instruire aujourd' hui et dans l'avenir — — — — —	664
Dr <i>Aleksandar Đurđev</i> , Quelques questions concernant les rapports entre la Constitution de la RS de Serbie et les constitutions de ses unités autonomes — — — — —	670
Dr <i>Đorđi Caca</i> , Des relations fédérales dans la RS de Serbie — — — — —	676
Dr <i>Zoran Tomić</i> , Cinq solutions stratégiques de la condition constitutionnelle de la RS de Serbie — — — — —	678
Dr <i>Vladeta Stanković</i> , Les changements constitutionnels et le système économique yougoslave — — — — —	680
<i>Mira Mosurović</i> , Discrimination des citoyens de la RS de Serbie habitant hors du territoire de la Serbie centrale — — — — —	689
Dr <i>Dragoljub Nikolić</i> , Des changements constitutionnels — — — — —	689
Dr <i>Nikola Memedović</i> , Dans quelle mesure la Constitution de la RSFY détermine les changements de la Constitution de la RS de Serbie — — — — —	691
Mr <i>Svetislav Vuković</i> , Qui sont les principaux coupables pour la Constitution de 1974? — — — — —	693
<i>Milutin Nikolić</i> , La décision de l'AVNOJ concernant la formation de la Yougoslavie sur le principe fédéral et l'apparition des régions autonomes — — — — —	694
Dr <i>Obren Stanković</i> , Réforme constitutionnelle et législation civile — — — — —	696
Dr <i>Borivoje Šunderić</i> , Compétence législative dans la RS de Serbie dans le domaine de la législation de travail — — — — —	700
Dr <i>Momir Milojević</i> , L'usage officiel de la langue dans la RS de Serbie — — — — —	705
Dr <i>Milan Petrović</i> , La notion et les limites juridiques de l' autonomie territoriale — — — — —	710
Discours de clôture du vice-doyen de la Faculté de droit de Belgrade, prof. <i>Ratko Marković</i> — — — — —	719

CHRONIQUE JURISPRUDENTIELLE

Décision de la Cour fédérale — <i>Aleksandar Lazović</i> — — — — —	723
Décision de la Cour constitutionnelle fédérale — <i>Đorđe Đurković</i> — — — — —	726
Décision de la Cour constitutionnelle de la RS de Serbie <i>Tomislav Veljković</i> — — — — —	729
Décisions du Tribunal supérieur de commerce de la RS de Serbie — Mr <i>Jezdimir Mitrović</i> — — — — —	732
Décisions du Tribunal de travail associé de la RS de Serbie — <i>Radmila Šarkić</i> — — — — —	736
Décisions du Tribunal d'arrondissement de Belgrade — <i>Dimitrije Milić</i> — — — — —	740

NOTES

Colloque scientifique „Les changements de la Constitution de la RS de Serbie” — <i>M. Stefanovski, O. Popović, A. Želčević, D. Pavić, M. Draškić, O. Vučić, D. Mitrović et B. Lubarda</i> — — — — —	742
---	-----

COMPTES RENDUS

Réponse à prof. Gams à propos les remarques concernant le compte rendu du livre „Svojina” — <i>Mr Rajko Jelić</i> — — — — —	769
Borivoje Šunderić, Les conditions de conclusion du contrat de travail. „Naučna knjiga”, Belgrade, str. I—XII+239 — <i>Dr Marinko Đ. Učur</i>	771
Dr Aleksandar Nikolić, Droit de travail, deuxième édition, modifiée et complétée, „Naučna knjiga”, Belgrade, 1988, p. 421 — <i>Dr Miroslav Miljković</i> — — — — —	773
Slavoljub Popović, Oratoire dans la théorie et dans la pratique. NIRO „Književne novine”, Belgrade, 1987, p. 288 — <i>D. Prodanović</i> — —	774

CHRONIQUE DE LA FACULTE

Ouverture solennelle de l'année scolaire 1988/89 — <i>Dr Ljubica Kandić — Dr Ratko Marković</i> — — — — —	776
Travaux du Séminaire général de la Faculté de droit de Belgrade pendant l'année scolaire 1986/87 — <i>Dr Dragan Mitrović</i> — — — — —	781
Discours à propos du livre du prof. dr Andrija Gams: „Svojina”, Institut pour les sciences sociales, Belgrade, 1987 — <i>Dr Dragan Mitrović</i>	785
Thèses de doctorat soutenues en 1988 — <i>Gordana Mrđenović</i> — — —	787
Mémoires de 3e cycle soutenus en 1988 — <i>Gordana Mrđenović</i> — — —	789
IN MEMORIAM — — — — —	792

Уредништво „Анала“ моли своје сараднике да рукописе достављају, придржавајући се следећих правила:

1. Све радове (чланке, прилоге, дискусије, приказе, судску праксу итд.) куцати на пуном папиру (не на пелиру) и то на једној страни, са проредом и са довољно белине са стране (27 редова на страни и 60 словних места у реду).

2. Уз рад намењен рубрици „чланци“ истовремено доставити резиме највише до 25 редова, куцан на исти начин као што је предвиђено под тачком 1.

3. Уз сваки рад доставити следеће податке: тачну адресу, потпуне податке о звању, број жиро-рачуна, телефон на радном месту и у стану.

4. Сваки рад доставити потписан.

5. Прикази књига које су мање од 200 страна не треба да буду дужи од 8 куцаних страна. Прикази књига које су по обиму веће од 200 страна могу се сразмерно повећати и то за по једну куцану страну на сваких додатних 100 штампаних страна. Уколико је приказ књиге по природи аналитичан, редакција ће толерисати повећање обима приказа за 20%.

6. Фусноте треба куцати на крају рада (не испод текста на страни), такође са проредом и са довољно белине са стране, и то тако да нумерација фуснота иде од броја 1 па надаље за цео рад (не правити посебну нумерацију за поједина поглавља).

7. Цитирање треба да обухвати следеће податке и то следећим редом: аутор (прво име, па онда презиме), назив дела, место издања, година издања, број цитиране стране или тачке пасуса. ПРИМЕР: Живојин Перић, *Стварно право*, Београд, 1922, стр. 141; Raymond Saleilles, *De la déclaration de volonté*, Paris, 1929, str. 93.

8. За радове објављене у часописима, као и за прописе објављене у службеним гласилима, навести, после података о аутору и о раду, податке о: називу часописа (службеног гласила), броју и години издажења часописа (службеног гласила), броју цитиране стране. ПРИМЕР: Радомир Лукић, *Субјективни фактор и непосредна демократија*, „Анали Правног факултета у Београду“, бр. 2—3/1964, стр. 153; чл. 7. Закона о шумама СР Србије, „Службени гласник СРС“, бр. 19/1974.

9. За радове објављене у зборницима, енциклопедијама и сл., навести: име и презиме аутора, назив дела, назив зборника односно енциклопедије, име и презиме редактора (уколико је означено на зборнику), место издања, годину издања, број цитиране стране. ПРИМЕР: Божићар Јелчић, *Пораст и разлози пораста порезног оптерећења*, „Финанције и финансијско право“, ред. Божићар Јелчић и Владимир Срб, Осигек, 1982, стр. 37; Владимир Капор, *Купопродаја*, п. 37, „Енциклопедија имовинског права и права удруженог рада“, том први, Београд, 1978, стр. 805.

10. Навођење судских одлука треба да садржи податке о врсти одлуке, суду, броју одлуке, датуму када је донесена и публикацији у којој је објављена, односно назначење да је коришћена из судске архиве. ПРИМЕР: Решење Уставног суда СР Србије III У бр. 82/72, од 31. маја 1972, „Зборник судске праксе“, бр. 7—8/1982, одл. бр. 29; пресуда Врховног суда СР Хрватске Гзз бр. 58/75, од 18. јуна 1975, „Збирка судских одлука“, књ. I, св. 4, одл. бр. 462.

11. Уколико се једно дело истог аутора цитира у више фуснота (које нису непосредно једна иза друге), после имена и презимена аутора други и сваки следећи пут употребити скраћеницу *op. cit.* уколико се једно дело истог аутора цитира у фуснотама које непосредно следе једна за другом, после првог навођења потпуних података о аутору и о делу употребити скраћеницу *ibid.*

12. Сви библиографски подаци требало би у начелу да буду дати у фуснотама. Изузетно, пре свега при помињању неких законских одредби, то би се могло учинити и у самом тексту. ПРИМЕР: Из пореске основице је, као што предвиђа одредба чл. 3. Закона о порезу из дохотка организација удруженог рада СР Србије, искључен износ дела дохотка у висини 55% просечног месечног нето личног дохотка радника у привреди СР Србије исплаћеног у претходној години.

13. Пошто се часопис „Анали” штампа ћирилицом, црвеном оловком треба подвући речи или реченице које треба да буду штампане латиницом. Овај захтев односи се и на фусноте.

14. Речи и реченице које треба да буду штампане курсивом подвући црном или плавом оловком. Сви наслови цитираних радова треба да буду штампани курсивом.

15. Речи и реченице које треба да буду штампане латиницом и курсивом истовремено подвући и црвеном и црном (плавом) оловком. ПРИМЕР: Jan Tinbergen, *Does Self-management Approach the Optimum Order?*, „Yugoslav Workers Self-management”, ed. by M. J. Brockmeyer, Dordrecht, 1970

16. Места која се желе истакнути штампају се искључиво курсивом, а не шпационирано (размакнутим словима). Због тога у рукопису ништа не треба куцати размакнутим словима.

17. Поднасловe највишег реда обележавати римским бројевима и куцати великим словима. Уже поднасловe обележавати арапским редним бројевима и куцати малим словима, а још уже словима азбуке и такође куцати малим словима ПРИМЕР: III. УТИЦАЈ ПОРЕСКЕ ПОЛИТИКЕ НА ПОНУДУ ЧИНИЛАЦА ПРОИЗВОДЊЕ; 1. Ефекти пореске политике на штедњу; (а) Ефекти пореске политике на штедњу становништва.

18. Умољавају се сарадници да после прекрцавања рукописа пажљиво прочитају текст и отклоне евентуалне дактилографске грешке.

Претплата за часопис „Анали Правног факултета у Београду” у 1989. години за целу годину износи:

1. За правна лица	Н. дин. 80.000.—
2. За појединце	„ „ 40.000.—
3. За студенте (редовне и ванредне)	„ „ 15.000.—
4. За један примерак	„ „ 15.000.—
5. За један примерак за иностранство	USA \$ 10 (у дин.)

Претплата за иностранство износи 25 USA \$ (плативо у динарима по курсу на дан уплате).

Претплату слати на рачун Правног факултета у Београду број
60803-740-030-4356

Уредништво и администрација АНАЛА ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА
БЕОГРАД — Булевар револуције 67, тел. 341-501

АНАЛИ

ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА У БЕОГРАДУ

ДВОМЕСЕЧНИ ЧАСОПИС
ЗА ПРАВНЕ И ДРУШТВЕНЕ НАУКЕ

ГОДИНА XXXVI

1988.

(Према азбучном реду презимена аутора)

I. ИЗВОРНИ ЧЛАНЦИ

др Мира Алинчић, Поријекло дјетета — регулатива и дилема — —	643
др Алкис Аргиријадис, Грчко трговинско право — — — —	1
др Михајло Аћимовић, Криминолошки осврт на мере безбедности —	99
др Миле Бијелић, Контрола управљања пословима и средствима осигурања — — — — —	76
др Стеван Врачар, Демократизам уставних промена — — — —	224
др Емилија Вукадин, Инструмент компензације у југословенском привредном систему — — — — —	386
др Јелена Даниловић, Сто година Општег имовинског законика за Црну Гору — — — — —	625
др Војин Димитријевић, Појам тероризма — — — — —	518
др Живомир С. Борђевић, Субјекти друштвене својине — — — —	12
др Боштјан Зупанчич, Кривични процес и изрицање мјера безбједности — — — — —	83
др Драгош Јевтић, Видовдански и Октроисани устав од 3. IX 1931. године — — — — —	107
др Рајко Јелић, Правна природа права располагања друштвених правних лица — — — — —	554
др Зорица Кандић-Поповић, Кривично-правна заштита приватног живота — — — — —	369
др Гашио Кнежевић, Perpetuatio iurisdictionis у новијој југословенској правној мисли — — — — —	238
др Радмила Ковачевић-Куштримовић, Подела грађанских права на стварна и облигациона — — — — —	26
др Гордана Павићевић-Вукашиновић, Настанак социјалдемократије и марксизма Друге интернационале — — — — —	245
др Љиљана Радуловић, Нека питања међусобног односа и законског разграничења института ослобођења од казне са условном осудом, судском опоменом и незнатном друштвеном опасношћу —	542
др Војислав Сокал, Удруживање осигуравајућих организација и правни положај њихових удружења — — — — —	58
др Герхард Тир, Смртна казна за убиство у античкој Атини — —	213
др Зоран Томић, Појам управне радње у југословенској правној теорији — — — — —	399
др Јовица Тркуља, Марксизам на проби историје — — — — —	353
др Кристијан Штарк, Историјски развој и актуелни значај супрематиче устава — — — — —	497

II. ПРИЛОЗИ

др Данило Баста, С оне стране позитивизма и анархизма — — —	260
др Милутин Буричић, Сукоби позитивног права и албанских обичаја на Косову — — — — —	414
др Милутин Буричић, Утицај албанских обичаја на имовинску слободу жена — — — — —	565

мр Рајко Јелић, Садржина права располагања друштвених правних лица — — — — —	149
др Миленко Јовановић, Ванбрачни друг у стамбеним односима — — — — —	127
мр Братислав Милановић, Уговор о контроли робе и његово разликовање од уговора о контроли робе са вршењем појединих правних радњи — — — — —	572
др Момир Милојевић, Рад, друштвена својина и самоуправљање — — — — —	265
др Зорислав Мршевић, Обавезна одбрана у СР Немачкој, ДР Немачкој и Аустрији — — — — —	135
др Љилана Радуловић, Неке сличности и разлике између члана 45 КЗ СФРЈ и параграфа 60 КЗ СРН — — — — —	270
мр Иванка Спасић, Одговорност бродара у специјалним случајевима — — — — —	408

III. КОМЕНТАРИ СУДСКИХ ОДЛУКА

мр Оливера Вучић, Обавеза објављивања и забрана повратног дејства општих аката друштвено-политичких заједница — — — — —	289
др Марија Драшкић, Престанак права на издржавање разведеног брачног друга који је ступио у ванбрачну заједницу — — — — —	277
др Зоран Томић, Спорна питања код „Ванредног укидања“ из члана 266 ЗУП-а — — — — —	282

IV. СУДСКА ХРОНИКА

Одлуке Уставног суда Југославије — Борђе Бурковић — — — — —	159, 292, 468, 581, 726
Одлуке Савезног суда — Александар Лазовић — — — — —	164, 723
Одлуке Спољнотрговинске арбитраже — Павле Лопичић — — — — —	166
Одлуке Уставног суда Србије — Томислав Вељковић — — — — —	169, 296, 587, 729
Одлуке Вишег привредног суда — мр Јездимир Митровић — — — — —	177, 472, 593, 732
Одлуке Суда удруженог рада Србије — Миодраг Васић, Радмила Шаркић — — — — —	180, 300, 476, 736
Одлуке Окружног суда у Београду — Димитрије Милић — — — — —	186, 305, 480, 595, 740

V. ДИСКУСИЈА

др Лидија Р. Баста, Федерализам и уставна држава — — — — —	431
Тиосав Велимировић, Основна и радна организација у систему удруженог рада — — — — —	448
др Емилија Вукадин, Регулисање извора и коришћење дела дохотка који је резултат изузетних погодности у Амандману IX — — — — —	445
мр Светислав Р. Вуковић, Примедбе на Амандман XII — — — — —	457
мр Светислав Вукозић, Ко су главни кривци за Устав из 1974. год. — — — — —	693
мр Љубиша Дабић, Прилог за регулисање Уставног амандмана XII — — — — —	452
др Живомир С. Борђевић, У начелу, уместо поправке Устава СФРЈ амандманима, донети нови устав — — — — —	420
др Живомир С. Борђевић, Грешке у прошлости, чињене с уставним променама, треба да буду наука за данас и за будућност — — — — —	664
др Александар Бурђев, Нека питања односа Устава СР Србије и устава њених аутономних јединица — — — — —	670
мр Драго Зајц, Начин друштвене интеграције и тржишна привреда — — — — —	438
др Љубиша Кандић, Поздравна реч на Саветовању „Промена Устава СР Србије“ — — — — —	661
др Ратко Марковић, Специфичности уставноправног положаја СР Србије као федералне јединице — — — — —	461

др Ратко Марковић, Завршна реч на Саветовању „Промена Устава СР Србије” — — — — —	719
др Никола Мемедовић, У којој мери Устав СФРЈ детерминише промене Устава СР Србије — — — — —	691
др Момир Милојевић Надлежност федерације и међународне обавезе Југославије — — — — —	426
др Момир Милојевић, Службена употреба језика у Србији — — — — —	705
др Драган М. Митровић, Начело законитости и нове уставне промене — — — — —	440
мр Јездимир Митровић, Својина и организовање привреде — — — — —	451
Мира Мосуровић, Дискриминација грађана СР Србије који живе ван подручја централне Србије — — — — —	684
Драгољуб Николић, О променама устава — — — — —	689
др Павле Николић, Прилог питању односа Устава СР Србије и устава покрајина — — — — —	459
Милутин Новковић, Одлуке АВНОЈ-а о изградњи Југославије на федеративном принципу и појава аутономних покрајина — — — — —	694
др Милан Петровић, Појам и правне границе територијалне аутономије — — — — —	710
др Владета Станковић, Јединствено југословенско тржиште и привредни развој — — — — —	442
др Владета Станковић, Уставне промене и привредни систем Југославије — — — — —	680
др Обрен Станковић, Уставна реформа и грађанско законодавство — — — — —	696
др Зоран Томић, О правном положају СР Србије и социјалистичких аутономних покрајина — — — — —	467
др Зоран Томић, Пет стратегијских солуција уставног положаја СР Србије — — — — —	678
др Јовица Тркуља, Маргиналије о уставним променама — — — — —	433
др Борђи Цаца, О федералним односима у СР Србији — — — — —	676
др Боривоје Шундерић, Законодавна надлежност у СР Србији у области радног законодавства — — — — —	700

VI. БЕЛЕШКЕ

др Борђе Игњатовић, Интеркатедарски састанак катедара за кривично право правних факултета Југославије, Сарајево 27—28 маја 1988 — — — — —	598
мр Рајко Јелић, Саветовање „Права на непокретним стварима” — — — — —	190
Миодраг Јовичић, Два века савремене уставности — — — — —	189
Југословенско саветовање „Промене Устава СФРЈ и Устава СР Србије” — — — — —	307
Научно саветовање „Промена Устава СР Србије” — М. Стефановски, О. Поповић, А. Желчевић, Д. Павић, М. Драшкић, О. Вучић, Д. Митровић и Б. Лубарда — — — — —	742

VII. ПРИКАЗИ

Буро Вуковић, Међународно грађанско процесно право, Информатор, Загреб, 1987, г., стр. 247. — Гашио Кнежевић — — — — —	200
Андрија Гамс, Својина, Београд, 1987 — мр Рајко Јелић — — — — —	483
Љиљана Буровић, Породично право, Научна књига, Београд, 1988, 370 pages — Марија Драшкић — — — — —	619
др Ивица Јанковец, Уговори у привреди, Центар за радничко самоуправљање, Београд 1987. — др Предраг Шулејић — — — — —	340
С. Јовановић, Restriction des compétences discrétionnaires des états en droit international, Paris, 1988; Prix Nogaro 1986, Ed. A. Pédone, p. 232 — др Драгољуб М. Поповић — — — — —	616
Justinian's Institutes, translated with an Introduction by Peter Birks & Grant McLeod, Cornell University Press, Ithaca — New York — Обрад Станојевић — — — — —	197

	Kahn-Freund's Labour and the Law by Paul Davies and Mark Freedland, London, Stevens & Sons, стр. 375 — <i>мр Бранко Лубарда</i>	488
	„Књига коју не треба читати” — <i>др Вукашин Пешић</i> — — —	604
др	Ратко Марковић — др Милутин Срдић, Устави и уставна документа социјалистичке Југославије 1942—1981, Научна књига, Београд, 1987, стр. XXIX+308 — <i>мр Оливера Вучић</i> — — —	342
	Михаило Митић, Римско статусно и породично право, с елементима процедуре, Београд, 1983, стр. 371. — <i>Обрад Станојевић</i> — —	335
	Напомене поводом приказа мр Р. Јелића моје књиге Својина — <i>Андрија Гамс</i> — — — — —	609
др	Александар Николић, Радно право, друго измењено и допуњено издање, „Научна књига”, Београд, 1988, стр. 421 — <i>др Мирослав Миљковић</i> — — — — —	773
	Одговор проф. Гамсу поводом примедби на приказ књиге Својина — <i>мр Рајко Јелић</i> — — — — —	769
	Славољуб Поповић, Говорништво у теорији и пракси, НИРО „Књижевне новине”, Београд, 1987, стр. 288 — <i>Д. Продановић</i> — —	774
др	Боривој Старовић, Коментар закона о извршном поступку, „Научна књига”, Београд, 1987 — <i>мр Биљана Буричин</i> — — —	487
	Gérard Timsit, Administrations et états: étude comparée, Collection „Politique d'aujourd'hui”, Presses Universitaires de France”, Paris, 1987 (стр. 233+14) — <i>др Зоран Томић</i> — — — — —	612
	Боривоје Шундерић, Услови заснивања радног односа радника, „Научна књига”, Београд, 1987, стр. I—XII+239 — <i>др Маринко Б. Учуур</i> — — — — —	771

VIII. ФАКУЛТЕТСКА ХРОНИКА

	Свечано отварање школске 1988/89. године, <i>др Љубица Кандић, др Ратко Марковић</i> — — — — —	776
	Рад Општег семинара Правног факултета у Београду у школској 1986/87 години, <i>др Драган Митровић</i> — — — — —	781
	Разговор о књизи проф. др Андрије Гамса, <i>Својина</i> , Институт за друштвене науке, Београд, 1987 — <i>др Драган Митровић</i> — —	785
	Избори наставника и сарадника Правног факултета Универзитета у Београду у 1987. години — <i>Гордана Мрђеновић</i> — — —	203
	Одбрањене докторске дисертације у 1988. години — <i>Гордана Мрђеновић</i> — — — — —	787
	Одбрањене магистарске тезе у 1988. години — <i>Гордана Мрђеновић</i>	789

IX. IN MEMORIAM

	Теодор Фивег — <i>Данило Баста</i> — — — — —	792
др	Милан Жујовић — <i>др Велимир Васић</i> — — — — —	347
др	Никола Стјепановић — <i>др Драгаш Денковић</i> — — — — —	344

